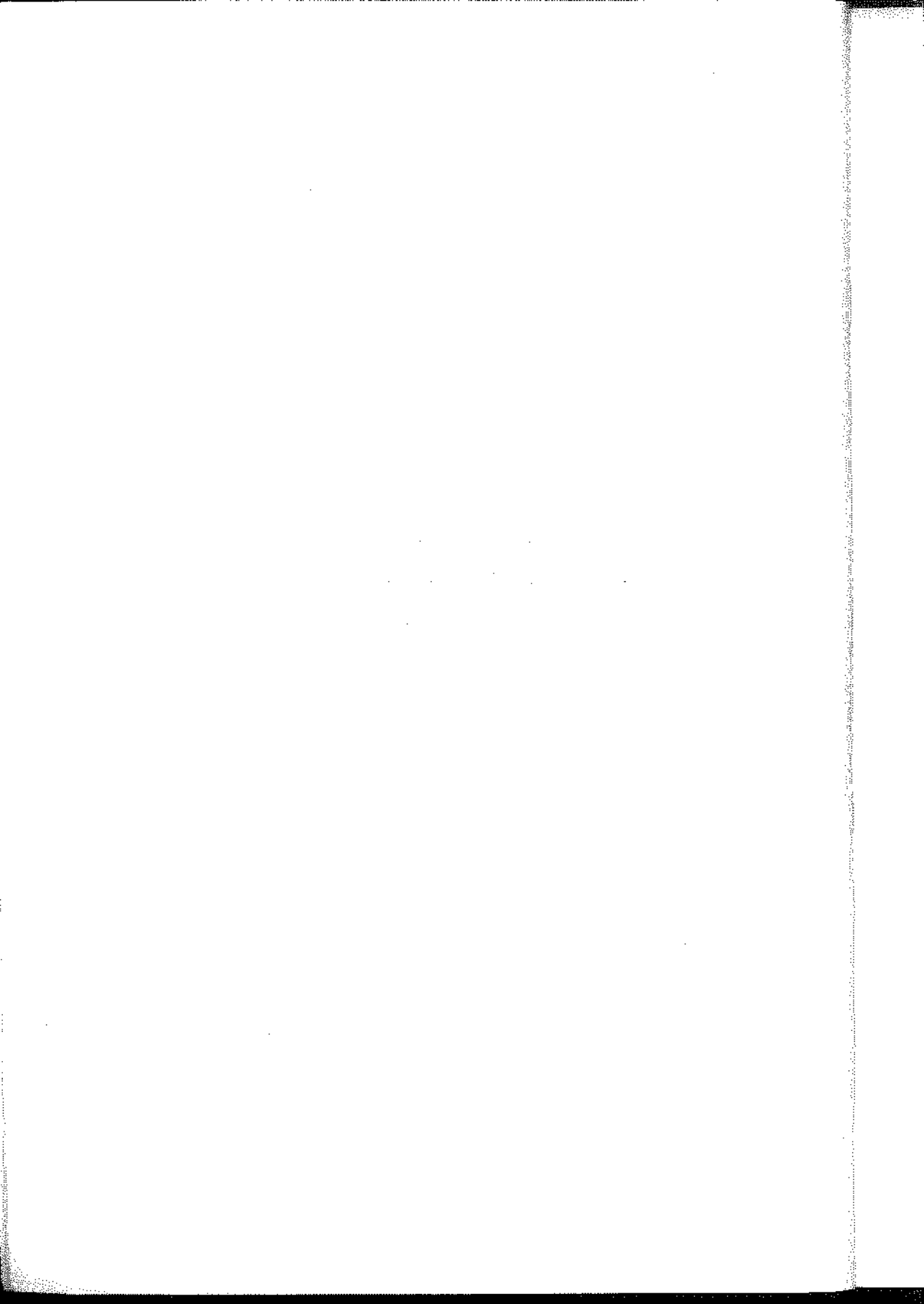
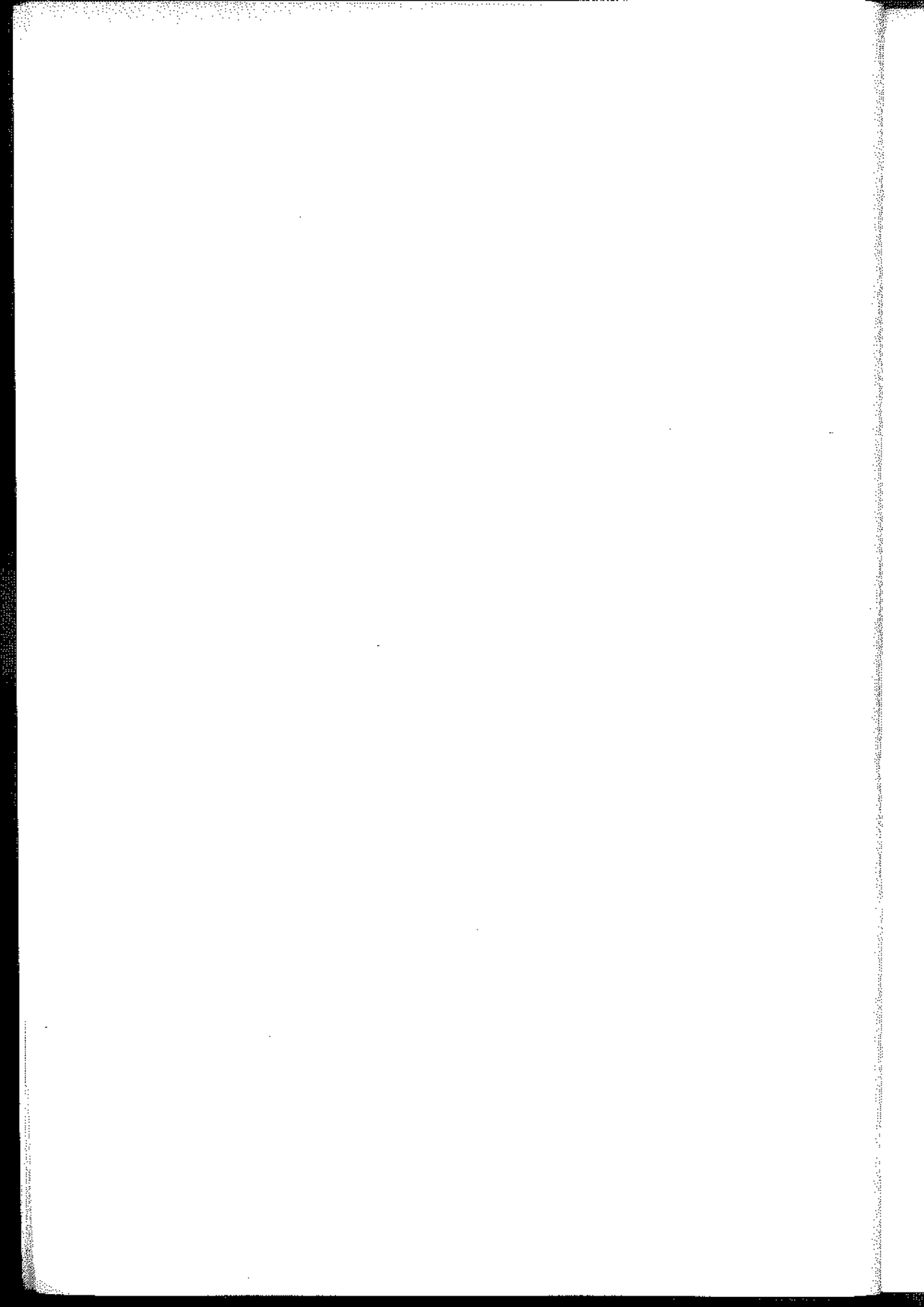

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА VIII МЕГУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС
ВО ЗАГРЕБ—ЉУБЉАНА**

Скопје, 1978

ЛИНГВИСТИКА

ЛЕКСИКАЛИЗИРАЊЕ НА ЗБИРНАТА МНОЖИНА НА -ЈЕ ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА

1. Меѓу јужнословенските литературни јазици македонскиот најмногу ги употребува збирните именски форми на -је. Тие се во него, од една страна, континуанти на старословенските збирни именки (сп. *лис је* < лист[а]ѣ, *камѣње* < каменѣ, *корѣње* < коренѣ, *врѣје* < врьѣѣ, *шруије* < трѣпѣѣ, *шрѣње* < трѣнѣ) и, од друга страна, се образувани по образецот на номинативот на множината од старословенските именки од *i*-основа од м.р. (сп. *пашје* < пѣчѣѣ, *јосје* < гогѣѣ)¹. Токму затоа во него среќаваме збирни форми и од лексеми како што се *работија* (> *рабоке*), *вода* (> *воге*, *водје*), *свай* (> *сваије*), *свод* (> *сводје*), *вир* (> *вирје*), *иланина* (> *иланиње*) и др., коишто (форми) не ги среќаваме во другите јужнословенски јазици. Во српскохрватскиот јазик (а слично е и во словенечкиот) не е мал бројот на таквите збирни форми: *бѣрје*, *брѣзје*, *бѣрје*, *ивѣрје*, *камѣње*, *лишје*, *бѣрје*, *јрѣиѣње*, *јрѣке*, *шрѣње*, *храшје* и др.; во бугарскиот јазик такви форми нема, па поради тоа, на пр., во Српскохрватско-бугарски речник на Ангел Игов (София, 1959) се вака објаснети словенатите форми: 'борова горичка, борик', 'брезова гора', 'планинска верига', 'трески', 'камѣни', 'листа', 'пера, перушина', 'прѣстени', 'прѣчки, лѣрти', 'трѣни, трѣнак', 'дѣбови дѣрвета'. (Во одделни бугарски говори има збирни форми *лишје*, *јрѣше*, *сноје*, *шрѣне*, *хрѣиѣ* и др., но тие се останати надвор од литературниот јазик.)²

2. Уште една особеност го изделува македонскиот јазик од другите јужнословенски јазици кога ги имаме предвид збирните именски форми на -је. Имено, во српскохрватскиот³ и словенечкиот⁴ јазик таквите форми се самостојни лексеми, збирни именки од ср. р., *collectiva* и, природно, се употребуваат како *singularia tantum* (сп. *високо бѣрје*; *лишје*).

¹ Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје, 1965, стр. 116

² Стојан Стојанов, *Граматика на бугарскиот книговен език*. Фонетика и морфологија. София, 1964, стр. 192.

³ Томо Мареџиќ, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 2. пзд., Загреб 1931, стр. 291.

⁴ А. Вајес, Р. Колариќ, М. Руѣ, *Slovenska slovnica*. Ljubljana, 1956, str. 85.

не јага)⁶. Ваквите форми се и во старословенскиот јазик збирни именки.⁶ Во современиот македонски јазик, пак, тие форми не се самостојни лексеми, ами се употребуваат како ризагаја tantum: бараат ививите придавски, глаголки и др. определби да бидат во множина (сп. *високи борје; лисје јагааи*). Во него, тие се образуваат од голем број основни именки од сите три рода и претстапуваат посебен вид нивна множина, којашто во нашата наука за јазикот се нарекува збирна множина.⁷ Таа завршува на *-је* или на *-ја* (*лисјес лисја; камење / камења*; од именки од ж. р. само на *-је*: *илашине* [*< илашина*], *лисџе* [*< лисџа*]). Токму затоа што збирните множински форми на *-је* и на *-ја* не се сфаќаат како одделни лексеми, тие и не наоѓаат место во речниците на македонскиот јазик како посебни зборовни единици.

3. Збирните множински форми на *-је* (*лисје*) и на *-ја* (*лисја*) не се на македонската јазична територија еднакво застапени. Во скопско-пирингорскиот, радовишкиот и во долиновардарските говори нив како да ги нема, или спорадично можат да се јават кај одделни припадници на тие говори. Формите на *-ја* се среќаваат во скопско-велешката група говори, во штипскиот и тиквешкиот говор, во дел од кривопаланечкиот, во костурските говори, а спорадично се среќаваат и на други места (во гостиварскиот, на пр.). Сега друга јазична територија ја покриваат формите на *-је*; тие се распространети во западното наречје: во битолско-прилепските, поречко-кичевските, охридско-преспанските, дебарските, полошките говори; во источното наречје: во струмичкиот и Мариовскиот, во малешевско-пиринските говори и др.; во северната група: во кумановскиот, во дел од кривопаланечкиот, во краговскиот, во дел од овчеполскиот и др.⁸ Се разбира, честотата и употребата на формите на *-је* е различна во говорите: најмногу се употребуваат во споменатите говори од западното наречје.

4. По овие нужни информации за распространетоста на формите на збирната множина на *-је* и на *-ја* во македонскиот јазик, можеме сега да го поставиме прашањето: како творците на современата македонска поезија, коишто се произлезени од разни краишта на Македонија, се однесуваат кон збирната множина на *-је*? колку и како ја употребуваат?

5. Испитувајќи го јазикот на современата наша поезија на лексички план во врска со достигнатиот степен на стабилизација на зборовниот фонд на литературниот јазик, имав можност да го проследам и односот на 160 автори на 520 книги на поезија (оригинална и преводна) појавени во споменатото раздобје (до 1975 г.). Резултатите од испиту-

⁶ Во чакавскиот дијалект, а и во одделни говори на штокавскиот се среќаваат множински форми од одделни збирни именки (в. А. Беллџ, *Историја српскохрватској језика*. Књ. II. Св. I: Речи са деklinацијом. Београд, 1950, стр. 157.

⁷ А. Вайаи, *Руководство по старославянскому языку*. Москва, 1952, стр. 197.

⁸ Блаже Конески, *Грамајтика на македонскиот лингвистички јазик*, I и II дел, Скопје, 1967, стр. 223—224.

⁸ Податоците се извлечени од лингвистичката карта за распространетоста на збирната множина *снојес/сноји* (според граѓата на Институтот за македонски јазик во Скопје).

вањето на тој однос ги давам овде сумарно, без прегледите и без граѓата (нив ги објавувам на друго место).

5.1. Збирните именски форми на -је се мошне широко застапени во современата македонска поезија. Не би можело да се каже дали нив или на збирните множински форми на -ја им припаѓа приматот, зашто мошне често исти автори ги употребуваат и едните и другите форми не само во различни песни туку и во една и ista песна (сп. кај Цане Андреевски: ги кренале сувите понаѓани *лисја*, / ги милите *коренје* [Добрна, 11]).

5.2. Јас приведувам овде еден список од 88 збирни множински форми на -је; одбележувам, меѓутоа, дека тоа не се сите најдени форми во современата македонска поезија, ами сам оние што се придружени со заменска, придавска, бројна, глаголка или прилошка определба (сп. кај Трајан Петровски: чудесна сончевина *друмјејмо* и *краси* [Водици, 45]; кај Радван Павловски: полетај ми в глава, *йлачно камење!* [Суша, свадби и селидби, 26]), т.е. само оние форми на -је од употребата на кои можеше да се установи односот на авторот кон нив. Тоа се оние форми:

базје (< баз), *биџорје* (< бигор), *блуге* (< блуд), *бозје* (< боз), *болештинџе* (< болештина), *болје* (< болка), *борје* (< бор), *брежје* (< брег), *бресје* (< брест), *бруке* (< брут);

вирје (< вир), *висје* (< вис), *воѓе/водје* (< вода), *врџе* (< врв); *гласје* (< глас), *годиње* (< година), *горје* (< гора), *градинџе* (< градина), *грбје* (< грб), *гробје* (< гроб), *гробниње* (< гробнина), *грџе* (< грџ); *жарје* (< жар), *жишје* (< жито);

зрње (< зрно);

свездје (< звезда), *сидје* (< сид);

камење (< камен), *камје* (< кам), *класје* (< клас), *колје* (< кол), *копрџе* (< копрена), *корџе* (< корен), *кошџе/кошиџе* (< костен, коштан), *кравје* (< крава), *красје* (< крас), *крвје* (< крв), *крилје* (< крило); *ливаџе* (< ливада), *лисје* (< лист);

мажје (< маж), *мосје* (< мост), *мравје* (< мрава), *мразје* (< мраз), *мраморје* (< мрамор);

ниџе (< нива);

падниње (< падина), *патџе* (< пат), *перје* (< перо), *пламење* (< пламен), *планиње* (< планина), *пластје* (< пласт), *правје* (< прав), *прстенџе* (< прстен), *пустинџе* (< пустина);

расте (< раст), *ржје* (< рж), *ридје* (< рид), *робје* (< роб), *рубје* (< руба);

сабје (< саба), *сваџје* (< сват), *сводје* (< свод), *скушџе* (< скутина), *смилје* (< смил), *сноџе* (< сноп), *спилје* (< спила), *срџје* (< срт), *струџје* (< струа);

трапје (< трап), *трџе* (< трџа), *трнџе* (< трн), *трсје* (< трска), *трупје* (< труп);

утринџе (< утрина);

царје (< цар), *црвје* (< црв), *цутје* (< цут);

чадје (< чад);

ибуње (< ибун);

шипје (< шип).

5.3. Установено е дека авторите не се однесуваат еднакво кон збирните множински форми на *-је*. За едни — нивниот број изнесува 29 — тоа се форми за збирна множина на *-је*, така како што се употребуваат во говорите и во современиот литературен јазик (сп. кај Ђ. Ковески: како да паѓа на него сенка од *просирни лисје* [Поезија, 211]; кај Ј. Котески: полегнати, стеблата пловат / зад *темни ридје* без нок [Тежина, 35]); за други — тие се 31 на број — таквите форми се исклучиво збирни именки, посебни лексеми и како такви ги употребуваат (*singularia tantum*), значи онака како што се употребуваат во српско-хрватскиот и словенскиот јазик (сп. кај Славко Јаневски: топла ко леб и блага / ко вино, тоа топло *сончево краје* [Леб и камењ, 5]; кај Ристо Ѓ. Јачев: јас љубам *ладно тираје* од зелени стебла [Каваж и магија, 45]); за трети — нивниот број е најголем: 53 — формите од типот *борје, лисје, камење* се и едното и другото; затоа ги употребуваат спонтано ту како форми за збирна множина на *-је* ту како збирни именки на *-је* од ср. р. (сп. кај Љупчо Стојменски: *стариште граје* надвор ќе трепнат [Вистина и снштиа, 9], но и : *ти граје си оревото расчисталено* во празно [Судба сончогледова, 35]; кај Анте Поповски: и ќе ги победи *ситије болешитије* и води [Камена, 30], но и: се нагледа злоба *болешитије* црно [Дизлар, Горчин, 107]). (За останатите автори, 47 на број, не можеме да се установиме како ги третираат збирните именски форми на *-је* од првата причина што во своите поетски текстови не ги употребиле со придавски, глаголски или други определби). Тоа значи дека во текстовите на 84 (31 + 53) автори среќаваме форми за збирна множина на *-је* употребени како збирни именки. Тие речиси три пати (точно 2,90) го надминуваат бројот на оние што овие форми ги употребуваат според нормата на литературниот јазик и на народните говори. Исправени пред овој факт, можеме да констатираме дека во современата македонска поезија е настапена полна (кај 31 автор) или делумна (кај 53 автори) лексикализација на збирните множински форми на *-је*. Во тек е, значи, еден процес резултат од кој може да биде востановувањето на состојбата заведочна во нашиот стар јазик: формите за збирна множина на *-је* да почнат да се сфаќаат како посебни лексеми.

6. Кои се причините за оваа појава на лексикализација на збирната множина на *-је* од извесен број апелативи? Барајќи ги нив, јас анкетирал и извесен број познати поети, автори на повеќе книги на поезија. Се покажа дека некои од нив (Л. Каровски, Љ. Стојменски, Цане Андреевски и др.) ги запознале формите на *-је* (*борје, лисје*) по книжевен пат, зашто во нивниот говор или владееат формите за збирна множина на *-ја* или пак воопшто отсутствуваат форми за збирна множина на *-је* и на *-ја*. Оние што од својот говор ги повеле формите на *-ја* почнуваат, употребувајќи ги формите на *-је*, да ги сфаќаат нив како обични апелативи, како посебни лексеми што имаат и еднина (*лисје*) и множина (*лисја*).

6.1. Меѓутоа, лексикализирани форми на збирна множина на *-је* употребуваат доста често и не мал број поети произлезени од краишта во говорот на кои збирната множина на *-је* е изворно честа (меѓу

нив М. Матевски, Петар Т. Бошковски, Јован Котески, Радован Павловски, Т. Чаловски и др.). Некои од нив, како што покажа анкетата, уште од детски години, во најблиската своја средина, ги слушале формите на *-је* во лексикализиран вид, како посебни лексеми. Тоа објаснение е приемливо. Под влијание на разни фактори, од кои секако контактот со српскохрватскиот јазик е од решавачко значење, почнува во одделни средини да се губи „правилната“ употреба на формите на збирната множина на *-је*, што ја налага говорот, дијалектот и литературниот јазик. Впрочем, не се сите луѓе еднакво отпорни спрема влијанијата што ги врши врз нивната реч другиот (во случајов, мошне сроден) јазик што го владееат. Ако се земе предвид фактот дека нашите поети ја следат поезијата (и воопшто литературата) што е создадена и се создава на подрачјето на српскохрватскиот јазик, дека, понатаму, и самите во различна степен активно го владееат, а некои од нив и преведувале од тој јазик поезија и проза, не е необично ако и под негово влијание започнале да ги сфаќаат формите на *-је* во сопствениот јазик како посебни лексеми, како збирни именки на *-је* од ср. р. Па и кога се одделни наши поети свесни дека македонските форми *лисје*, *класје*, *камење* и др. бараат определба во множина, структурата на српскохрватскиот стих во кој има збирна именка на *-је* тежи им дозволува да го препееат употребувајќи ја соодветната македонска форма на *-је* со множинска определба. Последница од тоа е одењето по линијата на помалиот отпор: се употребуваат тогаш македонските форми *класје*, *лисје* како збирни именки од ср. р. (сп. кај Гого Ивановски: *о класје мое* под голите брда [Алекса Шантиќ, Песни, 15] наспрема оригиналниот стих: *о класје моје* испод голих брда). Гане Тодоровски вака тоа ќе го обоснове: „... општопознат и проверен факт е дека препејувањето од поблиските јазици се јавува секојпат мошне деликатно токму поради бројните шанси на читателот да споредува, поради многуте сродности на јазиците и опасностите што синонимијата и монимијата ги создава, та пристапот кон поетската парафраза воопшто е отежнат“.⁹

6.2. Причината за лексикализирање на форми на збирна множина на *-је* во современата наша поезија лежи и во не малиот број апелативи во нашиот јазик со суфикс *-је*. Тоа се 1. некогашните збирни именки *цвеќе*, *лозје*, станати во современиот јазик обични именки што имаат и множинска форма (*цвеќиња*, *лозја*); 2. зачуваните и во денешниот јазик збирни именки *зелје*, *билје*; 3. конкретните именки *којје*, *оружје*, апстрактната именка *здравје*; 4. честите образувања (од кои извесен број среќаваме уште во стариот јазик) од предлог + именка: *безумје*, *согласје*, *примирје*, *заштитоје*; па *наречје*, *штолеије*, *подножје*, *подземје*, *приземје* и др. Нивната сличност со збирната множина на *-је* по форма (сп. *крајбрежје* и *брежје*), а негде и по значење (сп. *билје* и *шревеје*) доведува, несомнено, и до сфаќањето на формите на збирната множина на *-је* како посебни лексеми од ср. р. (сп. кај М. Рендов: врз тие меѓа магилви во август, *брежје зелено* (Збор и бол, 33)).

⁹ Гане Тодоровски/Славко Михалиќ, *Новата хрватска поезија* (Антологија). Скопје 1973, стр. 7.

6.3. Понатаму, треба да се земе предвид фактот дека генерацијата на поети што почнаа да творат во годините на војната или во првите повоени години (Славко Јаневски, Ацо Шопов, Ванчо Николески, Гого Ивановски, Лазо Каровски, Гане Тодоровски, Србо Ивановски и др.) уште во првите свои творби ги употребуваат формите на *-је* како збирни именки. Во книгите на поезија излезени до 1953 година среќаваме не мал број такви примери. Славко Јаневски (Скопје) пее: *надвишило класје* класој (Песни, 71); *ајрилскошто цушје* *и*рво / *закитиува* горско дрво (Милион илјади, 27); млада мома извикува борец, / од крај село под *зелено борје* (Песни, 15), но и: пред неа глава *веднеа борје* (Песни, 18). Ацо Шопов (Штип) ќе напише: пролет дојде, *младо дрво лисје* (Стихови за маката и радоста, 15). Ванчо Николески (Дебарца), популарен детски поет, неочекувано (зашто е припадник на говор во кој се формите на збирната множина на *-је* широко застапени) ги употребува овие форми исклучиво како збирни именки од ср. р.: со чета борци низ *и*вое *борје* / врвеше Јане — Пирински цар (Поеми, 24); *лисје жолто* сè се руши, / нема медец, нема круши (Приказни и бајки, 48); дедо мава, *и*рје *леша* / од петлото на сто страни (Поеми, 17); стотиот имал по едно око, / другото *в* рана скриено било, / за да го води *клешошто* робје (Поеми, 23). Така и Гого Ивановски (Скопје): *злајно класје* момците ти носат (За новата пролет, 20); *суво лисје* на земја се стила (Лазарополе, 33); и *сурово и*шје што блее и пече (Алекса Шантиќ, Песни, 16). Лазо Каровски (Жавадарци) во целиот свој поетски опус формите на *-је* ги употребува лексикализирани (сп. во првите збирки: ќе го газев среќен / јас *жолтошто лисје* по земјата влажна [Родињата в песни, 45]). Кај Србо Ивановски (Кочани) среќаваме: стогови тежат од *ј*адро *својје* (Желби и меѓи, 37); од *и*лно *и*рсе (< грст) бисер ориз сеам (Лирика, 45), а така и кај Ганета Тодоровски (Скопје): честаци, а потем *и*ско *торје*, *кисно* пусто (Словенечки поети, 64).

6.3.1. Единствен што во таа прва повоена генерација ги употребува формите за збирна множина на *-је* токму како такви е Блаже Конески, инаку најзаслажен за форсирањето на овие форми во современата македонска поезија. Во својот поетски опус тројна употреба на формите за збирна множина на *-је* од 28 апелативи (броје се само оние што се со определби). Покарактеристични се: *врашје* (< врата), *добриње* (< добрина), *дожје* (< дожд), *мразје* (< мраз), *ржје* (< 'рж), *својје* (< свод), *чадје* (< чад), *царје* (< цар), *цушје* (< цут). Сепак, и Конески допуштил во своето поетско творење до 1953 г. две форми на *-је* употребени како збирни именки. Тоа се: *брежје* (во значење на 'крајбрежје': *францускошто* да не *беше* *брежје*, /и потопи бранот аравски (П. П. Његош, Горски венец, 37)) и *лисје* (надвор *лисје шуми*, / ројот звезден бега [во „Приспивна“ од Песни]).

6.3.2. Од 1953 година, особено по излегувањето на Граматиката на македонскиот литературен јазик, II дел (За формите и нивната употреба) во 1954 година, ќе среќаваме сè повеќе, и кај поети од првата повоена генерација, а и кај оние што дојдоа по нив, употребени форми за збирна множина на *-је* токму како такви.

6.4. Меѓу „виоциниците“ за лексикализацијата на збирните множински форми на -је во современата македонска поезија ќе приведеме уште два силни фактора: тоа се поетот Кочо Рацин и нашата народна поезија. Основоположникот на современата уметничка поезија кај нас и нејзин најистакнат претставник ги употребува, како припадник на велешкиот говор, формите за збирна множина на -ја (сп. со корав поглед на очите матни / по кривките *лисја* жолтозлатни; или: в полноќ се над ним *дрејаша* / од силна жалба свиваа: или: шумоли — в срце тага налева / за прноземните *робја*), но во својот поетски јазик ги вклучил и формите на -је, сфаќајќи ги како збирни именки од ср. р. Во неговите „Бели мугри“ таква е формата *лисје* (сп. во песната „Тутунобсрачите“: кантарот носи *лисјето* *злајно*). И во недовршената посма „Саудански“ така ќе ја употреби формата *робје* (сп. на *сејо робје* / е мајка, / за душмани е — / стра, / трепет). Формата *гробја* (сп. шумоли *скршино* за мртви полја, / за села и градови-гробја) само е множина од *гробје* (според срхр. *гробље* 'гробништа'). Што се однесува до формата *лисје* во стихот: капит *лисје* — косит слани бели (од песната „Тамо, горе...“), не може да се определи Рациновкот однос кон неа, зашто глаголската определба може да се третира и како еднинска и како множинска. Таа би можело да се каже и за формата *није* во стиховите: таја слана што покоси / по *нијето* пишениците, / по лозјето гроздовите (од песната „Селска мака). Би се очекувала симетријата: *нијето*... лозјаша, односно *нива*... лозјето.

6.4.1. Од каде му е на Рацина земена употребата на формите за збирна множина на -је како збирни именки од ср. р.? Можел ли тој за тоа да најде примери и во народната поезија, којашто, и инаку, ја проучувал и од неа многу нешто примил во својот поетски јазик?

6.5. Испитувањата покажаа дека во јазикот на народната поезија има не малку примери во кои формите за збирна множина на -је се употребени со сингуларни определби, т.е. како збирни именки од ср. р. Од оние 88 форми (со определбите) што ги сретнавме во современата македонска поезија се употребени во народната поезија 32, барем според доста богатата картотека на нејзината лексика во Институтот за македонски јазик во Скопје. Од нив се овие 19 со множинска определба (во загради е бројот на најдените потврди): *воје* (1), *гробје* (2), *горје* (26), *жарје* (1), *сидје* (1), *класје* (2), *крилје* (6), *мажје* (1), *мраморје* (1), *није* (6), *иашје* (3), *иланиње* (9), *ирсиње* (3), *ржје* (1), *снојје* (1), *шрење* (1), *шрње* (2), *ушриње* (1) и *цреје* (3). Потоа, 12 форми на -је се употребени ту со множинска, ту со еднинска определба (првиот број во заградите покажува колку потврди се најдени со множинска, а вториот — со еднинска определба): *биорје* (3 + 3), *борје* (5 + 1), *горје* (1 + 1), *габје* (1 + 1), *друмје* (5 + 2), *камење* (16 + 2), *колје* (4 + 1), *коренје* (4 + 2), *лигаје* (22 + 9), *лисје* (9 + 4), *ираке* / *ирашје* (2 + 1) и *робје* (10 + 5). Формата *базје* (< *баз*) е употребена само како збирна именка (сп. кај Шапкарев: Душа му мерише / на гнило буниште, / на *варено базје* [VII, 131]).

6.5.1. Не навлегувајќи овде подробно во оваа двојна употреба на збирните множински форми на -је, ќе додадам само дека таа ни е засведочена од познати запишувачи на македонската народна поезија: Мила-

дивовци (сп. поминаа три синири, три синири *младо робје*, 212, и: да си земам три синири, да поредам *млади робје*, 293), Шапкарев (сп. зајде сонце зад *високо јорје*, III, 115, и: дур' да изминеме *шири јорје зелени*, / три горје зелени, три водје студени, IV, 169), Молерови (сп. та догледа Косово девојче / дека носи [Марко] в *зелено љуваге*, 193, и: кондисал је, Тодоро, в *биројецкиџе љуваге*, 81), Станко Костиќ (сп. девојче, девојче, / глди мрена риба, / мрена отровена / у *дроби камење*, 35, и: мали врати од тврдо железо, / ја братници *бесцони камење*, 229), Томо Смиљаниќ-Брадина (сп. [Ракопис бр. 404 на САНУ] зајде сонце, зајде/ зад зелена гора, зад *бело бијорје*, 211 [вака и П. Гиновски: зад зелена гора — лелеј-лелеј!, ./ зад *бело бијорје* — ох лелеј-си! . . ., 241] и: услала ми се девојка / в камења, *бели бијорје*, 100 [вака и Белиќ, Гал. диј. 260] и др. Овдека ги оставам без одговор прашањата: се работи ли во случајеве за подзабораване на збирните множински форми на *-је*? или се пак тоа останки од стари збирни именки? или во некои наши говори и сега ваквите форми на *-је* се употребуваат во ср. р. еднина, т.е. како посебни лексеми?

7. На крајов, останува да констатираме дека процесот на лексикализацијата на збирната множина на *-је* во современата македонска поезија тече веќе четири децении. Тој може да биде, во годините што се пред нас, подзапрен, но, по мое мислење, секојпат ќе се обновува, зашто е веќе фиксиран во творбите на истакнати наши поети, коишто несомнено влијаат и ќе влијаат врз јазикот на современата македонска поезија.

Петар Хр. Илиевски

КЛАСИЧНО НАСЛЕДСТВО ТРАНСФОРМИРАНО ВО ПРОПОВЕДИТЕ НА ДАМАСКИН СТУДИТ

1 Познато е дека проповедите на Дамаскин Студит, кои одиграле значајна просветна улога и кај словенските народи од југоисточниот дел на Балканскиот Полуостров, во основата претставуваат продолжение на средновековната црковна литература, но истовремено во нив се одразени и идеи од времето во коешто се настанати. При една поподробна анализа на текстот може да се види дека Д. Ст. црпел (директно и индиректно) и идеи од класичногрчки автори. Во дамаскинолошката литература многу се пишувало за првиот извор, одбележено е исто така дека авторот се служел и со резултати од некои научни откритија на своето време¹. Третиот извор, меѓутоа, досега не бил предмет на посебни иследувања.

Во еден реферат не можат да се опфатат сите класичногрчки елементи прелетени во поуците на Д. Ст. Ке се запреме, во границите на одредениот простор, само на една тема, често третирана како од грчките философи така и од Д. Ст., а имено за улогата на човекот во светот и уште на едно прашање, поврзано со оваа тема: за суштината и функцијата на јазикот, одбележувајќи патем а. како е оваа материја изложена од класичните автори, б. како е вклопена од Д. Ст. во христијанската идеологија и в. како е потоа пренесена во јужнословенските јазици од југоисточниот дел на Балканот.

2. Паѓа в очи дека кај Д. Ст., како и кај западните хуманисти од XVI в., има свесно настојување за поврзување на христијанството со класичногрчката антика. Тоа поврзување на две, наизвидум, спротивни гледишта на светот и животот има своја подолга историја. Грчката класика, како основа на која е изградена европската култура и цивилизација, длабоко е вткаена во сите области на европскиот културен живот. Класични идеи од областа на реториката, философијата, етиката, естетиката и др. проникнале во делата и на видни христијански автори уште од апостолско време. Кога по прогласувањето на христијанството за државна религија од цар Константин почнало да се гледа со презир на „паганската“ антика, учевите теолози Василиј Кесариски, Григориј Богослов, Григориј Ниски и др. сигурно имале големи тешкотии да ги убедат своите современици да прифатат нешто и од класичното наслед-

¹ Сл. за затемнувањето на Сонцето и времето на Земјата во сл. за Рождество

ство, кое тие добро го познавале и ценеле³. Тогаш прашањето за односот меѓу христијанството и класиката било решено компромисно. Но во текот на историјата често имало борби меѓу оние што сакале да учат од претхристијанска Грција и Рим и оние што на тоа гледале како на нешто нечисто³.

Иако индиректните контакти со грчко-римската класика во Европа никогаш не биле прекинати, одвреме-навреме имало свесно и засилено враќање и кон самите класични извори. Таков е случајот со културно-просветното движење на Ренесансата и Хуманизмот. Интересно е да се одбележи дека учените хуманисти од запад се враќале кон класиката, главно, преку патристичката литература, а во источно-православната црква секогаш биле присутни и актуелни делата на црковните оци. Освен тоа во Грција никогаш не бил наполно прекинат и директниот контакт со класичните автори. Видни црковни раководители од рангот на Фотиј, патријарх цариградски, Евстатиј, архиепископ Солунски, Теофилакт, архиепископ охридски и многу други, одлично ја познавале класичната литература и се занимавале со чисто филолошки дисциплини, навлегувајќи длабоко и во најсуптилни области, како херменеутиката, критиката на текстот и семасиологијата. Додека на запад во средниот век грчките книги биле реткост, на византискиот исток студиите на грчките класици повеќе или помалу цутеле, речиси, континуирано. Всушност, учените грчки теолози и ги приеле на запад идеите за враќање кон класичните извори⁴. Тие први им го свртиле вниманието на своите колеги од запад и кон црковните оци, кои и самите биле ретори, поети и пријатели на класичната мудрост. Идеалот, наречен од Петрарка *docta pietas*, кој која се стремеле западните хуманисти, го виделе остварен кај црковните оци⁵.

Д. Ст. се стремел кон истиот идеал, т.е. здружување на побожноста со учената речитост. Следејќи ја традицијата во источната црква, тој немал потреба да ја открива патристичката. Нему му биле достапни

³ Clemens Alex., *Migne, Patr. Gr.* t. 8, col. 732s.: „Неправилно зборуваат дека философијата е изум на ѓаволот. Злото не може да создаде добро, темнината не открива светлина; а философијата е извор на доброто“. . . Сп. уште S. Hieronymus, *De viris illustribus*, *Migne, Patr. Lat.*, t. 23, col. 698; Basiliius Magnus, *Sermo de legendis libris gentilium*, *Migne, Patr. Gr.*, t. 31, col. 565s.; Gregorius Naz., *ibidem* t. 36, col. 508s. и др.

⁴ Таа борба е особено видлива во доменот на уметноста и архитектурата. Додека едни христијани рушеле класични уметнички дела сметајќи ги за демонски производи, други на нив гледале со восхит и ги вклопувале во христијанскиот култ. Во средниот век имало архитекти кои планирале цркви според димензиите на антички, претхристијански светилишта и цели фасади од црквите украсувале со антички релјефи, фризови и скулптури, поврзувајќи ги вешто античките мотиви од фасадата со христијански — од внатрешната страна на храмот, сп. Малата митрополитска црква во Атина; Karl Michel und Adolf Strunk, *Die mittelbyzantinischen Kirchen Athens*, во *Archäologischen Institututs, Athenische Ableitung*, Bd XXXI, Athen 1906, стр. 279—326.

⁵ Cf. Paul Oscar Kristeller, *The Classics and Renaissance Thought*, Harvard Univ. Press, 1955, стр. 15.

⁶ Cf. E. F. Rice Jr., *The Humanist Idea of Christian Antiquity and the Impact of Greek Patristic Work on Sixteen-Century Thought*, kaj R. R. Bolgar, *Classical Influences on European Culture A. D. 1500—1700*, Cambridge Univ. Press 1976, стр. 17ss., 199—203, 233ss.

не само делата на црковните оци, врз кои го стекнал и своето образование, туку и на класичните автори, кои ги познавал и користел изворно. Неговите проповеди се резултат од интеграција на два извора за инспирација: црковните оци и класичногрчките автори.

Иако зборот Еллин кај Д. Ст. сè уште означува „поган“, а грчките поети понекогаш⁶ ги обвинува дека немале страв божји, грчките философи за него имале не помал авторитет од старозаветните пророци. За своите мисли, дури и кога расправа за христијански догми, тој често бара поткрепа кај старите философи и обично завршува со зборовите: „така мислат и старите философи“. Кај Д. Ст. се среќаваат мисли од Платоновата философија, психологија, космогонија; од Аристотеловата физиологија, ботаника, зоологија, антропологија, гносеологија и др. На философските мисли од грчките автори, вешто преплетени со христијанските догматско-етички норми во уводите на своите слова (особено на оние што се составени врз евангелиски текстови) тој ја потчинува целокупната содржина и композиција на своите поуки. Паралелно со христијанската догматика и етика, тој ја излага физиката и метафизиката на Платон и Аристотел. За илустрација ќе приведеме некои мисли од гореспомнатата тема.

3. Хуманизмот на Д. Ст. е заснован колку на христијанскиот, толку и на класичногрчкиот поглед за човекот како *mikrokosmos* и за неговата специјална улога во светот. — Најголемиот придонес на грчката философска мисла, неоспорно, е откриетието за редот и хармонијата како основа на светот, без кој не би имало ни свет, т.е. *kosmos*. Космичкиот и човечкиот закон е еден ист принцип на хармонија и ред од кој зависи и животот на општеството како свет. Редот и хармонијата, пак, ги сфаќале како рамнотежа на спротивни квалитети и сили⁷. Според грчката философија (Емподокле, Платон, Аристотел) човекот е мал свет, во кој може да се издели тело, составено од земни елементи и небесен дух; животна душа како во растенијата, сетива како кај животните и умствени способности со кои е сличен на боговите.

Д. Ст. зборувајќи за човекот често ги повторува овие мисли (сп. увод за Рождество, Богојавление, Цветници, Воскресение и др.), поврзувајќи ги со зборовите од I кв. Мојсеева (Gen. 2, 7) за двојниот состав на човекот, како и со зборовите на псалмописецот (Пс. 8, 6) дека е човек малу нешто повисок од ангелите. И во античкиот свет, како и во Биб-

⁶ Во слова, поскоро компилација од други автори, прераскажани (*metaphrastheis*) од Д. Ст. на новогрчки јазик, се среќаваат и такви мисли. На пр. во сл. за Сретението толкувајќи ги зборовите на Исаак син Сирахов, 1, 15, дека „почеток на мудроста е страв Божји“, Д. Ст. им препорачува на своите слушатели да стекаваат не мудрост од овој свет, не мудрост елинска, ами божја и нагласува дека елинските поети и философи немале страв божји. Но независно од тоа ќе видиме подолу, тој високо ја цени мудроста на елинските философи и со неа ги поткрепува христијанските догматско-етички норми.

⁷ Алкмајон, грчки философ од почетокот на V в. пр. н. е., којшто многу ја упоредил физиологијата со еден реалистичен и научен приод, објаснува дека физичкото здравје на човека е *isonomia*, рамноправност помеѓу спротивни квалитети: влажно — суво; студено — топло; горко — слатко и др., а болеста е *monarkhija* на еден од нив (фр. 4).

мијата била жива мислата за соодносот помеѓу природата и моралот на човекот. Златниот век, којшто може да се нарече со Библиски јазик рај, бил условен од чистотата и невиноста на човекот. Егоизмот, т.е. грехот на човекот, според Библијата, го нарушил редот во природата. Како според античните автори, така и според христијанството, призивањето на човекот е да го воспостави нарушениот природен ред прво во себеси. Во тоа се состои и неговата специјална улога во светот.

Нов христијански елемент е дека човек со сопствени сили не бил во состојба да ја постигне оваа цел, ами била потребна интервенција од небото. Начинот како е нарушен редот во природата (во земниот, подземниот и небесниот свет) и потоа како бил тој воспоставен од Христа, Д. Ст. го предава ортодоксно според Библијата и христијанското предание, во што ние овде немаме намера да навлегуваме. Но за да ги усвои човек придобивките на Христовото дело, тој треба да стане соучесник во подвигот на спасението, одн. во воспоставувањето на редот и мирот меѓу елементите од сите сфери на материјалниот и духовниот свет. Во описот на оваа активност што треба да ја пројави човекот, кај Д. Ст. јасно се забележуваат и мисли на класични автори, пред сè на Платон.

Платон прво во *Republica*, а потоа во *Timaeus*, најподробно ја има разработено идејата дека космичкиот ред е божествен и дека човекот потенцијално зема учество во воспоставувањето на овој ред, кога и самиот ќе стане космос, т.е. уреден, урамнотежен во душата. Патот за постигање на оваа цел според Платон е запознавање на самиот ред (идеја на Сократ), а „тоа запознавање го издига философот високо, го прави божествен“⁸. Во *Timaeus* тој вели дека запознавајќи го тој ред и здобивајќи се со сила да се подготви на него, ние ќе можаме да произведеме и коренски промени во вселената (47 с.). Целокупната проповедничка и просветна дејност на Д. Ст. е насочена кон оваа цел, т.е. да ги научи луѓето на божествениот ред и да ги направат подобри.

Како и грчките философи Д. Ст. насекаде ја потврдува хијерархијата во светот што води од земјата и камењата, преку растенијата и сетивните души на животните до умот, којшто е несовршен кај човека, а совршен кај Бога (според Д. Ст.), одн. душата на светот (според Платон). Како *mikrokosmos* човек ги содржи сите елементи од најниските до највозвишените, а вторично треба да доминираат. Трехотомијата на Платон кај него е секогаш присутна. И во човекот се разликуваат три вида сили: физички, животни и спознајќи, само Д. Ст. не препушта, рачно на секоја од нив да става и христијански печат. Еве како ја христијанизира тој античката антропологија. За физичките (*phusikai*) сили, рождливоста⁹ (*γενεϊτικαι*), лютателните (*θηρεϊτικαι*) и растителните (*αιχμηϊτικαι*), кои се заеднички за човекот и животните, нема што да прибави. Но зборувајќи за животните сили (*ζωϊτικαι*) додава дека на човекот му е дадена волја (*boulēsis*) за да го сака доброто; в про разлоучение (*προαιρεσις*) — за да го избира доброто; ги бивъ (*θυ-*

⁸ Плато, *Republic*, 500 п.

⁹ Словенските изрази се земени од Македонскиот превод на *Democritus* од др. Григориј Пелагоњиски.

mos), којшто е според философите горештина околу срцето со желба да го навреди другиот, а заеднички им е и на животните, на човекот му е даден да се гневи на гаволот, а не на луѓето; разумните (gnōstikoi) сила: чјувстване (aisthēsis): видение, ослушание, обонание, вкушување и осезание (со објаснение за секое од нив како да се употреби на добро, на пр. имаме две очи, две уши, а една уста за да слушаме и гледаме повеќе отколку да зборуваме и др., сл. за Рождество).

4. Една од најомилените теми на Д. Ст. е стоичкото учење¹⁰ за логосот, словесноста, одн. за суштината и функцијата на јазикот. Јазикот е највозвишената функција на душата, која е исто така составена од три дела: словеснаа часть (logikon), ирснаа (thymikon) и желателнаа (epithymikon). Словесната е составена од два дела: слово произносное (logos prophorikos) е же глум и слышимъ и мислене, поставување на мислите во ред (logos endiathetos) — е же съмышлеть члкъ въ оумѣ своемъ и друг не можеть его въспрнети и оуслышати (увод од сл. за Лазар).

Д. Ст. нагласува дека според философите внатрешниот говор, мислењето, е поченат, покорисен, потраен и посилен од надворешниот, со што се согласуваат сите луѓе. Надворешниот говор — слово произносное — може да се изгуби, човек може да ономее и сепак со внатрешниот говор тој не го губи својството со кое се одликува од сите други созданија. Класичното учење за логосот во христијанството е проширено и прогласено и не е чудно зошто Д. Ст. така често се враќа на оваа тема. Неговите творби во ΘΗΣΑΥΡΟΣ по својата литературна форма се слова — logoi. Во нив тој ентузијазирао и речјето го проповедува на право место Зновото Божје. Посебно овде треба да се истакне дека тој настојува јазикот на проповедите да му биде што поестичен.

Целниот ΘΗΣΑΥΡΟΣ е написан со дидактичка цел. По својата содржина тој се одликува со голема ширина и разнообразност. Во известна смисла тој претставува една енциклопедија. Меѓу другото тука има и филологија. Д. Ст. често се зазира на прашањето колку е зборот адекватен со предметот, што било често расправано од класичните философи, каков е односот меѓу вера и знаење, може ли да се постигне вистинско, полно знаење и сл. Кога во цитат ќе употреби некој старински или старогрчки збор, одн. термин, тој веднаш го објаснува на говорен јазик.

При тоа тој не се задоволува само со прост превод на зборот, ами се обидува да ја открие и неговата етимологија. Етимологиите на некои еврејски зборови, на пр. Марија, Јерусалим и др. со помошта на грчкиот се наврши, а во словенскиот превод тие се бесмислени, но за некои еврејски зборови дава точен превод и правилни објаснувања, на пр. raskha од евр. raskha 'diabasis' (сл. за Воскресение) со премин на *ph* во *p*, а *k* во *kh*. Во грчкиот тој видел и други вакви примери со диси-

¹⁰ Porphyrius Tyrius, *De absentia*, 3, 3; *Stoic. Vet. Fr.* 2, 43s.

милација на аспиригата, како е подоцна (1862) дефинирано од Х. Граман. Етимолошките објасненија на старогрчки зборови се далеку поиздржани, сп. αἰθήρ, ἀρο τοῦ αἰθῆ, καίβ, — ὑδῶρ, ἀρο τοῦ ὑδ, βρέκῃβ и др.

5. Словенските преводи и на грчките етимологии не се секогаш успешни (сп. сл. за Богојавление). Меѓутоа, кај преводачот, а подоцна и кај оние што составувале кратки изводи од Дамаскиновите слова, се разбудува интерес за етимологизирање и појаснување на зборови со синоними. Од една страна тоа се и реторски средства, со кои проповедниците сакале да го привлечат вниманието на слушателите, но тука има и еден филолошки напор за проникнување во значењето на зборот.

Уводите на словата, каде што се содржи најмногу философски класичен материјал, не им биле лесни за превод на словенските преводачи. Во Средногорскиот превод на дамаскиноот, а особено во изводите направени од него, уводите со ваква содржина биле скратувани, дури и изоставани. Григориј Пелагониски во Македонскиот превод на дамаскиноот преведува сè, па и уводите. Тој правел извонредно голем напор да најде адекватен словенски израз за многубројните философски термини, земени од класичногрчките автори и во тоа тој има постигнато забележителен успех¹¹. Но некои од овие термини не се разбрани и погрешно се преведени. Така на пр. φυσικαὶ δυνάμεις со с а д о в ъ њ е, м е т њ а т њ е с њ е с и л њ е; βούλησις 'волја' го мена со βουλεύσις и го преведува со с њ в е ш т а њ и е; Πλατωνίου τριχῆ διαστάτα на три разделени¹² — со власи с т о г а т е л њ њ и, и др. Сепак, објасненијата на тие термини, дадени од Д. Ст. на новогрчки, којшто му бил многу добро познат на преводачот, точно се преведени и адекватно им се презентирани на словенските слушатели и читатели.

Во поновите преработки на Дамаскиновите слова уводите се обично изоставани, меѓутоа насекаде во словата на Д. Ст. се пренати мисли и реалии од класичната епоха. Преку словенските преводи на Дамаскиновите слова нашата публика се запознавала со разни податоци од и за класичниот живот, историјата и митологијата на стара Грција и Рим. Следејќи го ап. Павле (Гал. 3, 28) Д. Ст. под Еллии подразбира „доган“, како што спомнавме, но кон старите Еллии тој се однесува со особен резект. Тој често користи разни обичаи од животот на стара Грција како книжевни фигури во своите поуки, на пр. за атлетските борби, посебно за олимписките игри на Мореа (Пелопонез), за дочекот на победникот, поставување стели на победници во натпреварите и сл. Иако се тие дадени со посебна цел, за да се надогради на нив морална поука, во проповедните на Д. Ст. се открива еден свет на великани, кои во сите области на животот оствариле големи постигнувања. Пред тие великани Д. Ст., како и западните хуманисти, просто преклонува глава.

Се смета дека Хуманизмот од XVI и XVII в. е само западно-европско културно движење. Навистина тоа на запад нашло поли израз,

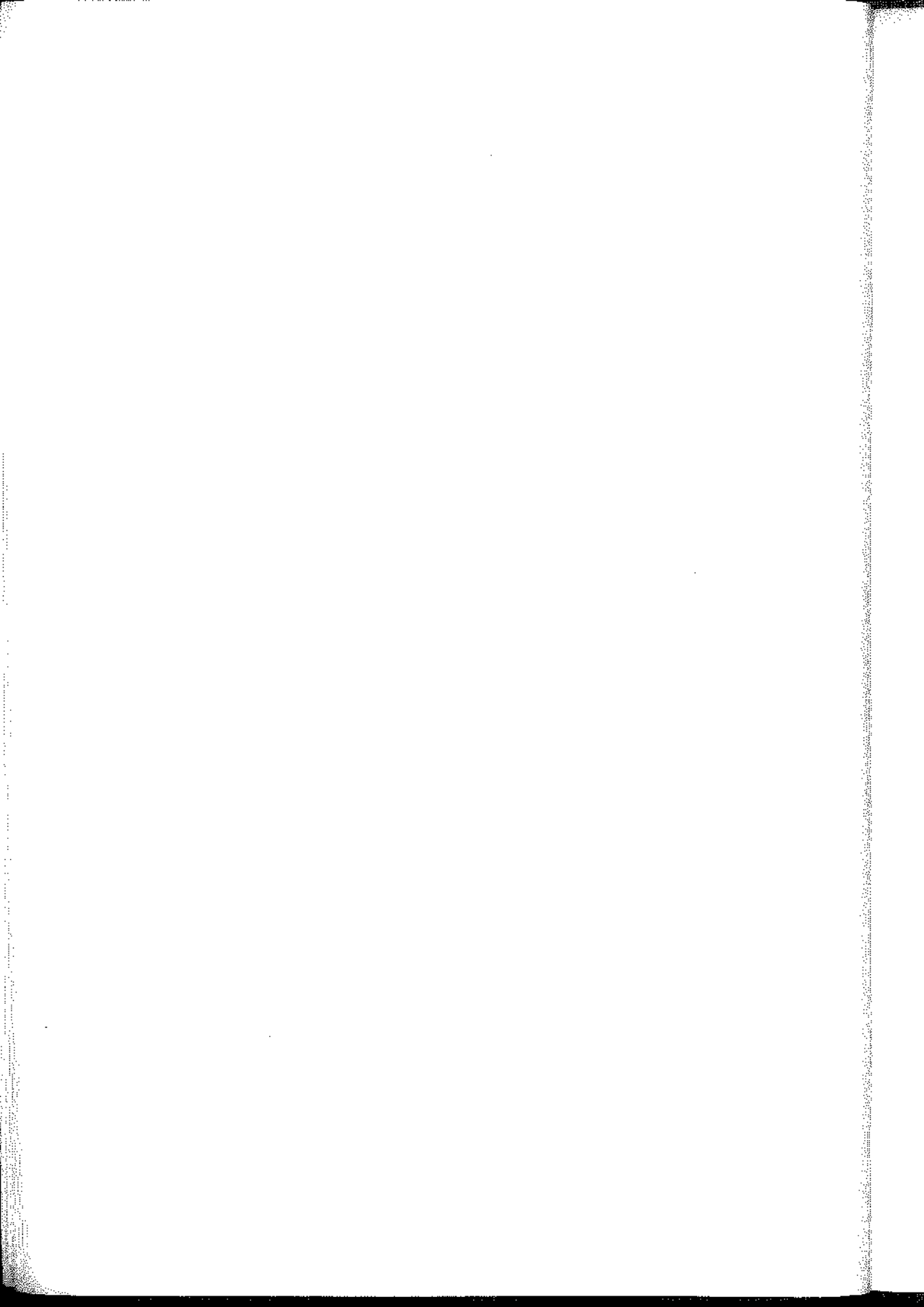
¹¹ Сп. П. Хр. Илиевски, *Григориј Пелагониски како преводач од грчки*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, 1971, стр. 447—478.

¹² *Republ.* 564 c; *Criton* 51 c и др.

но и на исток има културно-просветни дејци кои во мноштво не застапуваат од западните хуманисти. Еден од највидните такви дејци во XVI в. на Балканот е Д. Ст. Тој ги поседува сите карактеристични особености на хуманист. Видовме дека тој се стремел кон истиот идеал — *doctrinae pietas* — просветена побожност, дека приел материјал и инспирација од истите извори — патристиката и класичните автори и се служел со исти средства — пишува на говорен и книжевен јазик, како мнозина хуманисти од тоа време¹³. Во лицето на Д. Ст. имаме хуманист од висок ранг¹⁴. Неговото Сокровиште одиграло голема просветна улога кај балканските словенски и несловенски народи во турскиот период, но приликите овде не биле поволни да се доразвијат неговите напредни идеи.

¹³ Западните хуманисти, современици на Д. Ст. живееле во два интелектуални света. Во Англија Ф. Бекон (1561—1626) пишува на латински и на говорен англиски јазик; во Франција Калвин (1509—1564), Монтењ (1533—1592) — на латински и француски; во Полска Јан Кочаловски (1532—1584) — на латински и полски и др. И кај Грците се забелжува истата појава на билингвизам, само хомоген. Во 1526 г. (во Венеција) се појавува првиот печатен превод од Илијада на новогрчки; во 1929 — превод-превод од италијански на *Тезеј и Свадбата на Емилија*, а Дамаскин Студит е првиот грчки автор кој пишува и објавува прозни трудови и на византиски грчки и на новогрчки говорен јазик. Со тоа тој им дава поттик и на словенските народи од југоисточниот дел на Балканскиот Полуостров да почнат и тие да се служат во писменоста со народниот говор.

¹⁴ Тој би можел да биде спореден со Еразмо Ротердамски, којшто е ентузијазичан поборник за враќање кон класичните извори, но истовремено во своите трактати расправа религиозни проблеми, пишува коментари на посланиците од ап. Павле, Псеудо-Днионисиј и др. Дамаскин Студит е црковен деец, пишува морални поуки, но, како што видовме, неговите слова се напоени и со класичен дух.

Оливера Јашар-Настева

ТУРСКИ ЕЛЕМЕНТИ ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ТОПОНИМИЈА¹

1. Територијата на СФР Југославија, како и целиот Балкански полуостров, сгата во оние региони на нашиот континент кои во продолжение на милениуми се одликувале со посебно сложена етничка и лингвистичка ситуација. Сукцесивното сменување и напластување на различни култури и цивилизации во оваа област од светот посебно ги интензивирале процесите на симбола меѓу индиџеното и новодојденото население, додека постојаното измескување на етничките и лингвистичките граници доведувало до создавање на плурилингвни ситуации, кои од своја страна овозможувале контакти и интерференција на сите нивоа на балканските јазици.

Создаван во ваков културно-историски и повеќејазичен контекст, топонимистичкиот систем на нашата земја содржи денес ретко богат и ценет материјал не само за изучување на територијалната и хронолошката стратификација, туку и за изучување на одделни феномени што произлегуваат од јазиците во контакт. Драгоцени свидетели за контактите помеѓу разнојазичното население се бездрото билингвните и плурилингвните топоними,² како и бројните фонетски, морфолошки и семантички дублети што релативно долго коезистирале на иста територија.

¹ На Првиот Балканолошки конгрес одржан во Софија 1966 г., познатиот полски ориенталист Е. Зајончовски во својот реферат *Турецки елементи в топоними Балканског полуострова* (Ср. *Actes du Premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI стр. 101—105) ги анализира турските географски називи предимно врз материјалот од Бугарија, а за компарација приведува примери од Романија и нашата земја.

² Од подеднаков интерес за изучување се и звавичните и дијалектните облици. Во микрогопонимијата на мешаните области се среќаваат разнородни вкрстувања и мешања од два топонимски фонда при што, не ретко, се употребуваат и фонетски и морфолошки дублети.

Чувајќи ја својата сопствена географска и топономастичка номенклатура, секоја јазична средина, како што е познато, успева на свој начин да го асимилира и адаптира она што го затекнала (сулстратот) и она со што се здобила преку новите контакти (адстратот и суперстратот). По овој начин и во југословенската топонимија, иако на прв поглед во доста ограничена мера, се сочувани во одделни ареали елементи и дури цели слоеви од предсловенската (илирска, трачка, келтска, римска, грчка) топонимија.³ Сочуван е релативно добро и најновиот турски слој, кој се надоврзува на словенскиот. Сите овие слоеви составени од алопотски елементи, што во времето или во просторот се допирале и испреpletувале на ниво на усните и писмените јазници, претставуваат денес една добро организирана топономастичка материја. Утврдувањето на нивната територијална и временска дистрибуција и фреквенција секако ќе придонесе за покомплетно изучување на нивната стратиграфија.

2. Во развојот на нашата повеќејазична топонимија во која просовладуваат словенските елементи (српскохрватски, словенечки и македонски), појавата на турскиот елемент означува секако еден од најкарактеристичните моменти од поново време. Овој, хронолошки најмлад слој, иако се јавува во времето кога веќе биле создадени извесни топономастички модели и системи, внесува ред иновации во топономастичката номенклатура воопшто и, посебно кај ојконимите, на кои се задржуваме во нашиов прилог.

Погледнато од квантитативен аспект, може да се констатира дека меѓу туѓите топономастички елементи приличен број отпаѓа на оние од турско потекло. Ова посебно би се однесувало на топонимските системи на одделни области од нашата земја (Босна и Херцеговина, Косово и Метохија, Србија, Македонија). Исклучок претставува секако Словенија. Историските извори и паметници (домашни и турски), разните патописи и студии што го опфаќаат турскиот период, како и разни други документи и карти, недвосмислено зборуваат за тоа дека турскиот елемент во минатото бил застапен, релативно, со повисок процент. Впрочем, сликата што тие документи ни ја предлагаат не се разликува битно, по однос на турската компонента, од топономастичката слика на другите балкански земји што во тој период се наоѓале во рамките на Отоманската империја. Имено, по процесот на славизација на хетерогената

³ Понекогаш тоа се и единствени остатоци и траги од изумрените јазници што некогаш се употребувале на Балканскиот Полуостров.

балканска топонимија,⁴ кој продолжувал интензивно сè до пред крајот на XIV век, започнува процесот на еден вид турмизација на топонимијата, процес што ќе трае, скоро со ист динамизам, до крајот на минатиот век. Иако нерамномерни по интензитет и времетраење, и двата процеси и дале на балканската топонимија посебен колорит кој и денес се чувствува.⁵

3. Урбанизирањето на Балканот во поново време, како што е познато, тесно е сврзано со турската доминација. Набргу по заземањето на балканските земји, во разни делови на Балканот Турците градат ред нови објекти од духовен и световен карактер, се појавуваат нови населени места, кои постепено не сигурно ја менуваат физиономијата на балканските земји, а истовремено и нивната топонимија.

Бројот на турските ојконими постојано се наголемуваат поради ред лингвистички и екстралингвистички фактори, меѓу кои, по својот значај, се изделуваат следните:

а) За време на својата политичка и административна доминација, Турците граделе за своите потреби бројни објекти од различен карактер. Отпрвин, тоа биле оние што имале воен и стратешки значај. Околу нив набргу се создавале населени места што делумно или на полно го задржувале првобитниот турски назив. По овој начин би можел да се објасни најголемиот број ојконими кои ги содржеле, како основа или компонента, елементите како: *кале, караула, кула, паланка, табија, табор, хисар*.⁶ Примерите како:

⁴ Меѓу другото значајни податоци се наоѓаат во работите на К. Јиречек (*Историја на Бугарите*, Златарски Трново 1886, *Историја Срба I Радоновић*, Београд 1952), М. Фасмер (*Die Slaven in Griechenland*, Архив за арбанаску старину I, Београд 1923, *Dolazak Slavena na Mediteran*, Split 1934, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I—II* Zagreb 1950) и во поново време кај И. Дуриданов (*Славизација на предславјански географски имена от Балкански Полуостров*, Славјанска филологија Софија 1968) и П. Шимуновиќ (*Топонимија отока Брача*, Supetar 1972).

⁵ Во оваа смисла посебно се интересни заедничките топоними од словенско потекло што се среќаваат на територија на Албанија, Грција, Романија и, делумно, на територија на Унгарија. На овој проблем повеќе пати се задржувале М. Фасмер, А. М. Селишчев, Е. Петровиќ и други. Во последно време и турските елементи во топонимијата на балканските земји почнуваат да го привлекуваат вниманието на научниците, но сè уште само спорадично и тоа најчесто во дијалектолошките студии, во кои им се приоѓа само од етимолошки аспект.

⁶ Во врска со овој понов балканизам интересни укажувања наоѓаме кај Е. Влија Челебија (*Sf. Путопис-Одломци о југословенским земљама I—II*, Сараево 1957) кој откако констатира дека „Во овие земји малечките градови ги наречуваат *паланка*“ (I, стр. 73) со овој апелатив ги определува, меѓу другото, и поголемите населби како Алексинач, Параќин и др. Инаку, во турскиот *паланка* се употребува и денес во значење „мал град (хисар, тврдина) изграден од дрво и земја и опколен со ендек“ (*Sf. исто така и П. Скок, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II).

Алапа Хисар (Крушевци), Азрети Хисар (Кучуш), Асча Хисар (Крoja), Демир Хисар, Гол Хисар (Језеро), Сарин Хисар (околу Тарнабар), Топрак Хисар (Стара Загора), Купурли Хисар и Хисар Беј (Г. Велес), Хисарџик (Гроцка и во близина на Приштина), Хисар, Хисарџик, Хисар Коселере (Пловдивско).⁷

се само неколку од цела редица ојконими кои се среќавале по целата балканска територија. Пришачен број ојконими образувани со спомнатите афлативи е сочувван и до денес. Меѓу другите заслужуваат да се окомнат некои од нашата територија кои се одликуваат истовремено и со својата ареална дистрибуција и со својата фреквенција. Така: *Караула* (во околината на: Госпик, Илијани, Какаљ, Кладань, Пришетоље, Сараево) и *Кула* (во околината на: Гацко, Госпик, Бихак, Бугојно, Задар, Зеница, Хладово, Коњиц, Косовска Митровица, Метковски Мостар, Мркоњић Град, Пожаревац, Рогатица, Сараево, Славонска Пожега, Сомбор, Шибеник).

Од семантички аспект, овие а и повеќето други афлативни од турско потекло што ќе ги спомнеме понатаму, претставуваат посебен интерес со оглед на тоа дека во текот на употребага го замениле своето значење или пак задржале едно од значењата што го имале во времето кога настанувале дадениите ојконими. Со оглед на тоа дека при терминиризацијата се менувала и функцијата на афлативите, при што не ретко се десемантизирале, обрнувањето постојано привлекува внимание на семантичките отклонку на етимолошките анализи ќе даде секако значајни објаснувања во врска со нивната содржина.

Поради големата фреквенција на ојконими од спомнатниот вид на една релативно ограничена територија, било нужно додавање на разни детерминативи (како на турските прототипи така и на домашните дублети), кои придонесувале за нивното попрецизно определување и диференцирање. Така, на пример, денес се среќаваат на нашата територија:

Банатска Паланка, Бачка Паланка, Бела Паланка, Бела Паланка, Крива Паланка, Лушци Паланка, Смедеревско Паланка покрај едноосновното *Паланка* (Брчко и Госпик), *Паланкиште* и други.⁸

⁷ Во спомнатиот труд на Елџа Челебија се среќаваат уште и *Лени Хисар* за *Новиград* (Липка) и за *Петриња*, *Гол Хисар* за *Језеро*, *Ак Хисар* за *Прусац* (сл. итал. *Caste! Bianco*). И од овие неколку примери се гледа дека, не ретко, и се калкирало.

⁸ Сл. во Романија деминутив *Palanguta* (Gorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti 1963). Се разбира дека деминутивните и афлативните суфикси во ваквите случаи не ваѓаат врз вистинската супстанца.

Преку овие детерминативи што ги индивидуализирале ојконите главно просторно-географски, се избегнувала во голема мера синонимизјата. Сепак поради фактот што детерминативите како *бела, нова, крива* биле недоволно информативни во турската топонимија, некои од овие синтагми имале уште по еден или два детерминанти од кои едниот, не ретко, бил формиран од личното име на основачот, завозвателот или сопственикот. Така, меѓу овие антропонимски ојконими ги издвојуваме следните неколку:

Безир Хасан-паша паланкаси за Смедеревска Паланка, Муса-паша паланкаси за Бела Паланка, Бери-су паланкаси и Бајрам-паша паланкаси за Крива Паланка.

б) Османскиот феудален систем, со своите посебни тимарско-спахијски односи, внесува значајни измени во целокупниот материјален и духовен живот на населението. Новите селско-стопански услови, на пример, донесуваат создавање на бројни чифлици и нови населени места кои се формирале околу нив. За посебната социјално-економската ситуација од тоа време зборуваат меѓу другото, ојконимите како:

Агиџи (Трпедор), Агино село (Бања Лука, Куманово), Алагина Река (Пек), Амзабегово (Св. Николе), Асанбегово (Скопје), Балибеговиќи (Сараево), Белуџи (Гослик, Дервента), Бегов Хан, (Зеница), Белимбегово (Скопје), Алинашин Мост (Сараево), Пашина Вода (Жабњак), Пашин Поток (Карловац), Пашино Село (Пек), Пашино Рувци (Прилеп); Барје Чифлик (Пирот), Чифлик (Бела Паланка Тетовско), Чифлак (Вљтина, Ораховица), Читлук (Мостар), Слатински Чифлик и Орман Чифлик (Охридско).

и оние во чија основа се среќаваат апелативите чауш *ка(х)јаја*, чивџија: *Чаушли (Богданци), Чаушлије (Буџино), Чаушевџи (Пријестопље), Чезаје (Тузла), Кехие* и ред други.

Во врска со новата административна подела и новите имотно-правни односи спом и формирањето на разни: *вакуфи, зијамети, имарети, тимари, хасови:*

Вакуф (Горажде, Бања Лука, Зеница, Куманово, Ниш, Тузла), Горњи (Доњи) Скендер Кулен Вакуф, Хас Нови, Хасе Бијелина, Љубужда Хас, Азот, Санџак (Јајце), Тимар (Црна Гора),

како и основачет она разни трговски центри, *чаршии, пазари* со нивните придружни објекти како: *анови, безистени, конаџи, каравансараи, сараи:*

Вир Пазар, Нови Пазар, Пазарите, Цумаџија, Владички Хан, Гаџин Хан, Маџрови Анови, Хан Брдо (Вишеград), Хан Гаранчиџа (Титоград), Хан Лука (Јајце), Хан Пијесак, Конак, Конаџи, Сарај, Сарајево.

в) Процесите на колонизацијата со турско, јуручко и друго население исто така придонесувале за формирање нови населени места, кои добивале чисто турски имиња. Така, веќе од 1460 г. во Велешко се забележани: *Караслар, Кочилар, Хисар Бејли*, во 1468 г. во Прилепско: *Али Обаси, Шелеверлер, Тихмур Обаси, Дедебалија*, во Скопско (околу 1528 г.): *Бајрамшилар, Елдозан, Окчилар* и ред други. Приближно во исто време во Битолско се среќаваат: *Омер Факих Обаси, Кепа Хизирли, Кенили*.¹⁰ За разлика од овие јуручки населби, околу средината на минатиот век се јавуваат населби со Черкези и Татари, за што сведочат, меѓу другото, и повеќе ојконими, особено на територијата на Косово, Санџак и Македонија, кои ги содржат етнонимите *Черкез* и *Татар*:

Черкеско село (Куманово, Витина), *Черкези* (Куманово), *Черкатовици* (Јајце), *Татарбуџак* (Зеница), *Татар Елевци* (Дебар), *Татарли* (Валандово).

Овде би дошле секако и оние бројни ојконими од типот на (*Јурумлери* и *Маџари*, во Скопско,¹¹ (сп. уште *Мухаџер Бабуи* (Липљан), *Мухаџер Талиновцац* (Урошевцац), со кои се именувале новите населби на друго преселено или пребегнато население. (сп. во Бугарија: *Урум-беј, беглик, кој, чифлик, Урумците*).

г) И исламизацијата, која посебно од почетокот на XVI век ќе ги зафати Босна, Косово, Западна Македонија, ќе придонесе за создавање ред ојконими, најчесто турско-словенски и словенско-турски хибридни образувања. Овде мислиме, пред сè, на извонредно високиот број таканаречени патронимички ојконими, изведени по пат на суфиксација од исламски лични имиња, хипокористици и прекари. Од структурна гледна точка може да се констатира дека со поголема фреквенција се среќаваат оние (од типот на *pluralia tantum*) изведени со помош на: *-овци/-евци*: *Адамевци* (Сремска Митровица), *Алибеговци* (Добој), *Аџиевци* (Тетовско), *Ашиковци* (Славонска Пожега), *Даутовци* (Високо), *Далбеговци* (Битола), *Бајрамовци* (Ливно, Охрид), *Еминовци* (Славонска Пожега), *Јакубовци* (Бања Лука), *Муратовци* (Травник), *Рамадановци* (Високо), *Салковци* (Славонија), *Халиловци* (Сански Мост, Приједор),

⁹ Вакви ојконими се сочувани и до денес и во другите Балкански земји. За илустрација само неколку примери од Романија: *Agania, Bargaistaru, Beili, Beilul, Ceaus-Chioi, Ciodari, Izbașul, Muftiul, Naziru* (I. Jordan, o. c.).

¹⁰ Sf. меѓу другото, М. Соколовски, *Личните имиња и називите на населените места и други месности во влиската нахија во втората половина на XV век* МЈ XV—XVI, стр. 197—214.

¹¹ Sf. Ј. Хаци Васиљевиќ, *Скопје и негово околина*, Београд 1930, стр. 184.

-ић/-ићи: *Абдулићи* (Тузла), *Ајдиновићи* (Сараево), *Алишићи* (Приједор), *Акмачићи* (Титово Ужице, Тузла), *Алиловиће* (Нови Пазар), *Амзићи* (Нови Пазар), *Амзићи* (Нова Варош, Нови Пазар), *Атмачићи* (Брчко), *Азићи* (Сараево)

и нешто поретко тие на:

-ац и *-ици:* *Алици* (Приједор), *Алагинци* (Славонска Пожега), *Алдинац* (Зајечар) и *Алдинци* (Скопје, Битола), *Алици* (Куманово) и *Алици* (Битола, Прилеп), *Мујинци* (Бања Лука).

д) Посебно значајна е секако улогата на лексичките заемки кои успеале да се инфилтрираат и комплетно да се адаптираат во лексичкиот систем на српскохрватскиот и македонскиот јазик од каде подоцна, како и домашните елементи, се топонимизирале. (Ср. на пр.: *Баића/Баица*, *Баићевуци*, *Бавча*). Се забележува дека, освен лексичките заемки, в приштитен број фонетски, морфолошки и семантички турнизми успеале, на еден или друг начин, да се инкорпорираат во топонимастиката номнеклатура. Разните видови и степени на билингвизмот на домашното население, од своја страна, го зголемуваат бројот на турските елементи во нашата топонимија. Бројни едноосновни и двоосновни словенско-турски образувања често укажуваат на именувања настајати на наша територија. Се разбира, секогаш не е можно попрецизно да се утврди во кои случаи се работи за позајмен и адаптиран турски ојконим, а во кои случаи за лексичка заемка.

Од топонимастички аспект, а и од поширок лингвистички аспект, посебно интересни се примерите како:

Алици, *Алтињ*, *Арнакија*, *Бронзани Мајдан*, *Ислам Грчки*, *Ислам Латински*, *Исламовац*, *Кадимо*, *Кадриџаково*, *Мусинци*.

како и бројни образувања со: *одак*, *оџаци*, *махила*, *одаја*, *боз* или и оние елиплични образувања (по отпаѓање на основни апелативи како: *мехир*, *џој*, *хисар*, *хан*, *каласка*, *касаба*) кај кои можат да се насатат елементи од два топонимиски системи што истовремено се употребувале.

Овде само би укажале и на оние бројни примери што се среќаваат зарегистрирани во фолклорното богатство а што се однесуваат на преземање турски облици на именување на туѓи и наши земји и населени места. Така, покрај: *Стамбол/Истанбул*, *Венедик*, *Лондра*, *Едрене*, *Москова*, *Мисир*, *Скандерија*, уште: *Семендре*, *Манастир*, *Босна Серае'о*, *Ипек*, *Јуруклук*, *Каршијака*, и друго.

Нема сомнение дека идните подстални проучувања ќе утврдат кои биле турските прототипи и какви сè скратувања и прекројувања претрпувале турските топонимастички елементи

во југословенските земји. Не е потребно да се подалекува значајот и потребата на изучувања на овој материјал за дијалектната југословенска топонимија и неговата важност за културната историја на југословенските народи.

4. Како што можеше да се види, речиси во сите спомнати случаи станувале збор за именување на нови објекти, градени во времето на османската доминација и именувани од страна на турската администрација или турското население. Би можело да се рече дека на наша територија не дошло до појава на суперпозиција на два топонимастички корпуси, барем не во онаа смисла во која, на пример, се среќава овој феномен на територијата на Полска што била под германска власт.¹² Во врска со ова има место да се констатира дека Турците и во нашата земја реалтивно осом ретко ја менувале зафатената топонимастичка номенклатура.¹³ Сразмерно мал и доста ограничен е бројот на турските ојконимидублети од типот на:

Манастир/Монастир и *Толи Манастир* за *Битола*, *Шекир-кеј/Шаркој* за *Пирот*, *Ташлице* за *Племе*, *Купурли* за *Велес*, *Гузелие* и *Кавале* за *Зрново* (денес *Авала*), *Бугурделен* за *Шабан*, *Калканделен* за *Тетово*, *Демир Хисар* за *Валовиште*, *Клишели* за *Св. Никола*.¹⁴

Некој од овие дублети ги употребувало и словенското население, понекогаш дури и паралелно (сп. кај *Шапкарев* с. *Брши су*, *Кисела Вода*, *Бугалско*).

Токму затоа, доколку се зборува за турцизација, тоа може да се однесува на појавата, инаку редовна во слични услови, која се основно во адаптација на туѓиот јазичен односно ономастичен материјал. Имено, Турците ги адаптираат ојконимите кон нормите на својот јазик кој, како што е познато, битно се разликува од словенските и несловенските балкански јазици. Само како илустрација:

Велитрин (*Вучитрин*), *Остромац*/*Устримац*/*Иструмац* (*Струмца*), *Перлене*/*Пирлене* за *Прилеп*, *Срејрачча*/*Сребрин-*

¹² Stanislaw Rospond, *La rebaptisation des noms de lieux dans les territoires reconquis en Pologne*, *Les noms de lieux et le contact des langues*, Québec 1972, стр. 97—112.

¹³ Така, на пример, Јозеф Такач во својот прилог *Les influences réciproques de la langue hongroise et des langues voisines*, о. с. стр. 124—133, констатира дека Турците не внесле ниско позначајни измени во топонимистичкиот корпус на Унгарија.

¹⁴ Дури и во вакви случаи, турскиот дублет често се заснова на некој постар ојконим што бил во почеста употреба. Таков би бил случајот со *Толи Манастир* (слов. *Битола* и гр. *Μοναστήρι*; во врска со ова ср. П. Скок, *Из топонимистике Јужне Србије I*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XII, стр. 214). Ист би бил случајот и со *Зара* за *Задар* (сп. итал. *Zara*), *Филибе* за *Пловдив* (гр. *Φιλιπποπολις*) и веќе спомнатото *Ак Хисар* (итал. *Castel Bianco*).

че/Сретнице (Сребреница), Пирварин/Нерварин (Призрен).¹⁵

Се разбира дека во адаптације доаѓале во случаи кога се работело за поголеми населени места и оние објекти што имале поголем воен, економски или политички значај. Ова е секако и една од причините што турските елементи, од еден или друг вид, преовладувале отпрвин во макротопонимијата и што микротопонимијата останала сиктвенска или словенизирана. Исклучок претставуваат некои рурални региони во кои подоцна се доселило турско население (во пример областта на Јурук клукот во Македонија).

5. Кога се зборува за турски топоними всушност, а посебно за ојконимите кои содржат турски елементи (топоними и топоформанти кај преситите образованија и еден или повеќе елементи кај ономоните образованија), се наложува уште еден значаен проблем. Имено, составна дева е нужбо да се прави разлика меѓу оние топоними што ги: а) адаптирало и б) создавало турското население и турската администрација и оние што ги: а) адаптирало и б) создавало нетурското, домашно население. Ваквата диференцијација се налага на лингвистички план и од чисто методолошки аспект се оглед на тоа што и едните и другите, поред својте прилики, бараат посебна анализа и посебен третман.

Оставајќи го настрана, како релевантно, прашањето за третирање на едните како турски а другите, евентуално, како словенски, овде ќе укажеме уште еднаш на улогата на турското население во создавање на „турски“ ојконими. Ваква појава е забележана, впрочем, и во ред други ситуации. Во случај на интензивни контакти, и говорните субјекти од јазикот рецептор застапат активен однос во врска со адаптацијата (фонетска и морфолонска) и канирањето на јазичниот односно топонимистичкиот материјал што доаѓа од страна. Во нашиот случај пак се забележува извонредно активна улога и подоцна, при заменувањето и истиснувањето на турските ојко-

¹⁵ Различне облици на еден ист словенски ојконим што го употребувале турската администрација и турското население и за кои избегае траг во турските документи и патописи (сп. покрај Патописот на Евлија Челебија уште и Географијата на Катиб Челебија, познат како Хаџи Каџа, зб. *Хаџи Каџа или Катиб Челебија, турски географ XVII век*, С. Балканска Полуострво, С помошним белешкама и објашнувањима приложио Ст. Новаковиќ, Београд 1892. Споменик Српске краљевске академије, XVIII) и во ред други нелеквенски турски документи и карти, јасно зборуваат за тежкотиите што се појавувале во текот на нивната адаптација. За адаптацијата на македонската ономастичка материја во турските документи од XV—XVIII век зборуваме на друго место.

ними. При ова, посебно активна улога одиграле и некои административни мерки.¹⁶

Имено, процесот на (ре)славизација на топонимастичкиот инвентар, кој со повлскувањето на турската власт и иселувањето на турското население од југословенските земји започнал интензивно во првите децении од минатиот век, се наоѓа веќе во завршна фаза.

На мислење сме исто така дека турските елементи што се задржале до денес во употреба, претставуваат елементи што веќе одамна се адаптирале и дека не се чувствуваат како туѓи. Со текот на времето тие се оддалечиле од своите прототипи и од јазичната средина во која настанале. Тие се денес кохерентен дел на југословенскиот топонимастичен систем, за што јасно зборуваат бројните состави и комбинации во кои тие влегуваат. Во текот на развојот и употребата добар дел од нив ја загубиле етимолошката поврзаност. Од семантички пак аспект, може да се констатира дека претрпеле и значајни измени. Најголемиот дел од нив во јазичната свест на нашите современици се употребуваат како „мемотивирани“ топонимастички елементи, односно со некои содржини и функции. Сп.:

Демир Хисар, Демир Капија, Дервента, Катланово, Кула, Куршумлија, Мајданпек, Сарајево, Куприја,

Интересни примери во оваа смисла претставуваат и повеќе урбаноними што се среќаваат во секидневна употреба. Да наведеме само некои познати:

Авала, Булбулдер, Доркол, Калемегдан, Карабурма, Таи-мајдан, Теразије, Топчидер (во Белград), Бит-Пазар, Идидија, Ислаане, Кале, Маџирмало, Меркез, Саат Кула, Тав-

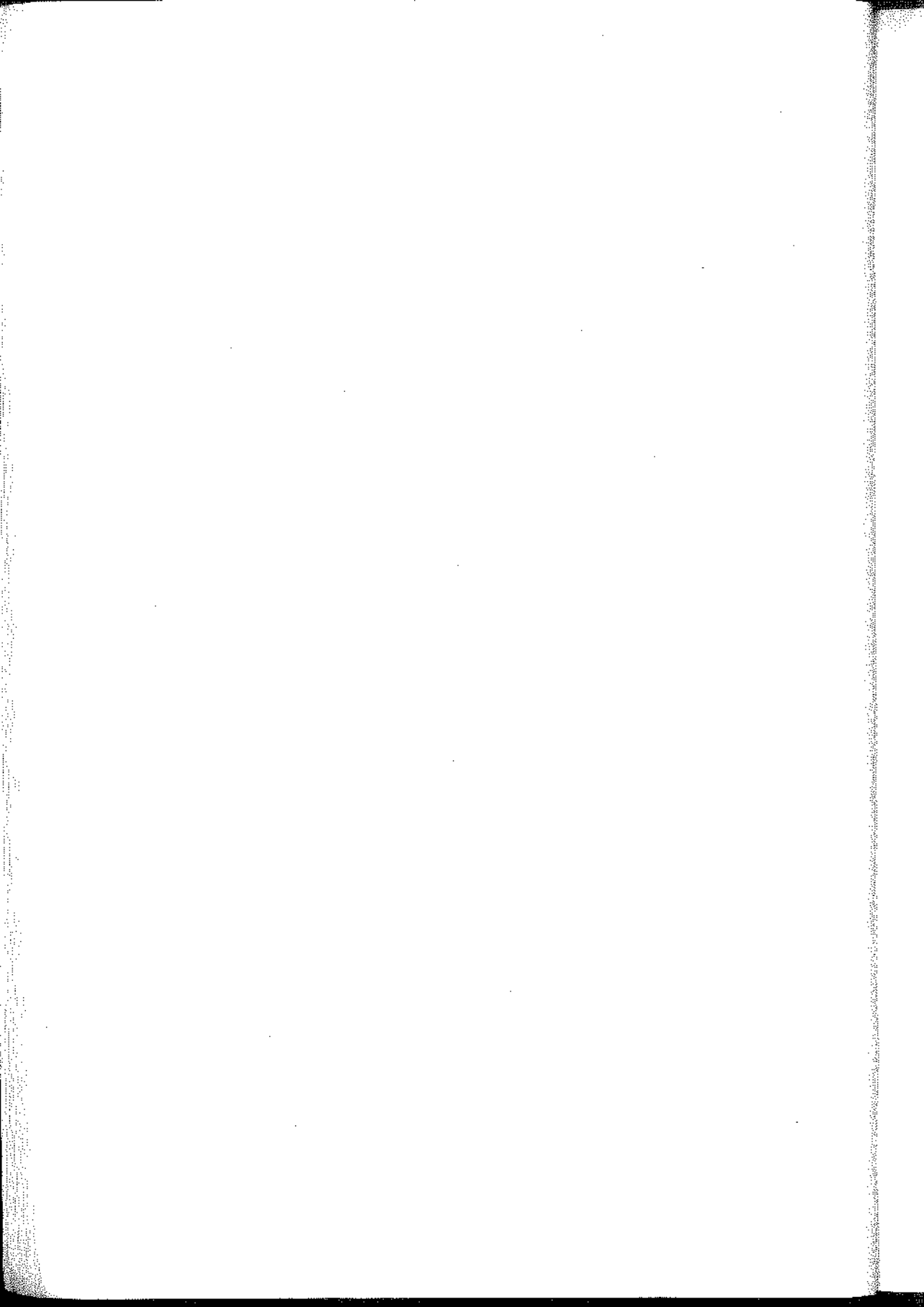
¹⁶ Истиснувањето на ојконимите (и топонимите воопшто) од турско потекло и нивното заменување со домашни е особено карактеристично за соседните земји. Во Грција, на пример, покрај заменувањето на словенските називи на населени места (сп. *Аја Киријаки* за *Света Недела*, *Аја Параскеви* (Серско и Леринско) за *Света Петка*, *Палиотрос* и *Ксилогрос* за *Сува Бања*, редовно се вршела замена на ојконимите од турско потекло. За илустрација само: *Неон Сули* за *Субаш Кој*, *Англохори* за *Сусилар* (Хамзидик и Празиста), *Лима* за *Сујуџук*, *Захарато* за *Шехерли* и ред други.

Славизацијата на турскиот топонимастичен материјал во Бугарија, на пример, е уште поизразита. Во *Списокъ на населенитѣ мѣста въ България*, изд. Министерство и вѣтрѣшнитѣ работи и народно здравѣ Софија 1911 г. не ретко се даваат паралелно и старите турски имиња и новите, бугарски.

талице, Топана, Чаир, Чаршија (во Скопје), Беглук, Башчаршија, Илица (во Сараево).¹⁷

6. Од изложеното би можело да се заклучи исто така дека турските ојконими што се употребуваат на наша територија отвараат широки перспективи за изучувања исто толку значајни за славистите колку и за туркологите и балканолозите. Поради својата внатрешна и надворешна структура, во која на многу интересен начин се амалгамирале и белезите на турските говори од времето во кое настанувале (сп. *Беглук/Беглук*) и дијалектните белези на словенската средина (сп. *Вакаф/Вакуф/Вакаф*, *Чифлак/Чифлик/Чифлак*) во која се интегрирале (а често и настанувале), тие претставуваат интерес и за компаративни и интердисциплинарни студии, кои би можеле да придонесат за установување на извесни закономерности во определени видови јазични контакти и интерференција во ономастичната материја.

¹⁷ Материјалот што е анализиран во нашиот прилог е ексерпирани од *Imenik svih mesta i opština, narodnih odbora i srezova i pošta u Jugoslaviji*, Beograd 1956 и 1961, *Imenik mesta, pregled svih mesta, opština i srezova u Jugoslaviji sa poštama i teritorijalno nadležnim sudovima i javnim tužioštvima*, II izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd 1960, *Население по народност и население во СР Македонија* (според административно-територијалната поделба од 9-II-1962 г., изд. Завод за статистика на СРМ, Скопје 1964 г. Турските (и грчките) примери се транскрибирани.

Блаже Конески

ФАКТОРОТ НА ТРАДИЦИЈАТА ВО РАЗВИТОКОТ НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ ВО XIX И XX ВЕК

Улогата на традицијата во создавањето на современите т.н. национални литературни јазици е повеќе од видлива. Во конкретни историски ситуации, меѓутоа, таа се пројавува по различни начини и патишта, што остава уште многу место за опишување и изучување. Во случајот со словенските јазици ситуацијата станува поинтересна поради фактот што имаме долга употреба на црковнословенскиот, во различни негови варијанти, како јазик на традиционалната писменост во една широка сфера на словенскиот свет. На таа сфера ќе се ограничи овој пат и нашето излагање, во кое можат да бидат земени предвид само некои страни од инаку многу сложен и разновиден комплекс на прашања.

Во однос на можниот контакт со црковнословенскиот се izdelуваат две гранични ситуации. Од една страна, тој контакт можел да биде толку значителен, што новиот литературен јазик вклучил во себе многу традиционални елементи, та и не се почувствувала поради тоа некоја остра смена во неговата основа. Како што е познато, најизразит таков случај имаме во развитокот на рускиот литературен јазик. Од друга страна, контактот со традицијата можел да биде прекинат, во смисла на непосредност, и новиот литературен јазик се изградувал тогаш врз сосем нова народна основа. Најтипичен пример за ваков развиток ни дава белорускиот литературен јазик, којшто во текот на XIX век се изградува без учество на јазикот на старата белоруска писменост.¹ Со белоруската ситуација можеме до голема мера да ја споредиме и положбата во јужните македонски краишта во првата половина на минатиот век, па понекаде и подоцна, во кои претходно црковнословенскиот ја-

¹ А. И. Жураўскі. I. I. Крамко, *Характер знешніх узаемнаносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовамі у початковы перыяд яе фарміравання*, Мінск 1973, стр. 10—12.

зик му го беше отстапил местото на грчкиот.² Највидлив надворешен белег за еден ваков прекин на традицијата имаме во напуштањето на словенската азбука. Во Белорусија нашла широка употреба латиницата (што било случај и во некои украински области), а во јужна Македонија се служеле со грчка азбука и кога пишувале на македонски јазик.

Меѓу овие два гранични предела се сместуваат сите други ситуации, познати од историјата на современите словенски литературни јазици во сферата на црковнословенскиот, при што е секако интересна ситуацијата на тензија меѓу традицијата и барањето на нова основа на литературниот јазик. Се разбира, такви конфронтирања се јавувале на различни точки, со различна сила, но најизразит пример за тоа имаме во спроведувањето на Вуковата реформа на српскиот литературен јазик. Акцијата на Вук Караџиќ можеме да ја означиме како еден антитрадиционалистички настап, којшто беше не само успешно спроведен во српската средина, ами имаме и одраз врз развитокот на литературните јазици пошироко, особено во јужнословенската област, тотал и подоцна, во XX век.

Меѓутоа, не друго, ами токму оваа успешно спроведена антитрадиционалистичка акција не доведува до сознанието дека традицијата сепак во извесна мера, дури и при таква поставеност, успева да ги реализира своите права. Токму кон такво заклучување не упатува ова извонредно интересно место од студијата на проф. П. Ивиќ за српскиот речник на Вук Караџиќ: „...наш данашњи книжевни јазик поседује већу меру унутрашње граматичке правилности него Вуков говор, затим виши просечни показател распростраености особина у дијалектима и — јачу меру архаичности. Ово последње може звучати парадоксално: на век и по после Рјечника пишше се и говори језиком који је по својим гласовима и граматичким одликама архаичнији од онога у Рјечнику. Па ипак, то је не само чињеница, већ и сасвим природна појава. У нормалне карактеристике книжевних језика као таквих спада и то да су у свему сем у лексици архаичнији од народних дијалеката. Книжевни језици избегавају скорашње иновације управо зато што оне обично нарушавају граматичку правилност и кидају континуитет с културним тековинама ранијих времена“.³

Проф. Ивиќ констатира еден значаен факт и укажува на основните линии по кои треба да се бара објаснувањето за него. Тоа што е во случајов важно да го подвлечеме на хронолошки план — тоа е дека забележаната архаизација во поствуковскиот период не може да се должи првенствено на еден обновен непосреден контакт со црковнословенскиот. Тој контакт,

² Б. Конески, *Историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, Скопје 1975, стр. 98—101.

³ П. Ивиќ, *Српски народ и његов јазик*, Београд 1971, стр. 323.

уште присутен во времето на Вук Караџиќ, којшто и самиот адаптирал повеќе црковнословенски лексеми спрема јазичниот облик што го застапувал, по тоа време ослабува, така што арханизацијата можела да следи други патишта. Тука доаѓаме до посредничката улога што ја врши во ново време пред сè рускиот литературен јазик како пренесувач на традиционалните елементи карактеристични за некогашната сфера на употреба на црковнословенскиот. Ако се работи за јужнословенските литературни јазици, таа улога на рускиот во својство на јазик еталон е особено видлива во развитокот на бугарскиот литературен јазик, но, се разбира, таа е заправо многу поширока.

Иако му се паѓа толку важно место, рускиот не е единствениот посредник. Процесот на европеизација на современите литературни јазици, при засиленото преведување и пренесување на информации, вклучува во себе цел ред заемни дејства. Во голема мера се актуализира поради тоа и класичното јазично наследство, при што за словенските јазици не е, се разбира, безразличен фактот што самиот црковнословенски јазик беше граден спрема моделот на грчкиот. Во вакви околности словенските литературни јазици, создадени при коренита смена на основата, се наоѓаат во некои случаи во постојан предизвик наспрема некои обрасци вкоренети во европските литературни јазици уште од античката епоха. Особено е видливо тоа во присутното чувство за предимствата што произлегуваат од можностите на различен вид кондензацији со помошта на партиципни форми, поради кое, на пример, во српско-хрватскиот наоѓаат сè поголема употреба такви форми во позиција на атрибут. Резултатот од тоа е пак враќање на некои обрасци обични веќе во црковнословенскиот. И во сферата на употреба на овој последен јазик не била исклучена можноста да се воспостави во поголема мера во извесни ситуации пак непосредниот контакт со латинскиот и грчкиот. Познато е дека воздејството на латинскиот било видливо во Украина и Белорусија во периодот на полската преобладација.⁴ Како што веќе беше споменато, во јужните македонски краишта во текот на повеќе децении од минатиот век се реализирал непосредно контактот со грчкиот како со јазик на вишата култура. Иако се работи за скромна писмена активност на македонски народни говори, не треба да се остават без внимание резултатите од еден таков контакт. Така, на пример, на лекоичко рамниште ќе сретнеме не само повеќе грцизми (*оудахија, ном, профитин, мартир*), ами и род калки спрема грчките обрасци: *самопоељвач, самородениот, седач „жител“* итн. При прокин на

⁴ Сп. I. K. Білодјд, *Киево-могилянська академія и розвиток східнослов'янських літературних мов у XVII—XVIII ст.*, Київ 1973, стр. 14—15; A. I. Жураўскі, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, том I, Мінск 1967, стр. 352—354.

словенската традиција, се повторуваат во еднаква смисла оние напори што беа вложани порано, во средниот век, и во моделирањето на црковнословенската лексика.

По сето ова е јасно дека, колку што е во поново време оформен еден словенски литературен јазик, толку се посложени патиштата за непосредно и опосредувано воздејство на традицијата. Така, во случајот со македонскиот литературен јазик, како во концентрични кругови допира дејството на грчкиот, црковнословенскиот, рускиот, бугарскиот и српскохрватскиот јазик — сè по линијата на затврдување на некои традиционални својства на писмениот јазик. Најблиски пренесувачи се во случајов бугарскиот и српскохрватскиот, при непосреден контакт, додека контактот со другите споменати јазици, по етапи, можел да се реализира и непосредно и посредно. Во средината на минатиот век, во ситуација на уште недоволно оформени литературни јазици кај Јужните Словени, контактот со рускиот, преку дејноста на П. Зографски, К. Милединов, Р. Жинзифов и др., бил непосреден, за подоцна да се врши предимно со посредство на бугарскиот и српскохрватскиот. Во една ваква историска ситуација, и кога се работи за дејството на традицијата сè во една посока, се налага, поимот за еталонот да се сфаќа во сега негова комплексност.

При формувањето на современите словенски литературни јазици природно дејствува и стремежот, тие да добијат свој специфичен облик, што ќе ги разликува меѓу себе. Еден таков стремеж значи меѓу другото поставување на граници спрема дејството на традицијата. Погледнато вака, може да се каже дека само еден јазик можел во онаква мера да ги вклучи во себе традиционалните елементи, како што тоа станало во рускиот, исто како што меѓу јужнословенските литературни јазици само еден можел во онаква мера да им даде достап на русизмите, како што тоа станало во бугарскиот. Притоа не треба да се сметне од умот дека бугарскиот со својот аналитизам, односно со достигнатиот степен на балканизација, претставувал наспрема рускиот доволно издиференциран јазичен тип, за да може да го поднесе споменатото воздејство без поголема бојазан за изразитоста на својот специфичен облик.

Споменатиот стремеж и нужност за диференцирање го определувале становиштето на К. П. Мисирков при неговиот обид да изврши кодификација на македонскиот литературен јазик во почетокот на овој век.⁵ По таа нужност неговиот обид и носи изразито антитрадиционалистички карактер. Мисирков прави, на сите рамништа, таков подбор на особености, што на неговиот литературен јазик ќе му обезбедат во што поголема

⁵ Б. Конески, *op. cit.*, стр. 112—123.

мера разликување од најблиските литературни јазици. Оставајќи ги настрана графиските одлики, овде ќе ги приведеме како посебно упадливи следните особености во јазикот на Мисирков:

Се форсираат ликовите со загубено интервокално *е* и *х* (*чоек, жиот, дуот*), со антиципација на мекоста при *ќ* и *њ* (*браќа; стаи'е, коин*), со групите *шч* (*шчо, свешчено*) и *стр*, *здр* (*стред, здрел*). Место наставката *-ски* се зема *-цки* (*македонцки, историјцки*). Во 3 л. едн. сег. време иде наставката *-т*, при скоро редовно елиминирање на *е*-група (*речит, можит, барат*). Во зборообразувањето Мисирков настојува да спроведе што подоследна адаптација спрема дејствениите модели од народниот јазик: *благодарен'е, населен'е, влијан'е; раководците; положни и одрични*.

Веднаш можеме да забележиме дека по повеќето од споменатите особености јазикот на Мисирков се разликува од современиот македонски литературен јазик, кој според тоа за толкава мера се доближува до обликот на јужнословенските литературни јазици, враќајќи ѝ по нешто и на словенската писмена традиција. Имено, преголемото „понароднување“ на литературниот јазик во нашата современост наоѓа пречки во овие две основни посоки: 1. во однос на премостувањето на дијалектните разлики и 2. во однос на времето и напорот потребен да се адаптира и да им се потчени новиот јазичен материјал на бројните особености, постулирани со цел да му дадат специфичен белег на литературниот јазик.

Дејството на факторот на времето се чувствува заправо по двете споменати посоки.⁶ Имено, потребно е покрај другото и време припадниците од различни дијалектни области да свикнат со ред особености што за нив не можат да не носат регионално обележје. Од друга страна, потребно е исто така време да се создаде навик, специфично книжната лексика да се адаптира спрема новоизбраните фонетски и морфолошки особености, при положба која не само да се знае како е таа адаптација извршена во порано оформените словенски литературни јазици, ами припадниците на културната средина во која се формира новиот литературен јазик се веќе нормално барем во извесна мера свикнати со познатото. Кога се работи за факторот на времето, многу илустративен може да биде примерот со

⁶ Во украинската ситуација едно вакво становиште беше дефинирано уште во јазичната дискусија во 1873 година. Имено, Ј. Сакун настапи тогаш со мислење дека во литературниот украински јазик треба да дојдат до израз оние дијалектни варијанти, „што најрешиелно се разликуваат од другите јазици“. Сп. G. Y. Shevelov, *Die ukrainische Schriftsprache 1798—1965*, стр. 34—35.

⁷ На улогата на факторот на времето во формирањето на стандардните јазици обрнува внимание Д. Брозовиќ. Сп. D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb 1970, стр. 100—102.

x во францускиот јазик и во некои јужнословенски литературни јазици (српскохрватскиот и македонскиот). Во последниве, при наглиот наплив на интернационални и други книжни зборови, немало време да се свикне со евентуалниот изговор *epoj (херој),* алуцинација (халуцинација) и сл. Резултатот од тоа бил што x е вклучено во фонолошкиот систем, и покрај првобитните настојувања и на такви луѓе како Вук Караџиќ да се мине без него. Колку напори се потребни да се афирмира една дури и основна особеност од народниот јазик во јазикот на новата писменост, и какви пречки треба да се совладуваат при тоа наспрема чисто книжниот матријал, специфичен за современите литературни јазици, може добро да се види од примерот со спроведувањето на правилото за бележење на акањето во туѓите зборови во белорускиот правопис, кое беше еднозначно утврдено дури во 1957 година.⁸

Самиот Мисирков, на кого му падна во дел да ја образлага потребата од што посспецифичен облик на новиот литературен јазик, мораше да се постара да постигне извесна рамнотежа меѓу тој стремеж и традицијата. Уште во книгата „За македонските работи“ (1903) забележуваме кај него колебање во ваквите случаи: *чоек* — *чоечеството* — *чоечеството*, *жиот*: *животните интереси*, *дуот*: *дуовно* — *духовно* итн. Во своите текстови објавени во сл. „Вардар“ (1905) тој дури се откажува од правилото за испуштање на интервокалното *е*, пишувајќи: *договор*, *убаво*, *фактови* итн. Една ваква постапка не значи само замена на една дијалектна особеност со друга, зашто изборот сега се прави и под дејството на факторот на традицијата, во полза на ликови што се веќе порано афирмирани во јазикот на словенската писменост. Оној фактор што во македонската писменост од XIX век доведе до брзо ширење на ликовите како *со*, *во*, *волк* и сл. независно од нивната дијалектна ограниченост, а поради тоа што тие наоѓаат соодветство во црковнословенскиот (и рускиот), — се пројавуваше, иако не толку видливо, и во изборот на особеностите на литературниот јазик спрема проектот на К. П. Мисирков, а уште повеќе во натамошниот развиток на македонскиот литературен јазик во XX век. Очевидна е тогаш позитивната улога на тој фактор во надвладувањето на локализмот и дијалектната диференцијација, бидејќи во средина со доволно стара писменост јадрото на она што се наречува наддијалектен слој им притаѓа заправо на наследените елементи од традиционалниот писмен јазик.⁹

Во тукушто разгледаните случаи имаме ретирање наспрема првобитно замислениот изразито самобитен облик на еден нов литературен јазик поставен врз народна основа. Ин-

⁸ I. I. Крамко, A. I. Юнович, A. K. Ярэвич, *Гисторыя беларускай литературнай мовы*, том II, Минск 1968, стр. 273—278.

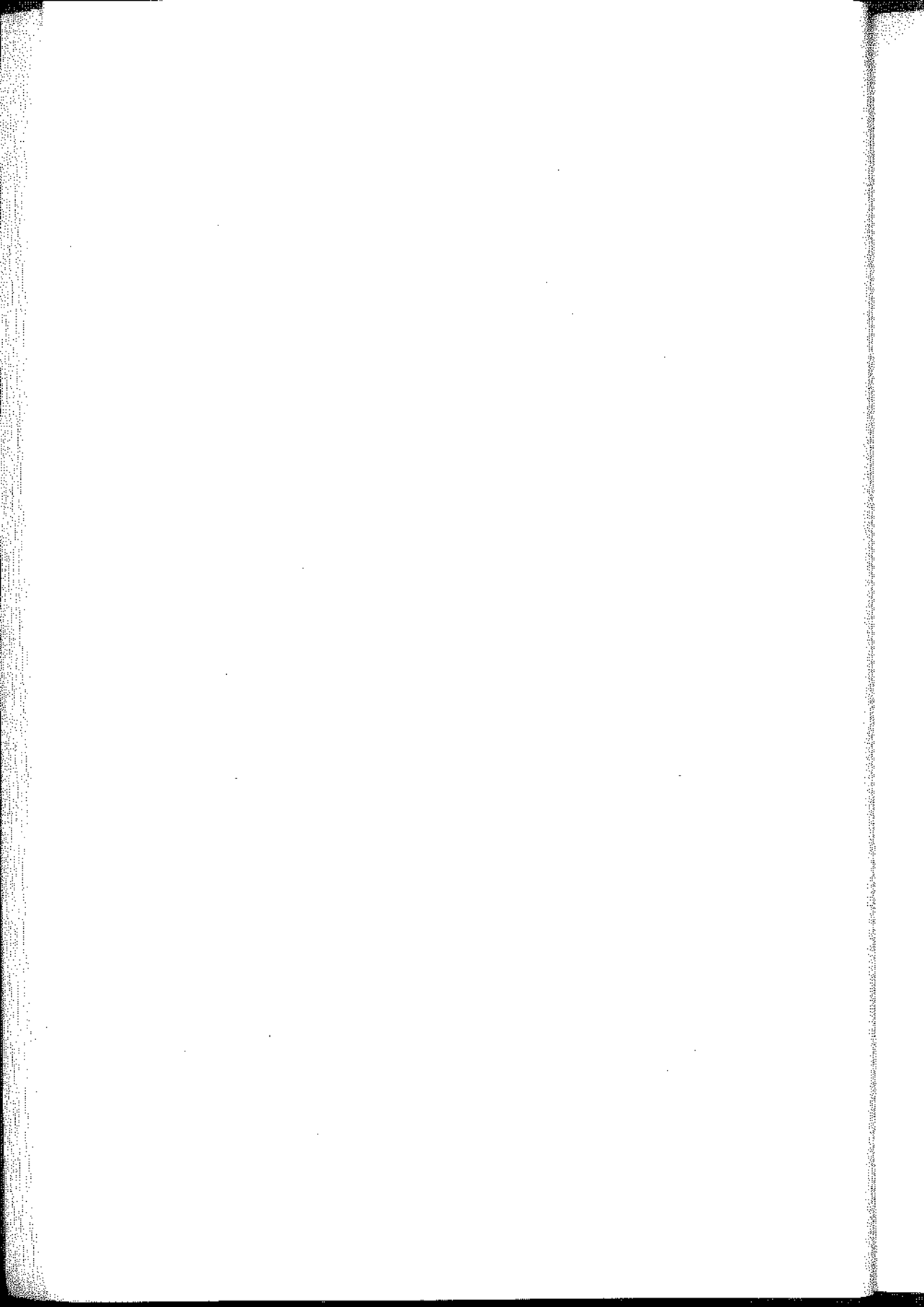
⁹ B. Конески, *op. cit.*, стр. 121—123.

тереси е да се види како таквото повлекување се доживувало субјективно и како се образлагало од страна на луѓето што ја воделе акцијата за понароднување на литературниот јазик. Познато е, и тоа не може да изненадува, дека еден Вук Караџиќ настојувал во такви случаи да се образложи без да го модифицира својот избран систем на погледи врз развитокот на литературниот јазик. Кога тој во 1836 г. се реши дефинитивно да го вклучи *x* во својот реформиран јазик, за него доволна основа за таа поставка беше, што самиот најпосле имал можност да го чуе тој глас зачуван во Црна Гора и особено во Дубровник. Меѓутоа, како што веќе рековме, не се сведува работата во вакви случаи само на нов избор на дијалектни особености, зашто вистинската причина произлегува од отпорот на материјалот што требало во широк обем да се вклучи во новиот литературен јазик. Се разбира, пред да го најде Вук *x* во некои народни поговори, тој бил свикнат со неговата употреба во ред лексеми од црковнословенскиот, рускиот и германскиот.¹⁰ Кога Вук како предимство на јокавското нарече го истакнуваше и тоа што, според него, оно било поблиску до црковнословенскиот, тој секако мислеше на изговорот како *дјело, гјелесни* и сл., за кој исто така, и поради истата причина, се беше репил дури во втората фаза од својата активност (1839), напуштајќи ги резултатите од т.н. најмладо јотување (*ђеца, ћерати*, и сл.).¹¹ Сето ова не значи дека Вук и во принцип не го сфаќал значењето на традиционалната компонента при создавањето на новиот литературен јазик. Напротив, познато е колку внимателно се однесол тој кон изборот на потребните црковнословенизми во својот превод на Новиот завет.¹² Неговата мисла била дека како и сè друго во новиот литературен јазик, и тие елементи треба во најголема можна мера да се приспособат кон неговите својства и така да се вклучат во еден строен систем. Во индивидуалниот опит на еден такъв надарен стилист каков што бил Вук Караџиќ, тоа значеше барање на онаа рамнотежа меѓу подновувањата и традиционалните елементи, кон која се стремеше подоцна и К. П. Мисирков во својот јазичан потфат.

¹⁰ Сп. го коментарот на П. Ивиќ, *op. cit.*, стр. 185—186. На ова место можеме да забележиме дека во слични ситуации и во развитокот на некои други словенски литературни јазици не треба со положбата во дијалектите да се заклучува можноста за контакт со веќе оформени литературни јазици. Така, кога во јазикот на Котљаревски и Шевченко се среќаваат форми како *надсажу, осень* и др., покрај состојбата во северните украински дијалекти треба секако да се има предвид дека се работи за случаи на совпаѓање со рускиот литературен јазик. (Инвентарот на вакви и слични случаи во текстовите на украински писатели го дава G. Y. Shevelov, *op. cit.*, стр. 18—21).

¹¹ Сп. П. Ивиќ, *op. cit.*, стр. 185—186, 241—242.

¹² Сп. сега синтетичен приказ на ова прашање кај В. Мопшич, *Сабрана дела Вука Караџића, X*, Нови завјет, Београд 1974, стр. 651—676.

Борис Марков

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ЛИЦ ЖЕНСКОГО ПОЛА В СОВРЕМЕННЫХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Как известно, образование существительных этого типа чаще всего происходит путем присоединения определенных аффиксов к основам имен существительных, обозначающих названия лиц мужского пола, так что при их образовании изменяется лишь их род. В более редких случаях рассматриваемые существительные образуются также от так называемой общей основы или характеризуются суфлетивной основой. Для образования существительных этого типа в современных славянских языках используются: а) унаследованные аффиксы из общеславянской эпохи, б) производные суффиксы, которые возникли в течение развития имеющихся трех групп языков или отдельных славянских языков и в) заимствованные суффиксы из того или другого языка, но обычно с некоторым уподоблением к славянскому морфологическому строю (ср. напр.: южнослав. *-ија*, русск. *-ья* < греч. < *-ια*, русск. *-есса*, франц. *-esse*, восточнослав. *-ша*).

К аффиксам, унаследованным из общеславянской эпохи относятся: *-а*, *-j-а*, *-н-а*, *-ын-и* или *-ын-я*, *-к-а* и *-иц-а*. Среди них особо выделяем аффикс *-а*, который выступает не только в примерах типа русск. *кума* — *кума*, *супруг* — *супруга* и т.п., но за исключением *-ын-и* также входит в состав суффиксов, при помощи которых образуются существительные со значением лица женского пола. С другой стороны, часть из упомянутых суффиксов оставили редкие следы лишь в отдельных славянских языках или характеризуются ограниченной распространенностью. Такова судьба, в первую очередь, суффикса *-н-а*, следы которого сохраняются главным образом в примерах: русск. *княжна*, чешк. *kněžna* „княгиня“, болг. *вуйна*, мак. *вужна* (вужко, -че), схорв. *ујна* (ујак), болг., мак., схрв. *стрина* (болг. и мак. стрико, схорв. стриц), словацк. *stryňa* (stric,-ko). В других славянских языках вместо *-н-а* в упомянутых примерах используются: а) другой суффикс, ср. польск. *wujenka*, *stryjenka*, в.-луж. *wujowa*, б) другая (суфлетивная) основа, ср. русск. *тетя*, *тетка* (дядя), укр. *тітка*, слов. чешск. *teta*.

Суффикс *-j-а* значительную распространенность получил преимущественно в русском языке, где выступает в трех типах образований:

с) в ограниченном числе примеров, образованных от существительных с непронизводной основой, ср. напр.: *гостя, сваты, госпожа* (господ-*ја*), з) в немногих заимствованиях из греческого языка (ср. *игуменья, попадья*) и γ) в примерах, образованных от существительных на -*ун* и диал. -*ан*, ср. напр.: *горбунья; бегунья, болтунья*. Из трех рассмотренных типов образований наиболее распространенным и в то же время продуктивным является третий тип.

Суффикс -*ја* меньше всего следов оставил в западнославянских языках. В южнославянских языках он наиболее ограничен в болгарском. Если оставить в стороне диалектные образования в македонском типа *везарја, влачарја, месарја, шиларја*, где -*ја* соответствует греческому суффиксу -*иа* (ср. *ра̀трик* и нар. *ра̀ттра*), следует отметить производный суффикс -*ля* (*л + ја*), который характерен для словенского и в особенности сербохорватского языка, ср. напр.: слов. *prelja* (н *predica, šivilja*, но *tkalka*; хорв. *praja, prelja, tkalja, švalja*; или *grebenalje, navijalja, primalja; dvoilja, dovilja, nudilja, vodilja*... Отдельные примеры этого вида все же встречаются и в украинском и белорусском языке, ср. *ткаля* наряду с *ткачиха* (ткач), брусск. *ткаля* и *ткачиха*.

Суффикс -*уни, -уně* или -*ыня*. В форме -*ыни* этот суффикс в настоящее время встречается в польском языке (-*уни*), где он присоединяется существительным на -*са* и значительно реже на -*о*, ср. напр.: *dozorca — dozorczyni*, „*radca — radczyni*, ... *sprawca — sprawczyni*; *bog — bogyni, mistrz — mistrzyni, gospodarz — gospodyn*“¹.

В лужицких языках след этого суффикса сохраняется в примерах *knjeni < knegyni* „Frau“, *hrabina* „Grafin“, в то время как *kollegina* соответствует немецк. „Kollegin“. ● суффиксе -*owka* = -*ыни* см. стр. 9.

По отношению суффикса -*ыня* восточнославянские языки характеризуются не только его полной непродуктивностью, но и очень ограниченным числом примеров. В русском языке, где насчитывается больше всего таких образований, встречаются главным образом следующие примеры: *барыня* (барин), *барыня, богиня, графиня* (ср. немецк. *Grafin*), *княгиня, монахиня, рзбыня, судья* устар., *инокия* устар. О.

В западнославянских языках, за исключением лужицких, рассматриваемый суффикс выступает с большей или меньшей распространенностью. В чешском языке этот суффикс проявляется как -*уně* и -*кунě*, в словацком как -*уňa* и -*куňa*. Производный суффикс -*кунě* „заимствован у слов женского рода типа *svědkyně: svědek*“². Суффиксом -*уně* (словацк. -*уňa*), как правило, образуются существительные на -*к*, -*г* и очень редко на другой согласный, ср. напр.:

¹ Szober, St., *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa, 1957, стр. 122.

² Трагничек, Фр., *Грамматика чешского литературного языка*, Москва 1950, стр. 157.

чешск. „žák — žákyně (vedle žačka), voják — vojákyně; dramaturg — dramaturgyně (vedle dramaturžka), kolega — kolegyně, ministr — ministryně“³, словацк. „sok — sokyňa, otrok — otrokyňa, svedok — svedkyňa, Turek — Turkyňa, kolega — kolegyňa“⁴.

Производным суффиксом *-кyně* (словацк. *-kyňa*) образуются существительные преимущественно от имен существительных на *-ец* и *-це* (словацк. *-ца*), ср. напр.:

чешск.: „plavec — plavkyně, poslanec — poslankyně, zřízenec — zřízenkyně и zřízenka; správce — správkyně, rádcе — rádkyně (Наврѓанек — Jedlička, о. с., 103); или: předseda — předsedkyně, ctitelkyně (II ctitelka), přítelkyně (II přítelka — редко), vévodkyně, poselkyně“ (Грауничек, о. с., 157), но učitel — učitelka и т.п.; словацк. „letec — letkyňa, menovec — mamekkyňa; sudca — sudkyňa, žalobca — žalobkyňa“ (Pauliny — Ružička — Štolc, о. с., 150), но priateľ — priateľka (чешск. přítelkyně и přítelka).

За исключением македонского языка, где сохранилось лишь несколько примеров, рассматриваемый суффикс в южнославянских языках, в большей или меньшей степени, является довольно распространенным. В словенском языке он выступает преимущественно в форме *-inja*, а в сербохорватском и болгарском языке значительную распространенность и продуктивность получил производный суффикс *-киня*, ср. на пр.:

Словенский язык: *-o*: boginja, gostinja = gostja, grofinja, -ica, kneginja, vnukinja; (vnuk) -a; sluginja (sluga), koleginja, -ica, SP, 1950, -ak: čudakinja (čudak), junakinja, zemljakinja; -ar: gospodar — gospodinja = gospodarica; dedič — dedinja, -ična; -ec: pevec — pevkinja in pevka⁵; но žanjec — žanjica; -uh: lenuhinja (lenuh), potepuhinja; ср. также -log, -os: biologinja, kustosinja; или Grkinja, Čehinja, Rusinja, Švab — Šbabinja, -ica, Šved — Švedinja, Vlahinja; но Srb — Srpkinja (ср. также скорь. Srpkinja); Poljakinja, Turek — Turkinja, Anglež — Angležinja, Francoz — Francozinja.

В сербохорватском языке суффикс *-иня* сохраняется главным образом в примерах типа *boginja*, *hercoginja*, но *grof* — *grofica*, *kneginja*; *-ak*, *-ah*: *junakinja*, *zemljakinja*, *prosjakinja*; *monahinja*; или: *Grkinja*, *Čehinja*, *Vlahinja*, *Polj(a)kinja*. Подобно примерам этого типа, где *-к-* является частью основы, путем переразложения выделился суф. *-киня*, который в современном сербохорватском языке получил большое распространение как за счет *-иня*, так и за счет суффиксов *-ка* и *-ица*, причем в примерах не только славянского, но и иностранного происхождения, ср. напр.:

³ Наврѓанек, В. — Jedlička, А., Česká mluvnice, Praha, 1960, str. 103.

⁴ Pauliny — Ružička — Štolc, Slovenská gramatika, Bratislava, 1963, str. 150.

⁵ Pravopis Slovenski, Ljubljana, 1950.

rob — *ropkinja*; *-a*: *sluga* — *služkinja*, *vojvoda* — *vojvoćkinja*; *-ac*: *primorac* — *primorkinja*, *jezerkinja*, *strankinja* (*stranac*); *-in*, *-janin*, *-ić*: *kaurin* — *kaurkinja*, *dvorkinja* = *dvorjanka*, *plemkinja*, или: *Arapkinja*, *Engleskinja*, *Francuskinja*, *Ruskinja*, *Srpkinja*, во *Bugar-ka* и под.; *Dankinja* (*Danac*), *Nemica* и *Nemkinja*, *Finkinja*, *Švajcar-kinja* и *Švajcarka* или *Švicarka*, *Crnkinja*, *Sremkinja* и *Sremica*, *Srem-ka*; или *daktilografkinja*, *akrobatkinja*, *atletkinja* (*atlet*, *-a*), *patriotki-nja*; *laborantkinja* и *laborantica*, *protestantkinja*; *apsolventikinja* и *apsolventica*, *pacijentkinja* и *pacijentica*, *studentikinja* и *studentica*, *finalistkinja*, *komunistkinja*, *slavistkinja* и *slavistica*, *telefonistkinja* и *te-lefomistica*, *turistkinja*.

Болгарский язык: *богиня*, *княгиня*, *херцогиня*, *хероиня* (*херой*); *-a*: *слугиня* (*слуга*); *-ак*, *близнакиня* (*близнак*), *просякиня*, *юнакиня*; *монахиня* (*монах*), *сиромахиня*, *католикиня* (*католик*), *лъжкиня* (*лъжко*); *-ин*: *домакиня* (*домакин*), или: *влахиня*, *куцо-влахиня*, *грѣкиня* (*грѣк*) *помакиня*, *чехиня*; *-киня*: *царкиня* (*цар*), *апакикиня*; *-ец*: *боркиня* (*борец*), *големкиня*, *ратайкиня* (*ратай*), *хайдуткиня*; *бездеткиня*; или: *арабкиня*, *шопкиня*, *рускиня* (*ру-син*), *сръбкиня*.

С функцией обозначения лица женского пола с боль- шим распространением, чем рассмотренные суффиксы в современных славянских языках обычно выступают *-ка* и *-ица*. Как известно, первый из этих двух суффиксов характеризует восточнославянские и западно- славянские языки, а второй южнославянские языки. Однако, отдельные языки внутри имеющих трех групп славянских языков отличаются друг от друга по степени распространения суффикса *-ица*, так что необ- ходимо на последнем особо остановиться.

Восточнославянские языки в отношении распространения суф- фикса *-ица* с функцией обозначения лица женского пола ха- рактеризуются следующими особенностями. Существительные этого вида в русском языке образуются от имен существительных на *-о*, *-ер*, *-ец*, *-ник*, *-тель*, и *-чик* (*-чик*), в белорусском преимущественно на *-нік*, *-цель* и *-чык* (*-чык*), а в украинском главным образом на: *-ець*, *-ник* и *-чик*, так что в последнем круг образований на *-ица* являет- ся наиболее узким, ср. напр.:

Русск.: *царь* — *царица*; „*мастерица*, *фельдшерица*, *пророчица*“; или: „*красавица*, *упрямица*, *ленивица*, *жрица*, *помещица*“⁶, и т. п.; или: „*фискультурница*, *школьница*, . . . *общественница* . . . ; *жители- ница*, *учительница*, . . . *плательница*; *брошировщица*, *дрессиров- щица*, *уборщица*, *докладчица*, „*донесчица*, *перепищица*, *летчица*, „*вязальница*, *рисовальница*, *вышивальщица*, *итальянчица*“; или „*кормилица*, *слезница* . . . *страдалица*“.

⁶ „Суффикс *-ица* в значениях лица женского пола непродуктивен . . . К личному суффиксу *-ица* примыкает длинная цепь производных продуктивных суффиксов, также образующих названия лиц женского пола: *-ица*, *-чица* или *-чик*, *-льщица*, *-тельщица*“, В. В. Виноградов, *Русский язык*, Москва—Ленинград, 1947, стр. 133.

Белорусский язык: „зграднік — зградніца, нягодніца, садзіцельніца, вызваліцельніца; кладаўчык — кладаўчыца, выкладчык — выкладчыца, падносчык — падносчыца“.⁷

Украинский язык: „удівець — удовиця, злочинець — злочиниця, переможець — переможниця, но бранець — бранка; винахідник — винахідниця“⁸, „штампувальник — штампувальниця; льотчик — льотчиця“, ср. русск. летчик, -ица.

В западнославянских языках, подобно восточнославянским, для образования существительных этого вида типичным является суффикс *-ка*, так что утверждение Шобера, что в польском языке „Sufiks *-ka* jest najprostsza formą tworzenia rzeczowników żeńskich od męskich. Np.: *chłop — chłopka, góral — góralka, Niemiec — Niemka, nauczyciel — nauczycielka*“, о. с., стр. 122, относится и к другим языкам этой группы. По отношению употребления суф. *-ица* с функцией обозначения лица женского пола западнославянские языки характеризуются еще большим сужением круга образований на *-ица*. Суффиксом *-ица* у них образуются существительные этого вида главным образом от существительных на *-ик* (*-ник*). Однако и в этих образованиях суффиксу *-ица* в ряде примеров конкурирует производный суффикс *-ичка*. Помимо редких изолированных образований типа н.-луж. *psijaśelnica* (*psijaśel*) „Freund, -in“, чешск. *čert — čertice, d'abel — d'ablice*, суффикс *-ица* в западнославянских языках встречается преимущественно в примерах типа:

Польск.: „*grzesznik — grzesznica, samotnik — samotnica, pustelnik — pustelnica*“ (ср. и примеры типа *Adamczyca : Adamczyk*); но *bojownicza* (*bojownik*), *czytelniczka, kierownicza, prawniczka, przeciwniczka*; в.-луж. и н.-луж.: *hrěšnica, pomocnica*; н.-луж. *wucabnik — wucabnica*; в.-луж. *wučomnik, -ica* „Lehrling, Schüler, (-in)“; чешск.: „*dělník — dělnice, tajemník — tajemnice. . . knihovník — knihovnice*“.¹⁰

Словацкий язык: „*Prípona -ica sa používala pri menách zakončených na -ník, ale dnes je tu obvykle zakončenie -nička : pomocník — pomocnička, (ale pomocnica v domácnosti), robotník — robotnička (ale robotnica pri včelách). Zachovávajú sa však jednotlivé slová, napr.: samopašnica, roztopašnica, rečnica, radorečnica*“.¹¹

Из сказанного следует, что вытеснение суффикса *-ица* с упомянутой функцией со стороны *-ка* и *-ичка* больше всего выражено в словацком языке.

Соотношение между суффиксами *-ка* и *-ица* с функцией обозначения лица женского пола в южнославянских языках является иным, чем в восточнославянских и западнослав-

⁷ Гурскі, Н. І., Булахаў, М. Г., Марчанка, М. Ц., *Беларуская мова*, Мінск 1955, стр. 164—165.

⁸ Шерех, Ю., *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен — 1951, стр. 208.

⁹ Жовтубрюх, М. Ф., Кулик, Б. М., *Курс сучасної української літературної мови*, Київ — 1959, стр. 229.

¹⁰ Havránek, V. — Jedlička A., о. с., 103.

¹¹ Pauliny—Ružička—Štoic, о. с., 151.

я н с к и х языках. Круг образований с суффиксом *-ица* здесь далеко шире, чем в упомянутых языках. Однако распространение и продуктивность этого суффикса в отдельных южнославянских языках тоже значительно варьируют. Подобно упомянутым западнославянским языкам в болгарском и македонском языках выделился производный суффикс *-ичка*, распространение и продуктивность которого происходит за счет суф. *-ица*. В современных южнославянских языках суф. *-ица* характеризуется следующим распространением и особенностями:

В сербохорватском языке суф. *ица*, как правило, присоединяется к существительным на: *-о*, *-а* (редко), *-ија*, *-ин* (редко), *-ник*, *-иц*, *-тель*, *-ар*, *-ач*, *-иш*, западноевр. суф. *-ант*, *-ент*, *-ер* и др., ср. напр.

-о, *-а*, *-ија*, *-ин*: *grofica*, *drugarica* (*drug*), *kraljica*, *carica*; *članica* (*član*), *domaćica* (*domaćin*), *vragolica* (*vrag*, *vragolan*); или: *Švabica* (*Švaba*), *komšunica* (*komšija*), *spahunica*; *-nik*: *bezbožnica* (*bezbožnik*), *bezobraznica*, *ljubavnica*, *grešnica*; *verenica*, *izabranica*, *izgnanica*; *naslednica*, *propovednica*; *-ac* (*n. attributiva*): *svetica* (*svetac*), *slepica*, *starica*, *udovica* наряду с *udova*; *ljubimica* (*ljubimac*), ср. также *Nemica* (*Nemac*), *Srenica* наряду с *Srenkinja*, *-ka*; *grabljivica*, *kradljivica*, *smutljivica*; или: *sanica* (*sanac*); *lenjivica*; *-telj*: *ljubiteljica*, *-ka*, *mučiteljica*, *-ka*, *oskvrniteljica*, *prijateljica*, *učiteljica*; или: *spasiteljica* и *spasiteljka*, *tužiteljica* и *tužiteljka*, *ukrotiteljica* и *ukrotiteljka*, но: *čitateljica*, *pokroviteljica*, *posetiteljica*, *slušateljica*; *-ar*: *gospodarica*, *konobarica*, *sobarica*, *cvečarica*; *kuvarica* или *kuharica*; ср. также *Mađarica*, *gazdarica* (*gazda*); или: *krčmarica* и *krčmarka*, *mlekarica*, *-ka*, *bibliotekarica*, *-ka*; но: *arhivarka* (*arhivar*), *sanitarka*, *novinarka* и др.; *-ač* и *-aš* — без конкуренции со стороны суф. *-ka*: *beraćica*, *glasaćica*, *pišaćica*, *šetaćica*; *krojaćica*, *prodavaćica*, *čistaćica*; *igračica*, *plivaćica*; *bogatašica*, *laktašica*, *logorašica*, *ustašica*, *-kjinja*, *protekcijonašica*, *spletkašica*; *košarkašica*, *preponašica*, *rukometашica*. Примеры с основой на *-ант*, *-ент*: *laborantica* и *laborantkinja*, *asistentica*, *-kinja*, *referentica*, *-kinja*, *pacijentica*, *-kinja*.

Словенский язык: *-ица*: *-о* или мертвый суффикс: *avtorica* (*avtor*), *članica*, *družica*, *grofica*, *-inja*. *kmetica* „крестьянка“, *tatica* (*tat*); *tovarišica*, *ničvrednica*; *Hrvatica*; *-ica*: *-ec*: *slepica* (*šeprec*), *starica* и *starka*, *svetica*, *vdovica* и *vdova*; *kranjica* (*Kranjec*), *Korošica* и *Koroša*; но *Primorka*, *Štajerka*; или: *žanjica* (*žanjec*), *plevica*; но: *lenivka*, *kradljivka*; *igralka* (*igralec*), *kačička*, *plesavka*; *-ica*: *-ar*: *čevljarica* „čevljarjeva žena“, *krčmarica*, *mesarica*, *pekaričica*; или: *mlekarica* „delavka v mlekarni“ SP, *pečarica*; или: *odbojkarica*, *smučarica*; или: *novičarica* (*novičar*), *sleparica* = *sleparka*, но *arhivarka*, *bibliotekarka*, *sanitarka*; *-ica*: *-ač*: *beraćica* (*berač*) „лиций“, *krojačica*; *-ica*: *-telj*: *čitateljica*, *dariteljica*, *deliteljica*, *dobaviteljica*, *nadzirateljica*, *nositeljica*, *prijateljica*, *ravnateljica*, *učiteljica* и др.

Наиболее распространенным и продуктивным суф. *-ица* в словенском языке выступает в примерах, образованных от существитель-

ных на *-ник* и особенно *-иель*. Подобно другим славянским языкам, в части существительных, обозначающих лицо с профессией или званием, в этом языке тоже выделяется оттенок жена лица данной профессии или звания, ср. *profesorica* „1. žena profesor; 2. žena profesorja“ SP.

Македонский язык:

-ица: *-џ* и *-им*, *-ија*, *-дџија*: *кralица*, *царица*, *иобраџимица* и *иобраџимка*, *ефендица* (ефендия), *бадџадџица* и *бадџадџика*, *иуџунџица*, *чорбаџица* и *чорбаџика*, ср. и *толемџица*; или: *аџуџица* и *аџуџка* (аџдук), *калуџерица* и *калуџерка*, *аџиџица* и *аџиџика*; -ица (*-еџ*) — преимущественно в образованиях типа: *вдовица* (вдовец), *сееџица*, *слџица*, *ситарица*; *ишаквица* (никаквец), *самица* „жена самец“; или: *издџавица*, *лабавица*, *лиџавица*, *илавица*, *убавица*; или: *скрџавица* и *скрџавка*, *сонливица* и *сонливка*; но *јорџеливка* и т. п.; -ица: *-ник*: *безбоџница* (безбоџник), *безумница*, *лагница*, *греџница*, *ненасиџиџица*, *симџиџица*; или: *таленица*, *деленица*, *разведеница*, *саканица*; *сврџеница* и *сврџеничка*, *врсница* и *врсничка*, *малџлеџиџица* и *малџлеџиџичка*, *јомџиџица* и *јомџиџичка*, *мо осудџеничка*, *ученичка*; -ица: *-ар*: *водарица* „в. водарка“ P, *собарица*, ср. с хорв. *собарица*; -ица (*-аџ*): *иџраџица*, *илиџачица* (ср. и с хорв. *иџраџица* и др.); но: *берачка*, *жиџачка*, *кроџачка* и др.

Помимо продуктивности главным образом у примеров на *-ник* для суф. *-ица* в македонском языке характерным являются очень редкие образования с основой на *-ар* и *-аџ*, полное отсутствие примеров с основой на *-иџел*, возможные дублеты на *-ица* и *-ка* и, конечно производный суф. *-ичка*.

Болгарский язык: *-џ*: *кralица*, *царица*, *даскалица*, *кметица*, *калуџерица*; -ица: *-еџ* — в образованиях типа: *вдовица*, *слџица*, *старица*; *красавица*, *лиџавица*, *хубавица*; или: *беџовица*, *манџовица* „цыганка“, *беџовица*, „жена беџ“, *братовица* „жена брата“; -ица: *-ник*: *бездомница*, *безумница*, *виновница*, *вльиџбница*, *лагница*, *собственица*; *възпитаница*, *јодџеница*, *избраница*; *управница* и др.

Приведенные примеры доказывают, что из всех южнославянских языков суф. *-ица* с функцией обозначения лица женского пола меньше всего употребляется в современном болгарском языке.

Рассмотрение суффиксов с функцией обозначения лица женского пола было бы неполным, если бы помимо упомянутых унаследованных суффиксов не отметили и суффиксы, которые возникли впоследствии и обычно являются производными от суффиксов *-ка*, *-ица* и *-ха*. Эти суффиксы, в большей или меньшей степени, тоже характеризуют отдельные славянские языки. В данном случае ставим себе целью указать не только то, что является общим внутри каждой группы славянских языков, но и то, чем они отличаются друг от друга, т. е. то, что стало типичным для отдельных языков.

Восточнославянские языки. Общими выступают суффиксы: *-ья, -ьяня, -ка, -лка, -ица, -ха, -иха, -ша.*

Русский язык характеризуют суффиксы: *-ья, -ьяня, -ка* с производными: *-овка, -янка* или *-анка, -енка, -лка*, суффикс *-ица* с производными: *-лица, -нища, -ищица (-чища), -лыжища*, суф. *-ха* с производными: *-иха, -уха, суф. -есса* или *-иса* (ср.: *баронесса, поэтесса, актриса*), суф. *-ша*, ср.: *аптекариша, буфалтериша, кассириша*. Ограничимся здесь производными суффиксами от *-ка* и *-ха*.

Суффикс *-овка*: *-воровка* (вор), *мотовка*, *плутовка*, *чертовка*.

Суффикс *-янка (-чанка)*: *курдянка* (курд), *непритянка*, *іречанка*, *турчанка*;

Суффикс *-енка*: *французенка* (француз), *черкешенка*, *монахиенка*, *нищенка*.

Суффикс *-лка*: *гадалка* (гадалец), *брехалка*, *постоялка*, *приживалка*.

Суффикс *-иха*: *трусиха* (трус), *франтиха*; *дворничиха*, *купчиха*, *повариха*;

Суффикс *-уха*: *воструха* (вострая), *резвуха*; *повитуха* (повивать); *струха*.

Белорусскому языку свойственны суффиксы: *-я, -ля, -ьяня, -ка, -ица* с производными суффиксами *-нища, -ищица (-чища), -лка*, суф. *-ха* и *-иха, -уха, суф. -ша*. Помимо *-нища* и *-ищица (-чища)*, см. стр. 5, особенной продуктивностью выделяется суффикс *-ка*, преимущественно в примерах типа *ярославка, москвичка, рыбацкая, свиная, боярка; скрипачка*, но *ткачыха* и *ткаля* (ткач); разг. *сейбітка* (сейбіт) „сеяльщица“; *камуністка, іdealістка*; *-лка: пастаялка, сягзелка* (Ковалик). Типичным для белорусского языка является суффикс *-уха*, ср. напр.: *балбатуха* (балбатуя), *весьлуха, крыкуха, лятуха, пятуха* „баловница“.

Украинский язык использует суффиксы: *-я* с произв. *-ля*, суффикс *-иця* (с вариантами *-киця* и *-еця*), *-ка, -лка, -ица* с произв. *-чица*, суффикс *-ха* с произв. *-аха, -иха* и суффикс *-ша* в примерах типа „*компаніаториша, директориша*“ (Жовтоброх — Кулик). Кроме ограниченного распространения суффикса *-иця* (см. стр. 5), особо следует выделить варианты суффикса *-иця* — *-еця* и *-киця* (ср. напр.: *боєць — бойкиня, німець — німкеня, турок — туркеня*), а также суффиксы *-аха* (ср. „*прыхя, обяха*“) и *-иха*: „*брехуха, цокотуха, пустуха*“ — с оттенком пренебрежения, но „*свекруха*“ (Шерех, стр. 208); *-лка: сиділка*.

Западнославянские языки. Общими являются *-ьяня* (польск. *-уни*, чешск. *-унѣ*), *-ка, -ица* (чешск. *-се*), *-ха, -ова*,

Польский язык характеризуют суффиксы: *-ыни, -ка, -ица, -ичка* в примерах типа: *czytelniczka, kierownicza*, а с функцией обозначения же ны данного лица суф. *-ова* и *-ина*, ср. „*-owa tworzy nazwy żon od imion i nazw mężów, np. wójt : wójt-owa, kucharz : kucharz-owa; Jan : Jan-owa, Linde : Lind-owa. . . ; sędzia : sędzina; kniżka : kniżcina*“ (S z o b e r, о. с., стр. 121—122).

Лужицкие языки характеризуются суфф. *-ка* с производным *-овка* и суфф. *-ица*. Типичным для этих языков является как почти полное отсутствие суфф. *-ыня* (см. стр. 2 и *-ја*, редкие следы которого сохраняются, например, в в.-луж. *hozroza* „Hausfrau“, так и выделение производного суфф. *-овка*, ср: *boh* — *bohownka*, *král* — *králowka*, *wjerch* — *wjerchowka* „Fürst, -in“ *Němk* — *Němowka*, *Turk* — *Turkowka*, *Czech* — *Czechowka*, *Rus* — *Rusowka*¹².

Чешскому языку свойственны суффиксы: *-ја*, *-на*, *-ыне*, *-кыне*, *-ице*, *-ка*, *-нка* *-овна* (*cisárowná*, *královna*) и *-ова* — для обозначения замужних женщин, ср. напр.: *krejčí* — *krejčová*, ... (*paní*) *profesorková*, *dozorková*, *učitelová* (на rozdíl od *dozorky*, *učitelky*, které samy příslušné zaměstnání vykonávaly, ale tato jména již vycházejí z užívání)¹³, *-ична* (*šlechtična*).

В словацком языке в употреблении, помимо *-на*, *-иня*, *-кня* а также *-овна* (*kráľovná*, *cisárovná*) и *-ова* разг. в примерах типа *dozorková*, суффиксы: *-ина*, *-ка*, *-ица* и *-ичка*. Суффикс *-ина* свойствен существительным, обозначающим родство, ср. „test“ — *testina*, *švagor* — *švagrina*; ср. также „gazda“ — *gazdina*. Не менее типичным является суфф. *-ичка*, ср. напр.: *pedagogička* (*pedagóg*), *geologička*, *chirurgička*¹⁴.

Южнославянские языки используют следующие общие суффиксы: *-ја*, *-на*, *-иня*, *-ка*, *-ица*.

В словенском языке с этой функцией выступают помимо *-иня*, *-кня*, *-ица*, суфф. *-ја* с производным *-ля* или *-иля*, *-ка* и *-ична*. Наиболее распространенными и продуктивными являются *-иня*, *-ка* и *-ица*. Суффиксы *-ля* и *-иля* встречаются в примерах типа „*smrklja*, *frklja*“, *prelja* (gl. *predica*), *tkalja*; *dojlja*, *pletilja*, *šivilja*, *vezilja*“¹⁵. Особо выделяем суфф. *-ична*, выступающий преимущественно в примерах „*gosposdična*, *grofična*, *cesarična*, *kraljična*“ (о. шс., 142), который соответствует западнославянскому суффиксу *-овна*, русск. *-евна* (*королевна*, *царевна*) и совпадает с чешским *-ична* (ср. *šlechtična*).

Сербохорватский язык имеет в распоряжении помимо *-а*, *-иня*, *-кня*, суффиксы: *-ја* с производным *-ля*, *-ија*, *-ка*, *-ица*, *-ара*, *-ача*, *-уша*. Типичным для этого языка являются не только большая распространенность и продуктивность суфф. *-кня* и *-ица*, но и наличие суфф. *-ля* (*-иля*), *-ара*, *-ача*, *-ура*, *-уша* (— преимущественно у беспарных существительных), ср. напр.:

-ля, *-иля*: *pralja*, *tkalja*, *švalja*; *dojlja*, *porodilja*, *vezilja*, *-ica*; *-ара*: „*vračara*, *travara*“, ¹⁶ *sokačara*; или: *glupara*; *redara*, *-uša*; *-ача*: *prezimenjača* (*prezimenjak*), *uličnjača*; *mirazača*, *-uša*, *miršačika*; *gluprača* „*glupa žena*“, *narikača*, *udavača*; *-uša*: *deveruša* (*dever*), *govedaruša* „*v. govedarica*“ *V*, *prostakuša*, *-kinja*; *plavuša*, *crnkuša*; *gizduša*, *govoruša*, *reduša* i *redara*.

¹² Jakubaš, F., *Hornjoserbsko-němski słownik*, Budyšin, 1954.

¹³ Havránek, B.; Jedlička A., о. с., 104.

¹⁴ Pauliny—Ružička—Štolc, о. с., 150—151.

¹⁵ Toporišič, J. *Slovenska slovíca*, Maribor, 1976, str. 125.

В македонском языке помимо суффиксов *-ja*, *-ija*, *-na*, *-inja*, *-ka* и *-ica* используются производные суффиксы: *-инка*, *-ачка* и *-ичка*, выступающие в примерах типа: *-инка*: *робинка* (роб), *служинка* (слуга), *ајинка* = *ајица* (ага); или: *Влашника* (Влав < Влах), *Грчкика*, *Чехишка*; — *-ачка*: *немачка* (немак), *друѓачка* в. другарка; Р; *слепачка* „в. слепец, слепица“ Р, *лиѓачка* „в. лигавица“ Р; *-ичка*: *католичка* (католик), *работничка*: *работница* „1—2“ Р, *службеничка*, *уредничка* . .

В болгарском языке в употреблении суффиксы: *-ja*, *-na*, *-ija*, *-inja* и произв. *-киня*, суф. *-ка*, *-ица* и *-ичка*. Помимо редких примеров на *-ja*, *-ija* и ограниченного распространения суф. *-ица* для этого языка характерным является продуктивность суф. *-inja* и производных суффиксов *-киня* (ср. *Боркиня* и под.) и *-ичка*: *кадровичка*, *гимнастичка*, *историчка*, *затоварничка*, *излетничка*, *колхозничка* и др.

При рассмотрении существительных, обозначающих названия лиц женского пола отдельно стоит вопрос об отделении оттенка жены лица данной профессии или звания, что в нашей работе только мимоходом затрагивается. В этом труде не могли найти места точно также существительные с суплетивной основой и многие беспарные существительные типа слов. *nosulja*, *blebetulja*, схорв. *grdulja*; *gizduša*; *kesnela*, *smrdela*; *namiguša*“.

Исходя из всего сказанного об аффиксах с функцией обозначения лиц женского пола можно сделать следующие выводы: Во-первых, помимо общего, в особенности внутри именуемых трех групп языков, современные славянские языки отличаются друг от друга неодинаковой степенью сохранения или распространения и продуктивности унаследованных из общеславянской эпохи аффиксов с упомянутой функцией. Во-вторых, они отличаются друг от друга заимствованием отдельных суффиксов, ср. *-ija* (в части южнославянских языков), *-essa*, *-ша*. В-третьих, они в особенности отличаются друг от друга выделением производных суффиксов, часть которых получили широкое распространение и продуктивность и стали типичными для той или иной группы славянских языков или для отдельных славянских языков. В результате всего этого каждый славянский язык по отношению существительных этого типа занимает, в большей или меньшей степени, особое место в семье славянских языков.

¹⁵ Стевановић, М., *Граматика српскохрватског језика*, Београд, 1957, стр. 241.

За овие потреби ќе се послужиме со сознанијата на М. С. Каган² за структурата на психата³ изнесени во неговата книга *Дејноста на човекот*. Сметаме дека ќе биде од корист ако се запознаеме најпрво со основните функции на психата како потсистем за управување со дејноста на човекот како непосреден супстрат над кој ги надгледува сите свои функции ПЈ.

Според М. С. Каган,⁴ под *дејност*, а нема никакво сомнение дека и јазичната дејност е дел од дејноста на човекот воопшто, се подразбира начинот на кој суштествува човекот. Тој izdelува четири вида на дејност — преобразувачка, познавателна, вредносно-ориентациона и комуникативна. Познавателната дејност, за разлика од преобразувачката во која од активноста на субјектот⁵ се модифицираат објектите, на пр., резултатите од трудот и сл., претполага дејност што не го зафаќа реално битието, а ако го зафаќа го изменува идеално при што само мислено се запечатува неговата суштина; преку оваа дејност и се добиваат објективните значења на предметите и појавите во стварноста. Вредносно-ориентационата дејност претполага однос на субјектот кон објектите, при што последниве добиваат определена вредност и се класифицираат како корисни или некорисни. Комуникативната дејност, а во нејзините рамки и јазичната, ги опфаќа контактите меѓу луѓето и бара меѓу нив „активна обратна врска“ (стр. 82).

М. С. Каган ги izdelува следните функции на психата (стр. 145—146): (1) добивање на информации⁶ со цел да се изработат ефективни програми на поведението; (2) да се преработат овие информации; (3) да се претворат овие преработени информации во стратешки и тактични програми и истовремено да се обезбеди контрола над извршените дејства и да се изврши корекција на постојните програми; (4) да се предадат информации на други луѓе, и (5) да се усовршуваат постојано сите нејзини блокови и механизми. Сметаме дека нема многу потреба од тоа да се истакнува фактот дека за семантиката на јазичните единици од голема важност се психичките механизми

² М. С. Каган, *Человеческая деятельность (Над чем работаем, о чем спорят философы)*, Москва, 1974.

³ Во една прилика категориите на психата како одраз на објективната стварност ги нарековме „психолошки јазик“ со своја синтакса и свој вокабулар (сп. М. Митков, *Македонската именска синтагма во светлината на апликативниот модел на К. С. Шаумјан*, ЛЗ, 1975, 1, Скопје).

⁴ Сите дефиниции што се однесуваат во врска со структурата и функциите на психата во нашето излагање се преземени од книгата на М. С. Каган. Страниците во заградите се однесуваат на оваа книга.

⁵ М. С. Каган izdelува три елементи на дејноста: *субјект* од кого поаѓа активноста насочена кон објектите или другите субјекти; *објект* што е опфатен од активноста на субјектот (субјектите) и *самата активност* што се манифестира меѓу субјектот и објектот (стр. 45—46).

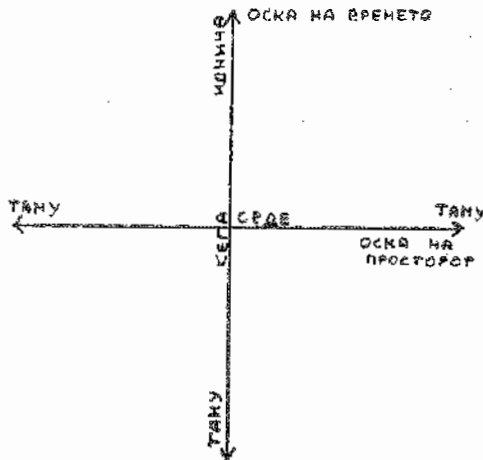
⁶ Сп. ја можноста и субјектот да биде сам на себе објект.

што добиваат и преработуваат информации. На нив и ќе обр-
 неме повеќе внимание.

Функцијата за добивање на информации ја вршат следни-
 ве механизми: 1. *Механизам за восприемање/перцепирање*. М.
 С. Каган ја дефинира перцепцијата како процес во кој со пси-
 хата се одразува она што е дадено „овде и сега“,⁷ односно се
 восприема непосредно стварноста и тоа во сегашно време (стр.
 148).⁸ 2. *Механизам за претставување*. Според Каган, претставата
 е информација за „сега и таму“, односно за стварноста што е
 надвор од дијапазонот на процесот на перцепирањето (стр. 149).
 3. *Механизам за сеќавање*. Преку овој механизам се добиваат
 информации за „сега“ и „таму“, односно информации за ми-
 натото. 4. *Механизам за предвидување*. Исто така, и преку овој
 механизам се добиваат информации за „сега“ и „таму“, однос-
 но информации за иднината.

Преработувањето на информациите добиени преку меха-
 низмите за добивање информации го врши механизмот на ап-
 страктното мислење. Неговата функција е (1) „да се издигне
 над емпиризмот на перцепцијата, претставата, сеќавањето и
 предвидувањето, да се ослободи од нивната потчинетост од
 структурирањето на просторот и времето, од нивната огра-
 ниченост од единичноста и случајноста на искуството (реално и
 претставувано)“ и (2) „слободно да оперира со материјалот до-
 биен по сите информационални канали“ (стр. 152).⁹

⁷ Структурата на просторно-временското поле на активноста на суб-
 јектот М. С. Каган ја претставува вака (стр. 148):

⁸ М. С. Каган во рамките на перцепцијата ги изделува осетите како
 поелементарни процеси.

⁹ Емоционалните механизми на психата создаваат информации за
 вредностите на предметите во објективната стварност, а механизмот на
 волјата ја поддржува таа активност.

Механизмот на фантазијата е „способен да ја преобразува стварноста идеално создавајќи притоа најразлични моделски конструкции и тоа не поими што ги одразуваат општите својства на објектите, не емоции што ги фиксираат вредносните својства на тие објекти, а имено модели односно преобразби на реалните предмети со својственото на нив единство на општото, особеното и единичното“ (стр. 161).¹⁰

Тргувајќи од четвртата функција на психата — да се предадат информации на други луѓе — можеме основната функција на ПЈ да ја определиме како способност да ги направи употребливи / да ги објективира информациите на психата за комуникативни цели за да можат луѓето да ги соединат своите сили во подобрувањето и продолжувањето на својата егзистенција. И по својата генеза и по својата функција, значи, ПЈ е зависен од потребите на психата. Во однос на објективната стварност и психата, ПЈ има онтологија од трет ред.¹¹ Поместен во комуникациската дејност, тој е даден само емпириски или како механизам (способност) за произведување на звучни / писмени сигнали или како звучна / писмена организирана супстанција. Сите други трансформации на ПЈ (јазикот како статика извлечен од звучните / писмените текстови или како апстрактен теоретски систем / ја осиромашуваат неговата онтолошка природа и како такви ја губат можноста да бидат вистински предмет на науката за јазикот.¹²

Од резултатите на работата на механизмите за добивање и преработка на информации можеме да конструираме две стварности: објективната стварност со нејзините просторно-временски параметри (стварноста на перцепциите, претставите, сеќавањата и предвидувањата) и стварноста на апстрактното мислење како инваријантна суштина на објективната стварност.¹² Во првата стварност предметите и појавите се дадени како кон-

¹⁰ Meѓу сеќавањето и предвидувањето, а тоа е случај и со претставите, од една страна и фантазијата од друга постои суштествена разлика. Предметите во првиот случај реално постојат, постоеле или ќе постојат, додека кај вториот за такво нешто не може да стане збор.

¹¹ Б. Дјанков, *Семантика и логика*, София, 1975, стр. 128. Дјанков ја третира објективната стварност како онтологија од прв ред а психичкото одразување на стварноста како онтологија од втор.

¹² Н. Д. Андреев, *Квазилингвистика Хомскогo, ВЯ*, 1976, 5, стр. 58) како најсуштествени ги izdelува следниве својства на природниот јазик: 1. јазикот истовремено синхрониски е стабилен а дијахрониски променлив; 2. јазикот истовремено се јавува како социјално обусловен систем и како индивидуално варирање од него; 3. јазикот истовремено се карактеризира со структурна подреденост на своите единици и со веројатносна неопределеност во изборот; 4. јазикот истовремено поседува синтагматска еднозначност и парадигматска многузначност на неговите компоненти.

¹³ Стварноста на фантазијата е повторување на овие две стварности само во идеална форма.

крејни суштини (тие можат конкретно да се бројат, да се идентификуваат итн.), а во втората суштествуваат како систем од поими.¹⁴ Информациите произведени /структурирани со механизмите за добивање на информации, така да се рече, ја сочинуваат конкретната сфера / конкретниот блок на психата, а информациите од механизмите за преработка на информации апстрактниот блок / апстрактната сфера на психата. Оваа поделба, како што ќе видиме подоцна, е драгоцената за идентификацијата на јазичните единици. Нема сомнение дека ПЈ со објективната стварност контактира само преку резултатите од работата на механизмите на психата, односно нема информација што е „залепена“ за некоја јазична единица а претходно да не била во неа.¹⁵

Учењето за функциите на јазичниот знак (да предава информации за предметите и нивните односи во објективната стварност, постоа за поимите, за елементите на прагматското поведење на комуникантите) напостоа се поклопува со она што погоре се кажа за структурата на психата.

Овде сакаме да укажеме уште на едно важно онтолошко својство на ПЈ. Се работи за високиот степен на автоматизираност во употребата на неговата форма.¹⁶ Употребувајќи го ПЈ како средство за комуникација, ние како повеќе да водиме сметка за содржината, за актуелните потреби на психата. И тоа е сосем така: побрзо и поактуелно ни се наметнуваат информациите на психата, а моделите на јазикот (и тоа би рекле неговите готови модели) во најполемиот број комуникациски ситуации опстојуваат како скаменети форми; ако се менуваат тоа е многу бавно, незабележливо.

Во теона врска со онтолошката природа на ПЈ е прашањето за ефектната и дефектната јазична комуникација. Ефектната комуникација секогаш претполага „ефективна обратна врска“, заеден стремсж на комуникантите за ефикасно и корисно општествено делување, а дефектната е резултат на некои прекинни во комуницирањето (умна дефектност, лажни искази, пречки во каналот на комуницирањето и сл.). Тука е потребно

¹⁴ Во логиката се прави разлика меѓу поимн како одраз на општите својства на предметите што непосредно се посматраат и конструкти како одраз на општите својства на предмети што не можат да се посматраат непосредно (*генот* во биологијата и сл.).

¹⁵ „Основата на содржината што се изразува во јазикот ја создаваат мислите. Имено преку мислењето, преку одразувањето дејност на човечкиот мозок, јазичните единици можат да се сооднесуваат со предметите и појавите на објективниот свет, без што е невозможно општењето меѓу луѓето со помош на јазикот“ (*Общие языковедение*, I, Москва, стр. 372).

¹⁶ М. С. Каган (*цит. дело*, стр. 173) бсознателноста ја определува како автоматизирана сознательност.

да се подвлече дека лажните искази е многу добар аргумент за тоа како со ПЈ може да се спекулира ако се издели од комуникацијата: во овој случај тој се експлоатира како знаење и не се почитува неговата вистинска општествена функција — да биде мост за корисно и ефикасно зближување на искуствата на комуникантите.¹⁷

Тргувајќи од онтолошката природа на ПЈ, значењето на една јазична единица го определуваме како нејзин удел (способност) во процесот на јазичната комуникација да се направат употребливи информациите на психата за комуникативни цели. Вака сфатено значењето е динамична и веројатна категорија.¹⁸ Во оваа смисла е важно да се сфати дека емпириската форма на јазичните единици (и тоа на комуникативните јазични единици)¹⁹ е натамошна формализација на информациите што психата ги добила од објективната стварност: кодовната / организационата форма на ПЈ на свој начин имплицира за квалитетот на психичките информации.²⁰ Определувајќи ја формата на ПЈ како модел на информациите на психата, ние со тоа ја истакнуваме нејзината пресудна улога во утврдувањето на идентитетот на еден јазик.²¹

Целта на нашето излагање — да се долови онтолошката природа на ПЈ преку анализата на психичките механизми за добивање и преработка на информации за комуникативни цели како неопходен услов за создавање на било каква јазична теорија — не ни дозволува во потребниот обем да се зафатиме со анализата и класификацијата на термините со кои се мо-

¹⁷ Во тесна врска со овој проблем е факторот на претсупозицијата како целокупност на знаењата на комуникантите за предметот на разговорот.

¹⁸ На значењето како на извесен квантум информација упатува и З. Тополињска (*Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1974, стр. 12).

¹⁹ Во последно време на комуникативните искази им ги спротивставуваат ситуациите како сложени семантички единици.

²⁰ Р. В. Пазухин (*К определению универсального кода*, ВЯ, 1969, 5) го определува природниот јазик како универзален код со кој може сè да се изразува. Тука тој укажува на некодовниот карактер на екстралингвистичкото искуство наспрема јазичното коешто претставува знаење на формите и содржината на јазичните единици, на правилата за нивното соединување и преобразување.

²¹ „Сето богатство и сета специфика на граматичкиот строеж на секој јазик се заклучени во неговите факти непосредно дадени во нашето восприамање на таканаречените површински структури. Затоа за поадекватно и подлабоко познавање на строежот на јазикот треба не само да се проникне во неговите длабински структури (тие малку се разликуваат од јазик до јазик) колку што е потребно да се владбачи во многуобразноста на типовите и видовете на речениците и синтагмите, именувани како површински структури“ (В. М. Солнцев, *Относительно концепции „глубинной структуры“*, ВЯ 1976, 5, стр. 25).

делира семантиката²² на јазичните единици во македонскиот јазик. Тоа останува како наша идна задача. Она што за оваа прилика можеме да по истакнеме е фактот дека изучувањата на семантичката страна на јазичните единици, а преку тоа и на нивните формални структури и системни вредности, досега е вршено, и покрај отсуството на семантички студии, во духот на нераскинливото единство меѓу психата како онтологија од втор и ПЈ како онтологија од трет ред. Особено, од семантички аспект, овде сакаме да ги истакнеме добрите резултати, меѓу другото, во проучувањето на категоријата на определеноста.²³ Посебно драгоцен прилог во советувањето на некои семантички појави во македонскиот јазик претставуваат контрастивните проучувања.²⁴ Тука и најдобро доаѓа до израз можноста структурата/конфигурацијата на информациите на психата да се користи како модел за идентификација на единици од различни јазични а со исти функционални тежини.²⁵

На крајот сакаме да го запреме вниманието накратко на поделбата на именките на конкретни и на апстрактни. Оваа општо усвоена поделба е направена сообразно со тоа дали еден предмет (појава или сл. на тоа) може да се издели како конкретна суштина со свои општитиви граници или не. Така, на пример, именката *столот* е јазичен еквивалент за конкретен предмет (на рамништето на претставите), а именката *стравот* еквивалент за апстрактна суштина до толку што таа претставува нешто што не може да се издели, нешто на кое не може да му се определат границите. Како што е познато, ако се работи за конкретни предмети, информациите за нив се предаваат со членувани именки. Тоа значи дека тие имаат емпириски карактеристики. Во оваа смисла и именката *столот* и именката *стравот* (припаѓа на рамништето на претставите) се конкретни, бидејќи и двете покриваат информации за суш-

²² Овде терминот *семантика* се сфаќа како систем од значењата на јазичните единици.

²³ Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1967; Зузана Тополињска, *Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1974; Херберт Галтон, *Функциите на определениот член во македонскиот јазик*, Лит. збор, 1971, 1; и др.

²⁴ Олга Мишеска-Томиќ, *Определениот детерминатор во македонскиот и англискиот јазик*, Македонски јазик, 1973; Борис Марков, *Именки со значењето лице од женски пол во рускиот и македонскиот јазик*, Литературен збор, 1975, 1; Лидија Арсова-Николиќ, *Сегашен перфект во англискиот јазик и неговите преводни еквиваленти во македонскиот*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, 1972/1973; и др.

²⁵ Убав пример за тоа е статијата на Л. Арсова-Николиќ, *Сегашен перфект во англискиот јазик и неговите преводни еквиваленти во македонскиот*.

тивни што претставуваат емпирија, што е предмет на одразувањето на конкретниот блок на психата. Меѓутоа, разликата е само во тоа што со именката *столот* се предава информација за предмет а со именката *стравот* информација за состојба (проява на повеќе елементи опфатени со едно функционално единство). Дали една именка е конкретна односно дали предметот за кој се предава информација со неа припаѓа на конкретниот блок на психата можеме да утврдиме и со лингвистички средства. Сите именки се конкретни ако можат да се придружуваат со показан модификатор, на пр. *Оваа пролет е поубава од ланската*.

Во реченицата *Тој е учител со сегментот е учител* се конституира нешто за емпириската суштина што се покрива со *Тој*, односно со него се предава информација за суштина што е ослободена од секаква емпирија, што стои секогаш над неа и што може да се придава на повеќе еднародни конкретни предмети. Таквите информации припаѓаат на апстрактниот блок на психата. Именката *учител* може да се определува како апстрактна оти е модел на информација што е апстрактна суштина, односно се однесува како јазичен еквивалент на поимот „учител“.²⁶

И од оваа кратка анализа на именките можеме да заклучиме дека конфигурацијата на информациите на психата може да биде моќно ориентационо средство за групирање на јазичните единици. Соодветно на информационите блокови на психата, и јазичните единици можат да се групираат во блокови и тоа (1) блок што ќе ги покрива информациите што се добиваат во конкретниот блок (работата на механизмите за добивање на информации), (2) блок што ќе ги покрива информациите на апстрактниот блок (работата, пред сè, на механизмот на апстрактното мислење) и (3) блок што ќе ги покрива информациите на механизмот на емоциите и на механизмот на волјата (блок на модалноста и контактните функции). Со ваквото групирање на јазичните единици, меѓу другото, ќе се покажат и многу појасно оние елементи во јазичниот систем што имаат чисто структурна функција, а преку тоа, секако, и многу поуверливо ќе се разоткрие зависноста на ваквите функции од функционалните (семантичките) што е првостепена цел на секој јазичен опис.

²⁶ Од аспектот на конкретноста и апстрактноста, на пример, можат да се разгледуваат и информациите што ги предаваат глаголите.

Елга Мишеска-Томиќ

ЛЕКСИЧКИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ
НА КОМУНИКАТИВНАТА ПЕРСПЕКТИВА НА ЈАЗИКОТ
(ВО СЛОВЕНСКИТЕ, ПОСЕБНО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ
ЈАЗИЦИ)

Споредувањето на словенските реченични парови:

- (1) (M) а. Детето го изеде јаблукото.
б. Јаблукото го изеде детето.

- (CX) а. Dečko je pojeo jabuku.
б. Jabuku je pojeo dečko.

- (C) а. Fantek je pojel jabolko.
б. Jabolko je pojel fantek.

- (B) а. Deteto izede jabolkata.
б. Jabolkata izede deteto.

- (P) а. Malčik sjel jabloko.
б. Jabloko sjel malčik.

- (Ч) а. Hlapčec sněl jablko.
б. Jablko sněl hlapčec.

со нивните соодветници во англискиот и францускиот јазик:

- (2) (A) а. The boy ate the apple.
б. The apple was eaten by the boy.

- (Ф) а. Le garçon a mangé la pomme.
б. La pomme a été mangé par le garçon.

води до заклучокот дека разликите во комуникативната перспектива на јазикот¹ во словенските јазици се изразуваат со синтактички средства, а во англискиот и францускиот со лексички. Но употребата на лексичките средства за одбележување разлики во оваа јазичка функција не им е страно ни на словенските јазици.

Во јужнословенските јазици за тоа пред сè се користат таканаречените интензификатори од типот на *шоку*, *дури не X шуку* и слично. Во речениците.

¹ Овој термин го претпочитам пред терминот „функционална перспектива на реченицата“ бидејќи овозможува да се прави разлика помеѓу функциите *тема*: *фокус*, од една страна, и *субјект*: *објект*, од друга.

- (3) (M) a. Токму таква шапка ѝ купив на жена ми.
б. Не јас туку брат ми ѝ вети дека ќе дојде.
- (CX) a. Upravo takva kapu sam kupio ženi.
б. Ne ja već moj brat vam je obećao da će doći.
- (C) a. Vilih takšno kapo sem kupil ženi.
б. Ne jaz am pak moj brat je obljubil da bo prišel.
- (B) a. Točno takva šapka kupih na ženu si.
б. Ne az, no brat mi vi obešta će šte dojde.

интензификаторите чинат фокусот да биде на почетокот на реченицата. Слично на интензификаторите делуваат и личните заменки во субјектна функција. Речениците б. во реченичните парови во:

- (4) (M) a. Го изедов јаболкото.
б. Јас го изедов јаболкото.
- (CX) a. Pojeo sam jabuku.
б. Ja sam pojeo jabuku.
- (C) a. Pojel sem jabolko.
б. Jaz sem pojel jabolko.
- (B) a. Izedoh jabolkata.
б. Az izedoh jabolkata.

се комуникативно специфични благодарјќи на присуството на личната замена *јас*, а во:

- (5) (M) a. Ми ја скрши ракава.
б. Мојава рака ја скрши.
- (CX) a. Slomio si mi ruku.
б. Moju ruku si slomio.
- (C) a. Polomil si mi roko.
б. Mojo roko si polomil.
- (B) a. Skrəši mi rəkata.
б. Mojata rəka skrəši.

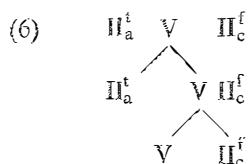
енклитичната замена *ми* е тематична додека присвојната замена *моја* претставува комуникативно специфичен фокус.

Всушност, словенските, посебно јужнословенските, јазици изразуваат разлики во поглед на комуникативната перспектива и со синтактички и со лексички и со морфо-синтаксички средства. Но не исти средства се употребуваат за изразување различни типови комуникативна перспектива.

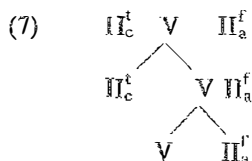
² Прономиналната редупликација, која во македонски го одбележува реченичниот објект, во бугарскиот претставува специфична комуникативност. Спореди:

- a. Vide bašta si.
б. Vide go bašta si.

За да се укаже на разликата меѓу основниот и обележаниот тип се употребуваат синтаксички средства. Ако речениците од типот на (1)а. и (2)а. ги претставиме со општото стабло:

а речениците од типот (1) б. и (2) б. со општото стабло:

каде Π = именски израз

V = глагол

a = агенс

c = цел

t = тема

f = фокус

ќе видиме дека стеблото (6) произведува комуникативно неутрални реченици директно и во англиски и во француски како и во словенските јазици, додека стеблото (7) произведува комуникативно обележани реченици директно во словенските јазици но преку пасивната трансформација во францускиот и англискиот. Словенските јазици добро го поднесуваат нарушувањето на редоследот субјект — глагол — објект³, та разликата меѓу неутралните и обележаните реченици може да се претстави со просто преуредување на зборовите. Во англискиот и францускиот јазик, меѓутоа, редоследот субјект — глагол — објект е неопходен, та преуредувањето претставува нарушување кое треба да се „исправи“, а тоа се чини по пат на трансформации. Ете зошто во словенските јазици разликата меѓу комуникативно неутралните и комуникативно обележаните реченици се претставува со синтаксички средства а во англискиот и францускиот со лексички.

Покрај комуникативно неутралните и обележаните реченици, комуникативната перспектива на јазикот разликува и контрастивни реченици. Додека во комуникативно неутралните реченици со агенс и цел фокусот е во целта, а во комуникативно обележаните во агенсот, во

³ Овој редослед во индоевропските јазици ги претставува комуникативно неутралните реченици со агенс и цел. Егзистенцијалните комуникативно неутрални реченици на индоевропските јазици немаат униформна структура; во индословенските јазици редоследот во нив е локатив — копула — објект, а во англискиот и францускиот: уводен лексем — копула — објект — локатив.

контрастивните реченици тој е во било кој елемент што му се спротивставува на претходниот контекст без доведување во врска со додатни екстралингвистички податоци. Спрема тоа, комуникативно-контрастивните реченици се изведуваат од сложени потструктури кои содржат информации за претходниот контекст. Во јужнословенските јазици, фокусот на комуникативно контрастивните реченици се претставува со лексички а во бугарскиот и со морфосинтактички средства. (Види (3), (4), (5) и Фуснота 2).⁴

Употребата на интензификаторите во контрастивните реченици е сосема очекулива и објаслива. Интензификаторите всушност имаат иста функција како и контрастивниот акцент, кој е инструмент на контрастивната комуникативна перспектива во сите словенски јазици. Спореди ги реченичните парови во (1) со:

- (3) (M) a. ДЕТЕТО (а не X) го изеде јаболкото.
a'. Не X, туку детето го изеде јаболкото.
б. ЈАБОЛКОТО (а не X) го изеде детето.
б'. Не X, туку јаболкото го изеде детето.
- (CX) a. ДЕЧКО (а не X) је појео јабукa.
a'. Не X, веќе деčko је појео јабукa.
б. ЈАБУКУ (а не X) је појео деčko.
б'. Не X, веќе јабукa је појео деčko.
- (C) a. FANTEK (am pak не X) је појел јаболко.
a'. Не X, am pak fantek је појел јаболко.
б'. JABOLKO (am pak не X) је појел fantek.
б'. Не X, am pak јаболко је појел fantek.
- (B) a. DETETO (а не X) изеде јаболката.
a'. Не X, no deteto изеде јаболката.
б. JABOLKATA (а не X) изеде deteto.
б'. Не X, no јаболката изеде deteto.
- (P) a. MAL'ČIK (а не X) сјел јаблоко.
a'. Не X, no mal'čik сјел јаблоко.
б. JABLOKO (а не X) сјел mal'čik.
б'. Не X, no јаблоко сјел mal'čik.
- (Ч) a. HLAPEЦ (а не X) снел јаблko.
a'. Не X, no hlapец снел јаблko.
б. JABLKO (а не X) снел hlapец.
б'. Не X, no јаблko снел hlapец.

⁴ Лексички средства употребуваат и други индоевропски јазици. Во англискиот и францускиот на (5)б.: одговараат:

A. It is my hand (that) he broke.

F. C'est a moi qu'il a rompu la main.

Ако (4)а. и (5)а. се споредат со (4)б. и (5)б. се заклучува дека во јужнословенските јазици полните замески облици имаат интензификаторска функција. Овој заклучок поставува два фундаментални јазични проблема кои всушност произлегуваат еден од друг: 1. Дали речениците со полни замески облици од типот на (4)б. и (5)б. лежат во основата на речениците во кои субјектот е претставен само по пат на својот рефлекс во глаголскиот облик, т.е. дали речениците од типот на (4)а. се изведуваат од реченици од типот на (4)б. преку бришење редувантни лексеми? 2. Дали јазичките елементи што ги сметаме како основни, т.е. необележани во споредба со други единици, може да се изведуваат од јазички единици што се обележани? Без размислувања кои во најјарен случај би можеле да бидат само придонес кон решение.

Портманто морфемот, што глаголскиот облик во јужнословенските јазици го чини личен и благодарение на кој речениците во овие јазици може да стојат без субјект, неоспорно се развил преку „согласување“ на глаголот со субјектот. Ова усогласување доведува до редувантност и до бришење на првобитниот лексем. Но бришењето не станува задолжително. Барајќи средства за изразување на различни видови комуникативна перспектива, јазикот ги искористува алтернативите на реченици со редувантен и економичен субјект. Бидејќи редувантноста по својата природа е обележана, речениците со редувантен субјект се прифаќаат како комуникативно контрастивни. Но комуникативно необележените реченици не се развиле од нив. Во основата и на едните и на другите лежат потструктури со субјект што нема рефлекс во глаголскиот облик.

Дека на определен степен на развојот јазикот изразува определени јазички функции преку средствата што му стојат на располагање, без да води сметка за нивната генеза, може да се види и на примерот на англиските и француските егзистенцијални реченици. Ако се комуникативно неутрални, овие реченици се произведуваат преку трансформации а ако се обележани — без трансформации. Спореди:

- (1) А. There is a boy in the room.
 Ф. Il y a un garçon dans la chambre.
 'Во собата е едно дете'.

со:

- (10) А. A boy is in the room.
 Ф. Un garçon est dans la chambre.
 'Едно дете е во собата'.

Изгледа неприродно неутралните реченици да се произведуваат преку трансформации а обележаните без нив. Но, англиските и француските реченици во (9) не се развиле од структури во кои редот на зборовите бил како во нивните соодветници во (10), туку од структури кои, слично на нивните македонски еквиваленти, почнувале со локативот. Вакви структури дадените јазици не поднесуваат и трансформациите воспоставуваат неопходен поредок. Што обележаните соодветници на овие реченици се произведуваат без трансформации не е никаква пречка.

Поаѓајќи од фактот дека обележаните јазички елементи се развиваат од живните необележани соодветници, многу лингвисти заклучуваат дека во македонскиот јазик членот *-ош*, што се употребува за одбележување неприсутна определеност, е необележан, а членовите *-об* и *-он* — обележани. Притоа се занемарува употребата на *-ош* за одбележување присутни објекти што се блиску до слушателот. Но не постои никаков императив обележаните членови на една опозиција да се развиваат од необележаните. Во овој случај, сите три облици на македонскиот определен член се развиле консекутивно од показните заменки *овој*, *шој*, *оној* и еден од нив почнал да се употребува за одбележување неприсутна определеност.

Дијахрониските промени се одразуваат во синхрониските дистрибуции. Функциите на еден определен јазик во еден определен временски период се изразуваат со средства со кои дадениот јазик се здобил во текот на многувековен развој. Но тоа не значи дека за функции што се основни задолжително се употребуваат средства што се првобитни.

Ружа Паноска

ЈАЗИЧНИТЕ СРЕДСТВА НА НАРОДНАТА ПОЕЗИЈА ВО ПОЕТСКИОТ ИЗРАЗ КАЈ ОДДЕЛНИ СОВРЕМЕНИ МАКЕДОНСКИ ПОЕТИ

Ако на јазикот во уметничката литература му приоѓаме како на материјал општонароден но одбран на посебен начин од целината и на посебен начин организиран, не е необично во тој материјал да се најдат и елементи што се присушти на традицијата усна или писмена. Би се рекло дури не само што не е необично, туку е природно влијанието на традиционалната орална поезија да се почувствува и да се изрази особено во процесот на создавањето на писмената поезија.

Македонските поети од втората половина на XIX век Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Григор Прличев се учеа од народната поезија во поглед на јазикот, на мотивите и другите поетски средства. Константин Миладинов во својата поезија меѓу првите македонски поети ги откри изразните поетски потенцијали на македонскиот јазик. Тој црпеше од изворот, од народната поезија, учејќи се од неа за да го изнајде брзо сопствениот пат во поезијата. Паралелата на текст од народната песна *Бисеро, моме Бисеро* и на песната *Бисера* од Константин Миладинов може да послужи како добра потврда за влијанието односно за подражавањето на традиционалната орална поезија. Спореди:

„Бисеро, моме Бисеро!
Даљ си у бахчи растена...
Бисеро моме, Бисеро
Што носиш бисер на грло?

Подражавањето на народната песна е карактеристично и за македонските поети од 30-те години на XX век Коста Рацин и Коле Неделковски, на кои народната песна им служи како образец и дејствен модел. Но додека кај Коле Неделковски по-

дражавањето е далеку позабележливо, а во некои песни от-криваме речиси исцело преземање, Коста Радин, иако задржува доста традиционални јазични својства, внесува и многу новини во јазичната структура на овојата поезија, како во поглед на лексиката така и во творечкиот однос кон другите јазични средства.

Македонската поезија што се создаваше во нови општествени услови, во повоенниот период, е ослободена од подражавачкото дејство на народната песна. Во неа се користат само одделни елементи што му припаѓаат на традиционалниот поетски јазик. Меѓутоа ослободувањето од дејствените модели на народната песна во новите општествени услови не се изврши наеднаш и во исто време од сите поети. Дури и кај познатите македонски поети Ацо Шопов, Славко Јаневски, Блаже Конески, Лазо Каровски и други има песни кои со повеќето свои карактеристични белези наликуваат на народните. Вклопувањето на средствата од народната поезија во поезијата на воените и првите повоени години беше многу повообичаено зашто и содржината на оваа поезија и мисловно и структурно, па и според мотивите, беше блиска до народната песна.

Веќе во творештвото од 1948 година во македонската современа поезија се изрази оддалечување од моделите на народната поезија и нејзините јазични средства се јавуваат како одделни елементи на традиционалниот поетски јазик, бидејќи во поглед на јазичниот израз современата поезија е одраз на решенијата наложени од современата литературна норма. Во овој поглед е значајно да се истакне дека доколку текстот од современата поезија и мисловно и формално е пооддалечен од народната песна¹ доколку е постепено вклопувањето на средствата од народната поезија, зашто таквиот текст нормално е поподложен на современата литературна норма.

Оттука присуството на употребените јазични средства од народната поезија *помаркирано* се налага и сведочи за ставовиштето на одделните поети кон народната традиција, односно за нејзиното вклопување во новите стилски структури. Ориентацијата кон јазичните средства од традиционалниот поетски јазик во најголем дел е заснована врз реализацијата на одредени *стилски* и *творечки* намери на одделните македонски поети или тие средства служат во функција на *цитати* пак со одредени творечки или стилски намери. Спореди:

¹ Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје 1971, стр. 80.

„Да го видам езерото
како фрла далги, далги...“
Што в жална песна се рекло
сега за вистина ми е:
како што срцето в гради
далгата в брегови бие.

(Блаже Конески — Дојран)

Творечката намера на поетот Конески ја следиме во врска-тата на цитатот од народната песна со мисловноста и чувственоста на текстот што последува. Стојкер што ги поврзува овие две различни јазични целини е зборот *далга*, народен збор преземен овде преку народната поезија. Тој е и примарниот предизвик за асоцијативната врска која се поврзува со споредбената и доведува до потребата од преземањето на цитатот и до неговото движење кон исполнување и на одредена стилска намера. По таков начин и она што е формално внесено однадвор (цитатот) не станува јасно само од начинот на кој се поврзува со новиот текст туку се појаснува и од смисловното единство на целината во одредена пределна точка.

Овие и други средства од народната поезија речиси секогаш се органски поврзани со целокупниот јазички систем на делото, се вклопуваат во внатрешното единство на целината или произлегуваат од единството и при тоа се јавуваат како неова природна последица. Стилската постапка се обликува во, така да се рече, одреден композиционен тип. Ваков композиционен тип ни се открива во поезијата на поетот Саме Лимани. Овој поет се јави некаде околу 1970 година. Основата на неговиот јазичен исказ е дијалектна, од западното македонско наречје. Појава малку необична во услови на стабилизирана литературна јазична норма и во услови на развиена национална современа поезија како во поглед на јазикот така и во поглед на квалитетите во широка смисла. Меѓутоа до колку ја следиме како поединечна, а и во однос со целината, појавата ќе ни стане природна. Неговата поезија, иако е современа, спознајно е историска. Инспирирана од одреден момент таа предизвикува набљудување на претходниот навлегувајќи во нишките на историјата. На пример:

И теравме челетта преплашени
со потскокнувајне да се молет по чисто небо

Ворни бојсе не варни
мајка ти се молеше
две дечиња доеше.
Каку ти и викае?
Еното Ујно
другото Преујно
каку чисто стрebro.

И све попустина • тиде.
Никога веќе не се преујна небото
и не видовме бел ден.

(Саме Лимани — Глас што идет од темница)

Историските нишки ни го свртуваат вниманието на постојаното возобновување на основата на животот. Затоа и пењето на дијалектен јазик и вклопувањето на цели делчиња во вид на цитати од народната поезија во песните на Лимани како стилска постапка е обликувано во композиционен тип.

Ваквиот композиционен тип е карактеристичен за поезијата на повеќето современи македонски поети. Така поетот Славо Јаневски свесно се свртува кон традицијата и проку цитатите.² Ке укажеме овде само на тоа дека кај него среќаваме и поинакви композициони типови. Тој комбинира текст од традицијата усна и текст од традицијата писмена и, без да ги одолежува формално, тие течат во композицијата на современиот текст. Ваквата стилска и творечка намера на поетот јазичните средства ги става во позиција на помаркирано истапување и не упатува на органската целина не само со конкретната содржина на песната во која имаме таков исказ, туку ни го открива и карактерот на неговата поезија и уште повеќе односот на поетот кон својот јазик. Спореди:

Векот од Адама смрт до смрт ми брзи.
Ту Исус на дрво ту Нојо в море —
јас веќе немам сонцшта свои.
•ф леле таг • добога
хилендарск • пострижение
ке тијам ќе се напијам
Дај ми ноз да се прободам
по второто рождение.

(Славо Јаневски — Песна мошиска од Лешок)

Во натамошното излагање ќе го проследиме вклопувањето на другите јазични средства во современата македонска поезија илустрирајќи соодветни модели што се карактеристични на лексички, фразеолошки и граматички план. Изборот на средствата е диктиран од структурата на поетскиот текст. Битен фактор за континуираниот допир на современите македонски поети со традицијата е свесното настојување и органската потреба да се одржуваат нишките со поетското национално наследство од една страна, а од друга и современиот поетски израз добива во својата сочност особено кога јазичните средства од народната поезија функционално соодветствуваат на изразуваната содржина.

² Б. Коњески, *op. cit.*, стр. 94.

Ако го одземеме подражавањето во кое и лексиката има свој удел, сврнувањето кон оваа лексика, како што се рече, е предизвикано и од уметничката вредност што се реализира со нејзиното присуство во современата поезија. И кај постите што ѝ припаѓаат на постарата генерација и кај помладите ориентацијата кон овие средства е обусловена од напред кажаното.

Еден од начините на користењето на лексиката од народната поезија е преземањето зборови од неа како на пример: Караорман — постариот браток, / а Славеј е брате помалово. /; Запеј ја, мнуче, запеј ја / песната Стојановата, / — — — — — / зам ми е мило за него / за неговото јунаство. /; Ти си, младост, за да се радувам, / малој моме за да те милувам! / (Блаже Конески); Кај Ацо Шопов: идат коњи, коњи, коњи, коњи борш, / идат коњи да ме прегазат, /; кај Славо Јаневски: Мојте мисли, либе, во трст жици клинат /; а тебе, мој соколе лесен /, те помнам во колеска дете /; кај Лазо Каровски: ти имаше очи мрежни, / кај искреше Лено, за либето жар... /; и кај Јован Котески: По присојниците изгубена се враќа / по твојот прстен — невесто, / излегува по стари спомени. /.

Преземањето на типично поетски состави за одредена стилска реализација е честа појава. Составите се во чист вид или со мали видоизменувања. Спореди: *левен другар, с челникови дворој, сеи вити, сто јаболки златни, сто разиграл ора под сатовско знаме, лутица болка, бисерница ситна, три години пушка „малихерка“ носам, за далјанка пушка креманица (за соколче в гора-изгорица), три летници трески, грлица птица, пушки фрла и др.* (Славо Јаневски). Кај Лазо Каровски: *срце игралито, очи мрежни, осојница луга, лиада росна, румена зора.* Кај Јован Котески: *прстен венчален и стилизирано: Нека му цутат рацете.* Кај Ацо Шопов: *свезди зорници.*

Сложени зборови карактеристични за народната песна, а присутни и во современата поезија. На пример: на овој камен *каракамен* (Ацо Шопов), *златоруна мугра, гневотворен бран, лекокрили едра, кремен-камен* (Лазо Каровски).

Користењето на општи стимули во зборообразувањето, а што произлетува од воздејството на народната поезија, произрзито е сврзано со изведените односно сложените зборови. На пример: *Земјо Лебородице, Земјо Голомразице, или недоодица, омразица, скржавица, заплетени, / расплетени / и не-/доплетени. /* (Лазо Каровски). На поетот Ацо Шопов етимолошката фигура поставена во антонимен однос му служи како сугестивен поттик за нови образувања во духот на лексиката од народната поезија: *неуморо, небиднина, невиделина.* Користењето на етимолошката фигура како потстрек за нови образувања е доста распространета кај современите македонски поети. Ваквата

наклоност, според проучувањата на Блаже Конески,³ е ориентација живо покажана во поетскиот јазик на поетот Гане Тодоровски со цел, покрај другото, да ја обнови лексиката на својата поезија. Таков модел среќаваме и кај Лазо Каровски: *Сам — саман, / пуст — испустен / останав мета / на дождот и ветрот. Или кај Славко Јаневски: Ке биде што не било. За да биде биднината.*

Сугестивното дејство на народната песна е покажано и во изборот што го вршат современите поети на личните и географските имиња:

Три години, Јано, јас по гора шетам,
в Кара — Орман буген со мојата чета.

(Славко Јаневски — Свадбарска песна)

мразулин — ками очи ми копаат
Дојчине Болен Дојчине Болен
копита црни на гроб ми тронаат.

(Славко Јаневски — Болен Пејо)

Ех, да ја знаеш калеш Калина
токму се токми млада невеста.

(Ацо Шопов — Старо купувам)

Според обрасците на народната традиција се создаваат нови зборови сврзани со дните што обележуваат значајни дати од историјата на македонскиот народ. Спореди кај Јаневски: *Земјава од трупја е сита / и дни на недела нова течат / Гоцеден / Јанеден / Питуден / Каревден / Горчевден / Илинден / Крвавден.* Во поетскиот јазик на одделните македонски поети ги откриваме карактеристичните изрази за народната поезија од типот: *Болен лежам до девет години, / што искинав до девет постели* (Блаже Конески — Болен Дојчин).

Контактот со народната поезија го следиме и во изборот на лексиката со емоционална оценка и тоа претежно на деминутивната и хипокористичната. Иако субјективното преовладува во народната поезија,⁴ а објективниот однос е посилен во уметничката, контактот го насетуваме токму онаму каде што и во современата поезија субјективниот однос е пресуден независно од објективниот природен изглед на предметите или лицата. Сугестивното дејство се покажува и во опфаќањето со оваа лексика на природните појави, суштествата, растенијата и слично, како што може да се заклучи од споредбите: Во вечери што м

³ Блаже Конески, *op. cit.*, стр. 82.

⁴ Р. Паноска, *Стилистичката улога на деминутивно-хипокористичната лексика во македонската народна поезија*, Македонски јазик XXIV; Скопје 1973.

ветерчок ми се сплете в црни коси; кај в спапа тивко венеше
цете; чувала мајка в скупој / близинаци — волчиња луги; По-
жале, / поплака синоќ / мајката страдна /; од гранките ветреј
растураше злато /; Есенскиот дождец по очи не косна / кај што
ветер в чунче топла спомен носи; штурче на дланка ти спие; Жур-
нува детството на сон, со коњче-чипсунче плавно; по него пузи-
ња луги одат по троплава ала (Славко Јановски). Поетот Ванчо
Николески пее пред сè за децата. Оттука кај него имаме изо-
билство на оваа лексика, то ест на онаа што е својствена на
народната песна. Распоредот на опфатот на предметите во не-
говата поезија речиси се поклопува со оној во народната по-
езија. Спореди: Јас сум мало комарче / си свирам со тамбурче, /
отвори ми мушичке, / мила моја сестричке, / во твојата кукич-
ка / да си стоплам душничка... (Ванчо Николески — Приказни
и бајки за деца 1956).

Јазичните средства од народната поезија што се изразени
на граматичко рамниште, а се јавуваат и во современата маке-
донска поезија ги посматраме и од становиштето на нивното оп-
стојување и актуелизирање. Блаже Конески во книгата Јазикот
во македонската народна поезија, Скопје 1971 многу компексно
ја проследува и оваа страна на допирот. Затоа овде ќе напра-
виме осврт само на одделни граматички средства што се акту-
ализирани и во поезијата на поетот Конески. Елиминирањето на
членот е една таква особеност. Неговото отсуство го предизви-
кува и испуштањето на личната заменска форма што го удво-
јува објектот во директниот објект. Инаку присуството и на
членот и на заменската форма за удвојување на директниот об-
јект е појава карактеристична за современиот македонски јазик.
Спореди:

Кој број ќе ми каже на путите рани,
на пламнати ноќи, на пеплишта пусти,
кој на срце болки ќе изреди збрани,
и на очи солзи, и клетви на усти.

(Блаже Конески — *Тешиќото*)

Присуството на старата множина на -и:

Нека врагот страв го здрви,
нека падне в матни крви.

(Блаже Конески — *На граница*)

Во поезијата на Конески ја откриваме и формата во среден
род на минатото неопределено време кога се сврзува со именки
од женски или машки род: низ монте коски треба понижнало
или формата на придавката во среден род кога именката е во

женски: дојди, сестро *златно*. Карактеристичната за народната поезија акузативна форма од именката Црна Арашина ја забележуваме и во песната *Болен Дојчин*: дај ми в рака меч / да убијам *Црна Арашина*. Врската со народната поезија, односно опстојувањето на нејзините јазични средства и во современата ни се покажува кај поетот Конески и во збороредот. Спореди: Кој број *ќе ми каже* на лутите рани или *Бурандар ја неа редел* како и во следниве стихови: *Езерото ти го виде: / граница го среде дели.*

Трајко Стаматоски

СТАР ОПШТОСЛОВЕНСКИ АНТРОПОНИМИСКИ ФОНД ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА

Веќе е констатирано¹, а може да се каже и потврдено², дека меѓу словенските народи Македонците, по Србите, ги зачувале најдобро народните лични имиња. Благодарейќи на опширните турски пописни девтери, почнувајќи од петнаесеттиот век, и на богатите записи на македонски лични имиња по манастирските кодици, пак почнувајќи приближно од петнаесеттиот век, ние сме во можност да ја следиме убаво антропонимиската слика на Македонците од ова време па сè до наши дни.

За жал, оваа слика не е толку богата кога се работи за периодот од идењето на Словените во нашиве краишта па до односно време. За наша несреќа, ние не располагаме со некој поголем запис на едно место на словенски лични имиња со каков што располагаат, на пример, Словенците. Како што е познато, на marginите на Чададското евангелие се запишани со латиница имињата на повеќе поклоници од словенските земји, најмногу природно од Словенија, од времето меѓу осмиот и десеттиот век. Податоците за личните имиња на нашите предци до петнаесеттиот век ние ги црпиме, главно, од фрагментарни записи по наши стари ракописи и други споменици на културата.

За наша среќа, пак, македонската топонимија во својот огромен дел има словенски карактер, то ест само незначителен процент македонски топоними се сврзуваат со супстратот односно со влијанието на балканските несловенски јазици. На тој начин, македонската топонимија дава добра можност за пополнување на сликата на стариот општословенски именски репертоар кај нас. Целта на овој прилог е и токму во тоа — да се

¹ Mate Hraste, *Vlastito ime u Jugoslavena*, Jezik, XI (1961), 2, с. 40.

² Трајко Стаматоски, *Поглед на македонскиот ономастички систем во петнаесеттиот век*. Четврто заседание на Меѓународната комисија за словенска ономастика. Скопје, 1971, с. 150; *Личното име кај Македонците низ вековите*. Прва југословенска ономастичка конференција. Титоград, 1976, с. 141—147.

обиде да установи во која мера старата словенска именска номенклатура е одразена во македонската топонимија, т.е. да го согледа меѓусебниот однос на антропонимите и топонимите на македонската јазична територија.

1. Добро е познато дека повеќето имиња што ги донеле Словените од овојата прататковина се двочлени и трочлени, то ест дека ја одразуваат индоевропската практика во оваа област. При тоа како составници на сложените имиња се користат повеќе десетина лексеми или нивни делови.

Во македонската антропонимија до XVI век, според картотеките на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од кои се црпе ситот овој материјал, се забележани следните втори составници на сложените лични имиња (по фреквенција): *-слав (-сав)* — кај 112 имиња, *-мир* — кај 51, *-вој* — кај 11, *-мил* — кај 6, *-рад* — кај 5, *-ман* — кај 4, *-брат*, *-драг*, *-сил* — кај по 2 и *-бог*, *бој*, *-бор*, *-брад*, *-глав*, *-дан*, *-дар*, *-драг*, *-жив*, *-зор*, *-љуб*, *-мисл*, *полк* — кај по 1.³

Во македонската топонимија, пак, се одразени далеку поголем број сложени лични имиња. За овој повод приведуваме само дел од нив, оние што се јавуваат главно во ојконимијата односно чиишто втори составници не се регистрирани во македонската антропонимија: *-бил (Радобил)* — Гопем и Мал Радобил, Прилепско; *-бит (Видобит)* — Видобинска месност со воденици с. Рамне — Велгошти, Охридско; *-буд (Радибуд, Радобуд)* — Радибуш, Кривопаланечко; Радобужда, Охридско; Пребадиште, Мегленско; *-вар (Гостивар)* — Гостивар 'град во Западна Македонија'; *-вет (Радовет)* — Радовеш(та), Дебарско; *-вит (Радовит)* — Радовиш 'град во Источна Македонија'; *-год (Делегод)* — Делегожда, Струшко; *(Желегод)* — Желегоже, Костурско; *(Радигод)* — Радигоже, Костурско; *-гост (Велигост)* — Велгошти, Охридско; *-дал (Драгодал)* — Драгодалишта, Кајларско; *-дед (Мислодед)* — Мислодежда, Струшко; *-жел (Драгожел)* — Драгожел, Кавадаречко. Еден дел од овие и други делови кај сложените имиња се јавуваат и како прв составник. Сп. *буд* — Будимирци, Битолско; *гост* — Гостиражни, Прилепско итн.

Карактеристично е што од некои составници на вакви сложени имиња нема трага во македонската онимија. Сп. *-гој: Домагој, Прибигој, Радогој, Светогој; -жит: Доброжит, Драгожит, Тихожит; -чај: Доброчај, Радочај.*⁴ Тој факт може да упати на заклучокот дека одделни компоненти на двочлените имиња им биле повеќе својствени на одделни словенски земји, па

³ Марија Коробар-Белчева, *Структурата на личните имиња во Македонија до XVI век* (магистерска дисертација, ракопис).

⁴ Mate Šimundić, *Značenje najstarijih slovenskih osobnih imena*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 9. (XLIV.), 1973, I, с. 22, 38, 19.

дури и на нивни потесни области, односно дека кај едни словенски народи се напуштени побрзо одонито кај други.

Во македонската топонимија се одразени и голем дел стари монолексемни имиња. Го споменуваме само старото, рано напуштено профилактичко име *Зиль* (со неговите изведеници *Злео, Злета, Злеи*),⁵ кое лежи во основата на ојконимите *Злеово* (Радовишко), *Злетово* (Пробиштипско), *Злешев* (Струмичко) и *Злешти* (Охридско) и на повеќе микротопоними.

2. Во македонската антропонимија до XVI век се регистрирани вкупно 230 двочлени имиња,⁶ додека пак за периодот од најстарите времиња па до крајот на XIX век Т. Маретик наброи дури 367 вакви имиња кај Србите и Хрватите.⁷ Овие цифри не ја одразуваат реалната состојба, бидејќи базират само врз ограничени записи. Топонимијата убаво сведочи дека нивниот број бил далеку поголем.

Повеќепати сме констатирале дека од старите двочлени имиња во македонската антропонимија се зачувани најдобро тие со втор составник *-слав* и *-мир*. Сега имаме можност ова децидирано да го потврдиме. Во еден турски опширен пописен девтер од XV век, што го опфаќа населението од голем дел на централна и Западна Македонија, се регистрирани вкупно 41 име на *-слав* со дури 1313 носители (глави на домаќинства) и 22 имиња на *-мир* со 193 носители.⁸ Фреквенцијата пак на овие имиња е како што следува: *Радослав / Радислав* 500, *Доброслав / Добрислав* 142, *Богослав* 136, *Драгослав / Драгислав* 130, *Станислав* 96, *Владислав* 85 итн., односно — *Станимир* 52, *Радомир* 40, *Добромир* 30, *Витомир* 23 итн.

Според тоа, имињата на *-слав* се далеку најфреквентни меѓу двочлениите имиња а пак името *Радислав / Радослав* меѓу имињата на *-слав* во македонската антропонимија. Кога се знае дека овој тип имиња е многу фреквентен и кај другите словенски народи, може со сигурност да се заклучи дека тој има воздејствувано да се јават и нови образувања и да се прошири на тој начин инвентарот на двочлениите имиња.

Во македонската топонимија се среќаваат, меѓу другите, следните двочлени имиња —

со втора компонента *-слав* (*-слов*):

⁵ Кај други словенски народи се забележани и старите ликови *Зли, Злино*. Сп. Милица Грковић, *Речник личних имена код Срба*. Београд, 1977, с. 96—97.

⁶ Марија Коробар-Белчева, *Ibid.*

⁷ Valentin Putanec, *Esej o jezičnom znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj*. Zagreb, 1976, с. 19.

⁸ Марија Коробар-Белчева, *Личните имиња на -слав и -мир во еден турски девтер од XV век*, Македонски јазик, XXVIII, 1977 (во печат).

Берислав — Бериславци 'село во Гевгелиско'; *Братослав* — Братославци 'село во Делчевско'; *Варослав* — Варославци 'село во Радовишко'; *Вратислав* — Вратиславци 'село во Делчевско'; *Драгослав* — Драслајца (:Драгославица) 'село во Струмичко'; *Мирослав* — Мирославица 'село во Костурско'; 'нивје' с. Длабочица, Кривопаланечко; *Мирослајца* (:Мирославица) 'нивје' с. Врбјани, Охридско; *Негослав* — Негославица 'нивје' с. Шлетвар, Прилепско; *Радислов* — Радисловица 'нивје' с. Фризари, Кочанско; *Ранислав* — Раниславци 'село во Мегленско';

со втора компонента *-мир (-мер)*:

Беломир — Беломирица 'нивје' с. Тркане, Кочанско; *Братомир* — Братомир 'напуштено село во Костурско'; Братомирица 'нивје' с. Вепрчани, Прилепско; *Будимир* — Будимирица 'село во Битолско'; *Видомир* — Видомирец 'планинско место во Дебарско'; *Витомир* — Витомирово Прелоко 'пасиште' с. Чифлик, Пехчево; *Владимир* — Владимирово 'село во Беровско'; Владимиров Бунар 'бунар' с. Банско, Струмичко; *Добромир* — Добромир 'село во Гуменишко'; Добромир 'село во Битолско'; Добромир (:Добромирово) 'манастир' с. Слече, Демирхисарско; Добромиројц (:Добромировец) 'шума' с. Дивјаца, Крчевско; Добромиројца (:Добромировица) 'нивје' с. Јагол, Кичево; Добромирското 'нивје' с. Новаци, Битолско; *Драгомир* — Драгомирово 'некогашно село; нивје' с. Босилово, Струмичко; Драгомирско 'пасиште' с. Дабилја, Струмичко; *Другомир* — Другумирца 'нивје' с. Вешије, Кавадаречко; *Жидимир* — Жидимирица 'село во Титоввелешко'; *Крајмир*, *Крајмер* — Крајмирац 'страна' с. Полдржиков, Кривопаланечко; Крајмирово 'нивје' с. Иловица, Струмичко; Крајмерска Војеница 'војеница' с. Негорци, Гевгелиско; *Красимер* — Красимер 'дол' с. Оловени, Битолско; *Месимер* — Месимер 'село во Коленско'; *Метимир*, *Метимер* — Метимир 'село во Битолско'; Метимерска Река 'река' с. Свињинта, Биолско; *Радомир*, *Радомер* — Радомиро 'село во Битоварско'; Радомирица 'нивје' с. Бул. Порече; Радомиро (:Радомирово) 'нивје' с. Несочани, Охридско; Радомиро Слива 'ливале' с. Голије, Охридско; *Стамир*, *Стамер* — Стамиров Дол 'дол' с. Стржек, Струмичко; Стамер 'село во Делчевско'; Стамерски Рит 'рит' с. Свело, Делчевско; *Станимир*, *Станимер* — Станимирица 'пасиште' с. Кокре, Прилепско; Станимировец 'нивје' с. Пузерица, Пробиштишко; *Стојмир* — Стојмирица 'нивје' с. Жидилово, Кривопаланечко; Стојмирска Вода 'извор' с. Блатец, Кочанско; Смојмир 'трап' с. Смрдеш, Костурско; Смојмирово 'село во Беровско'; *Стрезимир* — Стрезимир 'село во Постиварско'; *Татомир* — Татомир 'село во Кратовско'; Татомирски Гурец 'пасиште' с. Шопско Рударе, Кра-

товско; *Гребомир*⁹ — Требомир 'врв над изворот на Брегалница' Беровско.

Во споредба со состојбата во антропонимијата во XV век примерите од топонимијата покажуваат прилично неочекувана слика: далеку поголема застапеност на имињата со *-мир*, при што имињата *Видомир*, *Другомир*, *Жидимир*, *Месимер*, *Метимир*, *Тагомир* и *Гребомир* во македонската антропонимија во XVI век воопшто не се забележани.

За сурштествувањето на голем број дво-члени имиња унаваме и од нивните изведенки. Приведуваме некои примери на изведенки со суфиксите *-ил* и *-ета*, *-ота*, речиси сосема напуштени во современата македонска антропонимија:

Браил (:Братислав, Братимир) — Браилово 'село во Прилепско'; *Владил* (:Владислав, Владимир) — Владиловци 'село во Титоввелешко'; *Гостил* (:Гостислав, Гостимир; Милигост, Радгост) — Гостиловац 'шума' с. Црешево, Скопско; Гостилица 'нивје' с. Г. Косоврасти, Дебарско; *Градил* (:Градислав, Градимир) — Градилски Чешми 'чешма' с. Брод, Битолско; *Десил* (:Десислав, Десимир) — Десиловци (:Десиловец) 'извор' с. Карбуница, Кичевско; *Добрил* (:Добрислав, Добримир) — Добриловци (:Добриловец) 'чешма' с. Туин, Кичевско; *Држил* (:Држислав, Држимир) — Држилово 'села во Скопско и во Воденско'; *Жидил* (:Жидислав, Жидимир) — Жидилово 'село во Кривопаланечко'; *Нежил* (:Нежо — Негослав, Негомир) — Нежилово 'село во Титоввелешко'; *Прибил* (:Прибислав, Прибимир) — Прибилци 'село во Демирхисарско'; *Станил* (:Станислав, Станимир) — Станиловци 'извор' с. Никодин, Прилепско; итн.

Белота (:Белослав, Беломир) — Белотино 'село во Струмичко'; *Боleta* (:Болеслав, Болемир) — Болегин 'село во Гостиварско'; *Доброта* (:Доброслав, Добромир) — Добротино 'село во Кавадаречко'; *Малота* (:Маломир; Малорад) — Малотино 'село во Кумановско'; *Милета* (:Милослав, Миломир; Милбрат,

⁹ Добар дел од овие примери, оние што можат да се ексцерпират од разни студии и географски карти, објави Ј. Заимов во својот труд *Дво-члени лични имена в Българската топонимия* (Принос към славянския ономастичен атлас), *Onomastica*, XX (1975), с. 169—230. По сè уште ненапуштен објачај, за него не само целокупниот македонски материјал ами и тој на поголем дел од Балканскиот Полуостров (области од Романија, Србија, Албанија, Грција) е „българска топонимия“ а земјите каде што се јавува тој се „исторически български земи“. — Инаку најстарите словенски антропоними се предмет на изучување во последно време на мнозина ономастичари: M. Karaś, *O staropolskich imionach dwuczłonowych zachowanych w nazwach miejscowych*, *Onomastica*, II, 2, 1956, с. 260—281; Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964; С. Роспанд, *Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена)*, *Вопросы языкознания*, XIV (1965), 3; M. Malec, *Wzdlowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, *Prace onomastyczne*, 17. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1971; Mate Šimunčič, Цит. дело.

Милгост; Милсвој) — Милетино 'село во Тетовско'; *Негота* (:Негослав, Негомир) — Неготино 'град во централна Македонија и село во Гостиварско'; *Скорота* (:Скорослав, Скоромир) — Скоротињац 'овоштарник' с. Јелочник, Тетовско; *Страста* (:Страхомир) — 'ливади' с. Загоричани, Костурско итн.

Преку скратени форми или изведенки регистрирани во македонската топонимија се открива сурествувањето и на други двочлени имиња: *Градо* (:Градислав, Градимир) — Градовци село во Скопско; *Ине, Ино* (:Инослав) — Пнево 'село во Радовишко'; *Мислеша* (:Мислдимир; Добромисл, Драгомисл, Себемисл) — Мислешево 'село во Струшко' итн.

3. Бидејќи името *Радослав / Радислав* е далеку најфреквентно двочлсно име во Македонија во XV век, природно е да се очекуваат од него и голем број деривати. Ние овој пат се ограничуваме само на изведенките од неговиот прв дел *радо- / ради-*, и тоа само во топонимијата. Ка потсетиме само дека составникот *радо- / ради-* влегува во комбинација и со други составници (ги видовме примерите: *Радобил, Радобор, Радибуд / Радобуд, Радовиг, Радомир*) и дека сурествува и втор составник — *рад*, та дека тој факт не е без влијание врз кругот на дериватите.

Со оглед на фактот што од овие имиња се регистрирани во македонската топонимија над сто деривати, се ограничуваме на сгэмплификација само на денеска понеобичните:

Рад — Радање 'село во Штипско'; *Радан* — Радајница (:Радајница) с. Врбјани, Охридско; *Раден* — Раденца (:Раденица) с. Раоинце, Тетовско; *Раденко* — Раденкојц (:Раденковец) с. Плетвар, Прилепско; *Радија* — Радиовце 'село во Тетовско'; *Радиљ* — Радиљов Дол, с. Д'мбени, Костурско; *Радин* — Радиновец, с. Безиково, Кочанско; *Радик* — Радикева ливада, с. Тресонче, Гостиварско; *Радич* — Радичево 'село во Струмичко'; *Радиш(а)* — Радишани 'село во Скопско'; *Радно* — Радноа ливада, с. Збачки, Струшко; *Радно* — Радња 'село во Кавадаречко'; *Радоја* — Радојан Багрем, с. Мршевци, Скопско; *Радол* — Радолинцата 'село во Дебарско'; *Радос* — Радосов Гроб, с. Горна Банница, Гостиварско; *Работа* — Работа, с. Чеган, Островско; *Радош* — Радошевац, с. Чучер, Скопско; *Радун* — Радунац, с. Горњане, Скопско; *Радуш* — Радушна 'село во Скопско'; *Рае, Раја, Рајо* — Раеве Ливаде, с. Љубанци, Скопско; *Раец* 'село во Кавадаречко'; *Раин* — Раиница, с. Орах, Кумановско; *Рајан* — Рајаница, с. Небојани, Кочанско; *Рајко* — Рајковец, с. Конче, Радовишко; *Рајче, Рајчо* — Рајчевица, с. Куклица, Кратовско; *Рајчовец*, с. Петришино, Пробиштипско; *Рајчил* — Рајчиловци, с. Петралица, Кривопаланечко; *Рајчин* — Рајчиница, с. Годивје, Охридско; *Рајчул* —

Рајмулица, с. Балдовоци, Битолско; *Рале* — Ралевица, с. Гарван, Радовишко; *Ралешко* — Ралешкоец, с. Звечан, Порече; *Ралин* — Ралинец, с. Будинаци, Беровско; *Ралишко* — Ралишкови Валоци, с. Робово, Беровско; *Ралче* — Ралчевец, с. Д. Врановци, Титоввелешко; *Раљо* — Раљово Бунарче, с. Д'мбени, Костурско; *Рајсе* — Рајеви Нивје, с. Кошево, Штипско; *Раче, Рачо* — Рачевица, с. Капнање, Кумановско; Рачово Лозје, с. Смрдени, Костурско; *Рачил* — Рачилиште, с. В'мбел, Костурско; *Рачин* — Рачишово, гр. Пехчево; *Раша, Раше, Рашо* — Рашин Камен, гр. Крива Паланка; Рашево, с. Разловци, Делчевско; Рашовец, с. Сирково, Кавадаречко; *Рашиан* — Рашианец, с. Косел, Охридско; *Рашико* — Рашикови Нивје, с. Кожле, Скопско; *Дое* — Дојеј Ниви, с. Ивени, Битолско; *Дојак* — Дојакова Корија, с. Петралица, Кривопаланечко; *Дојко* — Дојкова Чешма, с. Богданин, Гевгелиско; *Дојо* — Дојовица, с. Долно Гратче, Кочанско; *Дојче* — Дојчев Камен, с. Старавина, Битолско; *Дојчин** — Дојчиница, с. Умлена, Беровско и др.

Примериве од микротопонимијата, регистрирани на целокупната македонска јазична територија, во многу нешто ја пополнуваат сликата за постарата македонска антропонимија и за нејзините деривациони модели. Многу од суфиксите со кои се образувани приведените антропоними (-ем, -ил, -ин, -ик, -ич, -иш, -ота и др.) денеска се чувствуваат како необични.

Треба да се претпостави дека славизацијата на основната затечена топонимија започнала наскоро по идењето на Словените и дека траела сè до завладувањето на овие краишта од страна на Турците (XIV век). За ова сведочат низа записи, натписи, повелби, пописи и други извори. Тоа се разбира, никако не значи дека одделни микротопоними, па и ојконими не настанале и подоцна, дури и во поново време.

Исчезнувањето на одделни општословенски антропоними се одвивало во неколку фази. Најпрво, најдоцна декај XIV век исчезнале голем дел двочлени имиња, оние за кои нема потврди веќе во пописите од петнаесеттиот век. Најдолго, дури и до XVIII век, според материјалот од манастирските кодичи, се задржале сложените имиња на *-слав* и *-мир*. Тоа што тие, и некои други сложени имиња, можеле да се јават како поединечно именување и подоцна не може, разбирливо, да влијае врз општата констатација. Последната фаза ја означува губењето на одделни деривати од овие имиња. Имено, според разни списоци на лица, некои изведенки со денеска некарактеристичните суфикси биле во употреба дури и во XIX век.

Иако своено ограничен од барањата на просторот и времето, материјалов покажува кои стари словенски лични имиња и именски типови биле во употреба во Македонија, каква е

* Некои од приведените деривати, како *Раде, Радо, Рајко*, се регистрирани и во по над 50 микротопоними.

нивната фреквенција и кои се нивните ареали. Се потврди убедливо дека стариот општословенски антропонимски фонд во овие простори добро се чувал, дека е тој одразен во добар процент во македонската топонимија, та дека тој ги поврзува Македонците — во сложената лингвистичка и етничка ситуација во која се нашле, изложени на влијанието на различни култури и цивилизации — со другите словенски народи.

Познавањето на општословенскиот именски репертоар и на неговите деривациони модели има повеќестрано значење. Ние овој пат истакнуваме само дека тоа придонесува во голема мера за правилно етимологизирање на низа на прв поглед нејасни топоними.

Д-
во
о-
а-
ја
л-

и
е.
е-
ед

Љубица Спанковска

МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИСКО-ГЕОГРАФСКА ЛЕКСИКА ВО СВЕТЛИНАТА НА БАЛКАНСКИТЕ ЈАЗИЧНИ ОДНОСИ

Географската лексика во македонската топонимија во светлината на балканските несловенски јазици е во тесна врска со местото и улогата на македонскиот јазик воопшто во таканаречената балканска лингвистичка лига.¹

Познато е дека македонскиот јазик во рамките на балканската лингвистичка лига се определува како јазик со словенска лексика и со балканско-романска граматика,² што значи дека присуството на балканските несловенски јазици се одразило пред сè во македонскиот граматички систем кој се збогатил со ред структурни балканизми коишто овозможиле типолошки да се трансформира и да се оддалечи од другите словенски јазици, а воедно преку структурните идентичности да се доближи до балканската несловенска јазична структура. И покрај оваа определба на нашиот јазик, а како последица на историските општествено-социјални и културни услови во кои тој се развивал, сепак контактот со балканските несловенски јазици го засегнал, иако во определен сооднос, и развојот на неговиот лексички систем во којшто се инфилтрирал приличен број лексички заемки од туѓо потекло.³

Ваквата јазична состојба извршила определено влијание и врз развојот на македонскиот топонимски систем во кој, како резултат на лингвистичката интерференција на јазичните контакти од различни супстратни и атстратни слоеви, се интегрирал голем број лексички елементи од другите балкански несловенски јазици.

Основната цел на оваа работа е да даде преглед на топонимско-географските лексички елементи од балканско несловенско потекло навлезени во нашиот јазик и да утврди кои од нив денес не живеат во

¹ К. Sanfoid, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Paris 1930.

² Збигњев Голомб, *Значењето на македонскиот јазик за балкански лингвистички студии*, Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на МАНУ, Скопје 1974, стр. 40.

³ Оливера Јашар-Настева, *Прилози кон проучувањето на лексичкиот балканизми во македонскиот јазик*, Македонски јазик, год. XXV, Скопје 1974, стр. 211—235.

македонскиот литературен јазик, а се засведочени како траги во македонската топонимија.

Од гледна точка на етимолошкото потекло на топонимската географска лексика, која претставува интегрален дел од апелативната лексика на македонскиот јазик, можеме да констатираме дека овој фонд го сочинуваат пред сè лексички елементи од словенско потекло, а само еден мал процент им припаѓа на лексичките елементи од балканско не-словенско потекло.⁴ За најголемиот дел од овие топонимско-географски лексички елементи можеме да сметаме дека претставуваат директни заемки внесени од билингвното население,⁵ а во однос на нивната географска дистрибуција izdelуваме општораспространети и дијалектни географски термини.⁶

*
*   *

Според етимолошкото потекло на топонимско-географските лексички елементи од балканско несловенско потекло, можеме да изделиме неколку групи географски термини: 1. Географски термини од балканскиот супстрат, 2. Географски термини од романско потекло, 3. Географски термини од албанско потекло, 4. Географски термини од грчко потекло и 5. Географски термини од турско потекло. Притоа, врз основа на основното значење на географските термини, во секоја група е направена семантичка класификација со која географските термини се подредени во следните групи: 1. Хидрографски термини, 2. Орографски термини, 3. Географски термини со метафорично значење и 4. Географски термини што ги означуваат особините на теренот.

Во составот на топонимско-географските лексички елементи влегуваат добар дел лексички балканизми кои имаат свои паралели во повеќето балкански јазици и претставуваат елементи на заедничкиот балкански лексички фонд.

1. Географски термини од балканскиот сусјатрај.*

Географските термини од оваа група се заеднички речиси за сите балкански јазици. Во досегашната лингвистичка литература овие балканизми се сметаат за наследени лексички елементи од илиро-трачко

⁴ Трајко Стаматовски, *Бोधењето на литературниот лексика на македонскиот јазик* (со осврт на ономастичката лексика), Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1972, стр. 69.

⁵ Оливера Јашар-Настева, *Прилој...*, стр. 226.

⁶ В. Копески, В. Виџоески, О. Јашар-Настева, *Distribution des balkanismes en macédonien, Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, VI, Sofia 1963, стр. 517—546.

* За етимологијата на географските термини од супстратот и од другите балкански несловенски јазици се користени следните речници: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971—1974; Tache Parahagi, *Dictionarul dialectului aromân*, București 1963; Radu Foga, *Dictionar român-sârbocroat*, București 1969; Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891; A. Zajm, *Fjalor serbokroatishu shqip*, Prishtinë 1974; Стојан Романски, *Турско-български речник*, София 1962.

или дако-мизиско потекло што е причина за пивната сè уште неутврдена или недоволно објаснета етимологија, а повеќето од нив имаат врска и со иранскиот, келтскиот и други постари јазици.⁷ Овие реликти се среќаваат во топонимијата на целото македонско јазично подрачје.

11. Хидрографски термини: *гар* 'река, вода',⁸ *јаз* (derivati: *јазалиште*, *јазало*) 'пресин преку река', *јорој* (derivati: *јороштите*, *јоројница*) 'дол, сувдолица, поток'.⁹

12. Орографски термини: *карија* 'стена',¹⁰ *моила* 'мал брег, брдо', *рид* (derivati: *риште*, *ричка*) 'стрмина, брдо', *чука* (derivati: *чукар*) 'каменлива височина'.

13. Географски термини што ги означуваат особините на теренот: *бијор* 'бела каменлива почва'.

2. Географски термини од романско појекло.

Романското влијание, со кое македонскиот јазик дошол во допир уште во најстарата епоха на меѓујазичното контактирање, пред сè изразено во граматичката структура на македонскиот јазичен систем, се одразило и во македонската лексика во која директно, а подоцна и индиректно преку другите балкански јазици, се интегрирале бројни лексички елементи од романско потекло.¹¹

Тоа влијание се одразило и во македонскиот топонимски систем во кој се среќаваат лексички единици што потекнуваат од балканскиот латински, кои се сметаат за најстар слој романски лексички заемки, и од балканските романски јазици, кои претставуваат понови лексички заемки од романско потекло.

Во топонимско-географската лексика, за разлика од апелативната во која ароманизмите се ретко застапени, забележително е присуството на ароманските лексички елементи што е секако резултат на многувековната симбиоза на ароманското и македонското население.¹²

⁷ Ciceroane Poghir, *Irano-clacorumonica, Studia et acta orientalia*, VIII, Bucuresti 1971, стр. 25—28; Adrian Riza, *Concordances lexicales entre éléments roumains anciens et éléments relevant des aires iramienne et caucasienne*, Studia ..., стр. 29—44.

⁸ Името на реката *Варгар* може да се спореди со имињата на реките Аму-Дарја, Карадарја, Сър-Дарја во Средна Азија, СССР — В. А. Никон о в, *Крайний тюрко-нимический словарь*, Москва 1966.

⁹ Географските термини *јорој* и *моила* се предмет на обработка во работата на Vladimir Georgiev, *L'origine des termes roumains mägura et pîru*, *Magazin lui Alexandru Rosetti*, ARPR, Bucuresti 1965, стр. 287—290.

¹⁰ Етимологијата на географските термини *јаз*, *карија* и *рид* е изнесена во работата на Владимир Георгиев, *Въпроси на българската етимологија*, София 1958, стр. 36—44.

¹¹ Блаже Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, стр. 185—186.

¹² Божидар Настев, *Контактите меѓу македонскиот и ароманскиот јазик*, Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1971, стр. 82—93; Збигњев Голомб, *За „механизмот“ на словенско-романските односи на Балканскиот Полуостров*, Македонски јазик, год. XXI, Скопје 1970, стр. 5—18.

Со исклучок на неколку географски термини како *класура*, *кукул*, *шумба*, *цуцун* што се среќаваат во топонимијата на целата македонска територија, географските термини од романско потекло во македонската топонимија се најфреквентни во западното и југозападното јазично подрачје.

21. Хидрографски термини: *аџа* : аром. *arā* 'вода', *сале* : аром. *valē* 'долина', *туртур* : аром. *gūrgur* 'шумолење на вода', *драгари* : аром. *dragari* 'дол', *лак* : аром. *lac* 'езеро', *фонџана* : лат. *fontana*, итал. *fontana* 'извор'.

22. Орографски термини: *ајру* : аром. *āgri* 'нива', *буџура* : ром. *butoară* 'дупка', *триџа* : дал. лат. *gripa* 'дупка', *јува* : аром. *gūvā* 'дупка, јама', *сеана* : аром. *dzeānā* 'брдо', *каџи* : аром. *sītri*, *sōtri* 'поле', *кичер* : аром. *kičerā* 'врв', *класура* : лат. *clausura* 'теснина', *кукул* : аром. *suscul'iu* 'врв', *маџура* : аром. *māguri* 'планина, рид', *марари* : аром. *mārgurā* 'брег', *оџду* : аром. *ōhtu* 'брдо', *риџа* : ром. *rīpa* 'дупка',¹³ *руфа* : аром. *rūfa* 'дупка', *шумба* : аром. *šūmbā* 'мало ритче, брдо', *каџира* : аром. *keātrā* 'камен', *фунду* : аром. *fūndu* 'дно, длабочина', *џарина* : аром. *žarina* 'пасиште', *цуцун* : аром. *čurleu*, *čurliu* 'врв'.

23. Географски термини со метафорично значење: *бочва* : лат. *butia* 'дрвен сад за вино', *прумаз* : аром. *grimāgzi*, *grimaz* 'грло', *карена* : ром. *carenā* 'кобилца', *каџул* : аром. *sāriū'e*, *sāriū'iu* 'глава', *маса* : аром. *masa* 'стол', *порија* : лат. *porta* 'врата', *фурка* : аром. *fūrca* 'вила', *шумба* : аром. *šūmbā* 'израсток'.

3. Географски термини од албанско потекло.

Иако албанскиот и македонскиот јазик се наоѓале во непосреден јазичен контакт уште од најстариот период, сепак влијанието на албанскиот јазик не се одразило со голем интензитет во македонската апелативна лексика, така што бројот на лексичките елементи од албанско потекло е сосем незабележителен.¹⁴

Меѓутоа, во македонската топонимиска лексика, за разлика од апелативната, застапеноста на албанските лексички елементи е поголема, но од хронолошка гледна точка овие албанизми датираат од поново време, доколку не се наследени од балканскиот супстрат како балкански албанизми, сп. *троја*.

Географските термини од албанско потекло во топонимијата главно се создадени во албанска јазична средина и се ограничени во западното и северозападното македонско јазично подрачје. Во многу случаи топонимите кои се образувани со овие географски термини претставуваат превод на соодветни македонски топоними од постариот период.

31. Хидрографски термини: *крој* : *krōi* 'извор', *љуми* : *lūmē* 'река', *мџурина* : *buḡim* 'извор', *пурој* : *pērroi* 'поток', *уја* : *uḡē* 'вода'.

¹³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București 1963, стр. 42.

¹⁴ Блаже Конески, *Историја...*, стр. 186.

32. Орографски термини: *граја* : *gorë* 'дулка, јама', *гура* : *gure* 'камен', *кодра* : *kóder* 'брег, брдо', *мал* : *mal* 'планина, брдо', *руја* : *rrigë* 'пат, улица', *кафа* : *gafë* 'превој', *фуша* : *fushë* 'поле'.

33. Географски термини со метафорично значење: *брина* : *brinë* 'рог'.

4. Географски термини од грчко и иллекло.

Грчкото влијание, кое е забележано уште од првите контакти меѓу грчкото и македонското население (од 6 век), е многу интензивно изразено во македонскиот јазичен систем и тоа како во однос на неговата граматичка структура така и во однос на неговата лексика во која се инфилтрирале бројни лексички заемки од грчко потекло.¹⁵

Меѓутоа, за разлика од апелативниот, во македонскиот топонимски систем влијанието на грчкиот јазик е многу мало, па затоа е мал и бројот на географските лексички единици од грчко потекло, кои главно се третираат како стари лексички заемки, сп. *грма*, *грум*, *ливада*, *куиел* и сл. Во некои случаи грчкиот јазик се јавува и како посредник преку кој се пренеле некои географски термини од други јазици, сп. *јолошта* и сл. Погледувајќи го бројот на географските термини од грчко потекло се среќаваат во македонската топонимија на целото јазично подрачје.

41. Хидрографски термини: *вриса* : *βρύσις* 'извор', *јамен* : *εἰαμεν-νή* 'мочур'.

42. Орографски термини: *бун* : *βουνός* 'могила, рид', *грма* : *δρυμός* 'шума', *грум* : *δρόμος* 'пат', *гасајно* : *Διαβατός* 'премин',¹⁶ *ливада* : *λιβάδιον* 'ливада', *камен* : *πέτρα* 'камен', *илац* : *πλατεῖα* 'рамно, широко место', *сила* : *σπίλαιον* 'стена'.

43. Географски термини со метафорично значење: *сајан* : *βαγάν* 'сад', *јолошта* : *γολγοθα* 'чело, челно место', *корјаб* : *καράβιον* 'брод', *куиел* : *κότυλος* 'сад', *самар* : *σαμάρι* 'вид седло', *шрјеза* : *τράπεζα* 'стол'.

5. Географски термини од турско и иллекло.

Турскиот јазик, со своето петвековно присуство во балканскиот азичен ареал, извршил несомнено големо влијание врз структурата на македонскиот јазичен систем, како впрочем и врз другите балкански системи, што се одразило пред сè во лексичкиот систем во кој се интегрирале голем број турски лексички елементи.¹⁷

Тоа влијание во голема мера е изразено и во македонскиот топонимски систем кој содржи богат фонд турски лексички елементи коишто во апелативната лексика на македонскиот литературен јазик веќе се чувствуваат како архаизми и како туѓи елементи се истиснуваат од

¹⁵ Блаже Конески, *Историја ...*, стр. 183—185.

¹⁶ Миљивој Павловиќ, *Miscelanea toponymica Macedoniae*, Македонски јазик, год. XVI, Скопје 1965, стр. 78.

¹⁷ Блаже Конески, *Историја ...*, стр. 186—189; Оливера Јашар-Настева, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, док. дисертација (ракопис).

активна употреба.¹⁸ Географските лексички единици од турско потекло во македонската топонимија се одликуваат не само по својата бројност и фреквенција, но и по својата распространетост на целото македонско јазично подрачје.

51. Хидрографски термини: *азмак* : *azmak* 'локва, суводолица', *батак* : *batak* 'плато', *гол* : *göl* 'езеро, бара', *дере* : *dere* 'река, дол', *кајнак* : *caynak* 'извор', *су* : *su* 'вода, река'.

52. Орографски термини: *ага* : *ada* 'остров', *баир* : *bayir* 'брдо', *балкан* : *balkan* 'планина', *бојаз* : *boğaz* 'долина', *гај* : *dağ* 'планина', *гервент* : *derbent* 'клисурa', *горук* : *goruk* 'врв', било', *гузлук* : *düzlük* 'ралинна', *јарик* : *yarik* 'бездна', *каја* : *kaşa* 'стена', *колџук* : *kultuk* 'свиок', *сриј* : *siri* 'било', *таш* : *taş* 'камен', *тепе* : *tepe* 'врв', *чал* : *çal* 'голо брдо', *чукур* : *çukur* 'пропаст'.

53. Географски термини со метафорично значење: *бурун* : *burun* 'нос', *казан* : *kazan* 'котел', *семер* : *semer* 'седло', *шајар* : *dağar* 'мангал', *чалма* : *çalma* 'турбан', *чанак* : *çanak* 'глинен сад', *чардак* : *çardak* 'тераса'

54. Географски термини што ги означуваат особините на теренот: *герен* : *geren* 'сува почва', *кум* : *kum* 'песокливо место', *топрак* : *toprak* 'земја', *тузлук* : *tuzluk* 'месност заситена со сол', *чамур* : *çamur* 'кал, тина'.

*

* *

Од вкупниот број разгледувани географски термини, кој изнесува 104 единици, како најфреквентни се изделуваат географските термини од турскиот со 32,7% и од романските јазици со 30,8%, од кои на ароманскиот јазик му припаѓаат 75%, додека географските термини од грчко потекло се застапени со 16,3%, а географските термини од албанско потекло се 12,5%. Најмала група претставуваат географските термини од супстратот кои се застапени со 7,7%.

Во однос на местото на географските термини од балканско нe-словенско потекло во апелативната лексика на македонскиот литературен јазик можеме да констатираме дека само мал дел од нив успеал да се одржи во стандардниот јазик, сп. *бијор*, *грум*, *кариа*, *клисурa*, *кукул*, *кушел*, *ливада*, *маса*, *моџила*, *џорој*, *рид*, *сриј*, *џриџеза*, *чука*, а останатите географски термини или ѝ припаѓаат на дијалектната лексика или се засведочени само во топонимијата.

Анализата на топонимскиот материјал ни овозможува да констатираме дека географските термини од балканско несловенско потекло во македонската топонимија се застапени многу помалку отколку што се очекува, со што се потврдува фактот дека македонскиот топонимски систем ја чува словенската топонимско-географска лексика.

¹⁸ Блаже Конески, *Одживеаниите речнички елементи во нашиот јазик. За македонскиот литературен јазик*, Скопје 1967, стр. 11—17.

Dušan Tomovski

LES THÉORIES DE LA RACINE INDOEUROPÉENNE DE BENVENISTE ET OTKUŠČIKOV PAPPLIQUÉES DANS LA LANGUE MACÉDONIENNE

L'idée que De Saussure¹ a eu pour la racine indoeuropéenne, si simple qu'elle fût, a eu des grandes conséquences pour le développement de la théorie de l'origine des mots dans les langues indoeuropéennes. Comme c'est bien connu, elle consiste dans la présentation de la racine indoeuropéenne par le schéma *CeC-* où le *C* est une consonne, nasale, liquide ou bien semivoyelle. En dehors de cela, le *C* peut être aussi, ce que De Saussure appelle coefficient sonnastique, dont la faculté est de provoquer la longueur de la voyelle ou bien d'en changer la qualité. Il n'en est pas difficile de conclure que ces coefficients sonnastiques étaient les précurseurs des laryngales. D'après cette idée ingénieuse de De Saussure la langue hypothétique n'avait qu'une voyelle, l'*e*. Les autres étaient secondaires formées grâce aux coefficients sonnastiques, soit par changement de la qualité, soit par l'allongement.

Nous n'allons pas maintenant exposer toutes les modifications que cette théorie a eues chez les différents indoeuropéistes après De Saussure, mais en ce qui concerne le but de cet article, nous allons nous attacher aux modifications faites par E. Benveniste et Otkupščikov.

D'après l'idée de Benveniste² la racine indoeuropéenne pouvait avoir un suffixe et se manifestait par deux états qu'il appelle thèmes: le thème premier, dont le schéma est *CeC-C-*, donc la racine dans le degré plein, et le suffixe dans le degré zéro; et le deuxième thème: *CC-eC-*, donc la racine dans le degré zéro et le suffixe dans le degré plein. Pour illustrer cette idée il donne plusieurs exemples, comme la racine indoeuropéenne *per-*, le premier thème *per-k-* lithuanien *peršu* et le deuxième thème *pr-ek-*, latin *precō*. On trouve des exemples de ce type surtout à la page 151 de son livre précité. En résumé, sa théorie, comme il l'a définie lui-même consiste en: „I. de deux ou trois éléments morphologiques consécutifs, un seul peut prendre le degré plein;

¹ *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, p. 136 et suiv.

² *Origines de la formation des noms en indo-européen*, p. 143 et suiv.

2. il ne peut y avoir deux éléments au degré ajoutés à la racine³. Donc il existe *per-k-* et jamais *per-k-s-*, et il existe *pr-ek-* et *pr-ek-s*, mais jamais *prks* ou *pr-ek-es*.

Otkupšičkov⁴ d'autre part s'intéresse avant tout à la désinence de la racine, c'est à dire à la question de la deuxième consonne de la racine. D'après lui cette deuxième consonne dès qu'elle est nasale, liquide ou semi-voyelle peut varier de sorte que les nasales, liquides et les semi-voyelles peuvent s'interchanger sans que le sens de la racine change considérablement. Il en donne aussi plusieurs exemples dont nous citerons seulement les variations possibles de la racine *(s)keN-*⁵ signifiant „couper“ (où le *N* est le signe pour les nasales, liquides et les semi-voyelles). Evidemment cette racine se manifeste dans les degrés d'apophonie. Par exemple: *(s)kei-* > vieux slave *чистъ* < *(s)kei-d-tos*; *цѣдити* < *(s)koi-d-*; *(s)kou-* > *ковать*; *(s)kol-* > *коль*, *(s)kl-* > *клати*, *(s)ker-* > *корѣнѣ* (auge), etc.

Donc d'après ce que nous avons exposé jusqu'ici on peut constater trois sortes de variations de la racine indoeuropéenne: 1. l'apophonie qualitative, 2. la manifestation de la racine en deux thèmes (d'après Benveniste) et l'apophonie quantitative liée à ces deux thèmes et 3. la variation de la racine par les nasales, liquides, les semi-voyelles et les laringales (d'après Otkupšičkov).

Avant de donner des exemples de la langue macédonienne dans le cadre des conceptions citées ci-dessus, nous allons donner quelques observations provenant de ces conceptions. Il s'agit d'abord de *s* mobile et des labio-laires.

La racine précitée *(s)keN-* est donnée avec un *s* mobile et elle signifie „couper“, „détacher“. Donc, macéd. *čisti*¹ (nettoyer) qui provient de cette racine, originellement signifiait „détacher de la saleté“; ou bien macéd. *cedi* (tamiser), signifiant „détacher les morceaux épais d'une liquidité“. D'après Benveniste les deux mots sont dérivés du premier thème de la racine *CeC-C-* c'est à dire *kei-d-/koi-d-*. Mais on sait bien que la racine signifiant „couper“, „détacher“, bien représentée dans les langues indoeuropéennes est *sek-*. Donc la question qui s'impose est: de savoir si la racine *(s)keN-* en réalité n'est pas le deuxième thème de la racine *sek-* c'est à dire *sk-eN-*. Rien ne contredit une telle conception, ni la structure, ni la signification de la racine. Mais ce *s* initiale étant labile pouvait, assez arbitrairement, disparaître dans les différentes langues. En disparaissant une nouvelle racine se crée, qui se sépare formellement de la racine *sek-* en tant que le deuxième thème *sk-eN-* devient premier thème *keN-C-*. Compte tenant du fait que le *s* initiale du premier thème peut disparaître, on est tenté de rapprocher les mots macédoniens *kine* (arrcher) < *(s)k-ei-*, resp. *kei-* et *seče* (couper) < *sek-*.

D'autre part, cette possibilité de la disparition du *s* pose une autre question. On sait que le /ʃ/ allemand, c'est à dire le *sch*, provient du groupe consonnantique *sk-*. Compte tenant du fait qu'en allemand il y a beaucoup de mots signifiant „couper“, qui commencent par un *sch*, suivi par une na-

³ Op. c. p. 153.

⁴ *Iz istorii indo-evropejskogo slovoobrazovanja*, p. 165 et suiv.

⁵ Op. c. p. 167—196.

sale ou une liquide, par exemple: *schneiden* (couper), *schroten* (égruger), *schlachten* (tuer), etc. la question se pose, ces mots proviennent-ils de la racine *sek-*, relativement du degré zéro (d'où le *sch* allemand initial), plus une désinence *-n*, *-r*, *-l*, c'est à dire *skn-*, *skr-*, *skl-*, ou bien non seulement les nasales, les liquides et les semi-voyelles alternent entre elles, mais aussi avec le *k*. Donc il y avait non seulement la racine *sek-*, mais aussi les racines *sen-*, *ser-*, *set-*, toutes signifiant „couper“. La première supposition contredit l'idée de Benveniste que la racine indoeuropéenne ne pouvait pas se manifester avec le degré zéro dans ses deux parties, la deuxième, l'idée d'Otkupščikov pour la variation des consonnes autres que les mentionnées ci-dessus.

La solution de ce problème consiste à notre avis dans le fait que l'idée de Benveniste est valable pour une époque déterminée du développement de la racine indoeuropéenne. Dans son évolution les groupes consonantiques formant le deuxième thème de la racine ne s'entendaient plus comme groupes, mais comme consonnes uniques, de sorte qu'une des consonnes pouvait même disparaître. C'est le cas du *s* mobile, qui pouvait disparaître ou non dans les différentes langues c'est à dire il forme un groupe consonantique comptant comme l'initiale de la racine signifiant une consonne, qui est capable de créer de nouveau le degré plein. C'est le cas avec le mot allemand *schneiden* < *skn-ei-d* < *sk-en*.

C'est le même cas avec la racine *sed-* signifiant, comme c'est bien connu, „être assis“, donc elle exprime une idée d'immobilité. La même idée d'immobilité, bien qu'un peu variée („rester debout“) exprime aussi la racine *stā-*, resp. *steH₂-*. Il est bien possible de considérer que ces deux racines sont deux degrés d'une même racine, c'est à dire que *stā-* est le deuxième thème de la racine *sed-*. Notamment le degré zéro de *sed-* est *sd-* et après l'égalisation d'après la sonorité *st-*, plus le suffixe *-eH* en plein degré on obtient *st-eH₂-*, resp. *stā*. Donc, cette racine originellement le deuxième thème est considérée comme premier degré formant, elle même, le degré zéro, par exemple le v.-h.-a. *stantan* (rester debout) > *steH-n-t*. C'est un exemple que dans le groupe consonantique *st-* est considéré non comme le degré zéro, mais comme l'initiale.

Voilà encore un exemple qui confirme la même constatation. Il s'agit du labiovélaire *ky-*. Il y a plusieurs exemples qui nous donnent le droit de considérer cette consonne comme groupe consonantique provenant du degré zéro d'une racine *keṽ-*, dont le degré zéro est *ky-*, donc un groupe consonantique qui est devenu tellement soudé qu'on a commencé à le considérer comme une consonne. C'est pour cela que les racines *keṽ-* et *kyei-* ont la même signification: „contempler attentivement“, où *keṽ-* est le premier thème et *kyei-* aussi le premier thème, mais originellement c'est le deuxième thème: *kyei-*. De la racine *keṽ-* on dérive le v.-sl. *чутти* (entendre) et de *kyei-*, le v. sl. *чутти, чутъ* (lire), donc dans les deux cas „faire attention“; ou bien de la racine *keṽ* > le v.-sl. *чудо* (miracle), tandis que de *kyei-n-* (la forme apophonique de *kyei-* avec le suffixe *n*, donc le deuxième thème) le v.-s. *цѣна* (respect). Prenons maintenant une autre paire de racines: *keṽ-* et *kyei-* signifiant „tourner“, „virer“, „courber“, où *kyei-* est de nouveau originellement le deuxième thème, avec le suffixe en plein degré *-el*, mais

ici elle se manifeste comme le premier thème. De *key*, en macédonien *kuka* (crochet), c'est à dire quelque chose de courbé), et de *kyel-/kyol- > koleno* (genou).

Après ces remarques d'introduction nous allons donner des exemples de famille de mots pris du macédonien. On prend d'abord la racine précitée *keN-* signifiant „tourner“, „virer“, „courber“. De la variation *ken-d-/kon-d- > maced. kadela* (chanavre), macéd. *kadra* (boucle); de *keH₂-k- > maced. kači* (monter, accrocher); de *kel- > macéd. klanja* (plier, courber), macéd. *klati* (osciller), macéd. *kleči* (se blotir). Quant à macéd. *koleno* (genou), la racine que nous propose Pokorny⁶ est *kyel-* (tourner), donc on pourrait considérer que le mot provient d'une racine qui n'appartient pas à la famille *keN-*, mais à une famille de mots provenant d'une racine séparée *kyeN-*. Mais, comme nous avons tâché de le montrer, cette racine peut être réduite à la racine *keN-* comme une de ces variations. La conséquence de l'omission de réduire ces racines à une seule est que les étymologistes souvent ne sont pas d'accord dans certains cas. Par exemple Pokorny fait dériver le mot *koleno* de *kyel-*, donc ce mot est apparenté au mot anglais *wheel* (poue), tandis que d'après Berneker⁷ ce mot est apparenté au mot *kolk* (hanche), donc, d'après Pokorny c'est la racine *kel-*. Mais de raisons sémantiques il est impossible de séparer les mots mac. *koleno* et macéd. *kolk*. Donc, le choix que nous avons est de proposer pour les deux mots la racine *kel-/kol-* (virer), ou bien, si on insiste sur la parenté de *koleno*, avec l'anglais *wheel*, alors la racine *kyel-/kyol-*, mais ne perdant jamais de vue que *kyel- < ky-el- < key-t-*, donc *kel-* et *key-* sont deux racines variées.

On prend maintenant la racine *meN-* signifiant „battre“ dans ses variations. On a d'abord la racine *mey-*. D'après Pokorny⁸ la signification de cette racine est: „humide“, „moisi“, „mouiller“, „salir“, aussi „laver“, „nettoyer“. Ce qui est gênant ici ce sont les significations contradictoires comme „salir“ et „laver“, „nettoyer“. On pourrait ici raisonner d'une autre façon. Nous avons déjà vu que le macéd. *čisti* peut être dérivé d'une racine *kei-d-* signifiant „couper“, „détacher“, c'est à dire „détacher de la saleté“. D'autre part le macéd. *pere* qui, signifie aussi, „laver“ est dérivé d'une racine *per-* signifiant „battre“, c'est à dire „détacher la saleté par des coups“. On peut procéder dans le cas du mac. *mie* suivant le même courant de la pensée, donc que le mot *mie* lui aussi signifie „détacher la saleté par les coups ou par friction“. Dans ce cas le mot *mie* est rapproché au mac. *mele* qui aussi signifie „broyer“, „frotter“ c'est à dire „morceler par friction“ et au macéd. *mava* qui signifie „battre“, parce que „broyer“ et „frotter“ en fin de compte signifient „morceler par des coups“. Donc, les mots cités proviennent de ces racines variées: *mey- > mie*, c'est à dire *mey-H-*, le degré zéro *muH- > mī-* d'où le vieux slave *мыти*; *mel- > mele* (moudre); *meH₂-s- > mava* (battre). A cette famille de mots on pourrait rapprocher aussi le mac. *mrda* (bouger) de la racine *mer-* (battre) jugeant possible que la signification originaire est: „provoquer les mouvements par des coups“. Cela d'autant plus que le dérivé de ce mot *mrda-*

⁶ *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, p. 639.

⁷ *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, p. 546.

⁸ Op. c. p. 741.

nat signifie „fou“, de même que „*udren*“ dérivé du *udri* (battre), ou bien *zamelušen* du mot *mele* (moudre). Notons qu' en dialecte de la Macédoine de l'Ouest le mot *zameli* signifie „bouger“, donc de la racine *mel-*. Cette racine varie avec la racine *mei-* signifiant aussi „bouger“ de laquelle on dérive le mot serbocroate *micati* (bouger).

Voyons maintenant ce que nous donne la racine *peN-* signifiant „la couleur grise“. Pokorny⁹ nous donne la racine *pel-* avec cette signification, d'où il dérive le mot du vieux slave *patenъ* (moisissure). Quelles sont les variations de la racine *peN-* outre *pel-*? D'abord c'est la racine *pey-* de laquelle on dérive le nom „*ânon*“ qui est en macédonien *pule*. La racine serait *pey-l-*, le degré zéro *pul-* (mais la désinence *-le* peut aussi être une désinence de diminutif). Donc le nom de cet animal provient de la couleur de son poil qui est grise. Le procédé de donner le nom aux animaux d'après la couleur de la peau n'est pas du tout une exception; pensons que le mot allemand *Bär* (ours) provient de la racine *bher-* signifiant „brun“. Donc de la racine *peN-*, mais cette fois variée par la liquide *-r*, provient le mot macédonien *prle*, ayant le même sens que *pule*, c'est à dire „*ânon*“.

Une forme dialectale en macédonien signifiant „regarder“ est „*puli*“. Nous sommes tentés de dériver ce mot de la même racine *pey-* (la couleur grise), parce qu'il n'est pas rare que la notion „regarder“ s'exprime par une couleur. Prenons comme exemple le mot allemand *blicken* (regarder) provenant de la racine *bhel-* dont la signification est „la couleur blanche“ (en langues slaves „blanc“, mac. *bel*, en langues romanes le même, en français: *blanc*, en ital. *bianco*, etc), ou bien les mots slaves signifiant „regarder“ — mac. *gleda* qui proviennent de la racine *ghel-* ou *ghel* — signifiant d'après Pokorny¹⁰ „jaune“, „vert“, „gris“ ou „bleu“. Or, nous croyons avoir raison en confirmant que le mot macédonien *puli* (regarder) provient de la racine *pey-* signifiant la couleur grise, qui est, en tout cas, une couleur claire. De la variation *pel-* de la racine on dérive le mot grec. *παλος* (pâle). De la variation *peH₂-l-* (où *H* est laryngale) on dérive le mot latin *palleo* (être pâle) d'où en français *pâle*, le mot allemand *fahl* (pâle) du v.-h.-a. *falo*.

Pokorny¹¹ dérive le mot allemand *Vogel* (oiseau), v.-h.-a. *fogal* d'une racine *pleu-k-* signifiant „couler“, „nager“, „faire flotter“, „verser“, „voler“, „voltiger“, donc il donne à la racine des significations assez incompatibles. La racine germanique est *flug-la* et la disparition du premier *l* s'explique par la dissimilation. D'autre part le mot slave pour „oiseau“, Pokorny¹² le dérive d'une racine *pōu : pu : pŭ-* signifiant „petit“, „peu“, donc de l'idée que l'oiseau est un animal petit. La racine balto-slave est *putā* d'où le v.-russe. *пуѡа*.

Nous n'allons pas nous enliser dans la question de la compatibilité de toutes les significations des mots dérivés de la racine *pleu-*, mais seulement essayer de prouver que les mots germaniques et slaves pour „oiseau“ proviennent d'une même racine variée par *-l* et *-u*. Le point de départ est la racine

⁹ Op. c. p. 304.

¹⁰ Op. c. p. 429, 431.

¹¹ Op. c. p. 335.

¹² Op. c. p. 843.

peN- signifiant „voler“. De la variation *pel-* dont le deuxième thème est *pl-eu-k* > *plu-k'* (le degré zéro) > germ. *flug-* + la désinence *-al*: *flugal* et par la dissimilation en gothique *flugls*, v.-h.-a. *fogal*, v.-angl. *fugol*. De la variation *peu-*, le premier thème *peu-t-* le degré zéro *put* > v.-s. *put-* + la désinence *-nua-* en macédonien *ptica*.

On pourrait multiplier les exemples prouvant que les variations des racines d'après l'idée d'Otkupščikov fonctionne bien. Elle rend possible d'éviter la séparation des mots sémantiquement apparentés comme l'anglais *bright* (clair) et l'allemand *bleich* (pâle) provenant des racines *bher-* et *bhel-* qui sont variées par les liquides. De la première racine en macédonien *breza* (bouleau, c'est à dire l'arbre blanc) de la seconde *bel* (blanc); ou bien, le mot allemand *grün* (vert) du slave *zelen*. Le mot allemand provient de la racine *gher-*, le mot slave de *ghel-*, les deux signifiant „la couleur verte“, bien que Pokorny¹³ sépare ces deux racines, la première signifiant chez lui „pousser“, la deuxième „vert“.

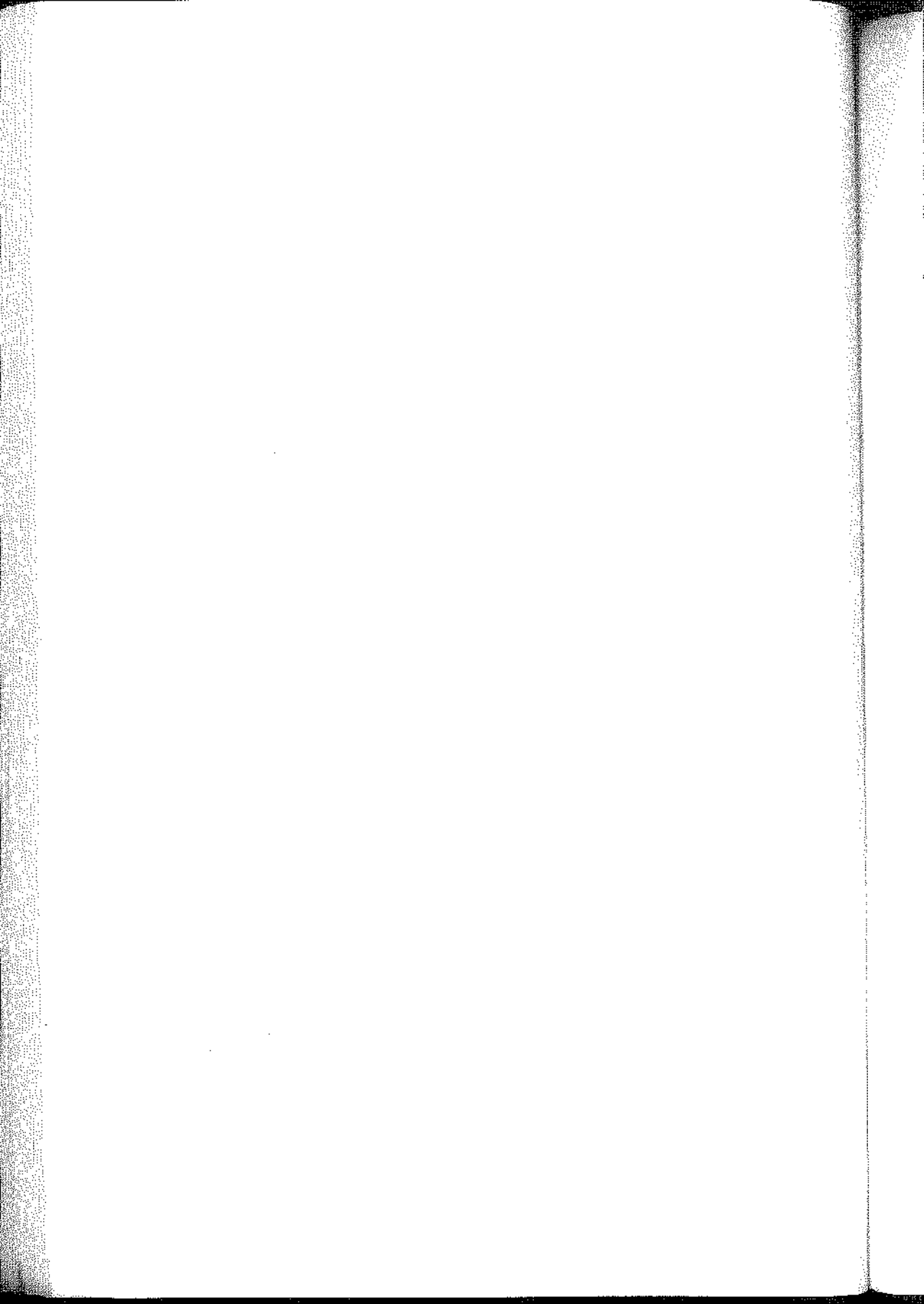
Pokorny¹⁴ hésite de rapprocher le mot latin *fel*, *felis* (fiel) des mots germaniques pour „fiel“, le v.-h.-a. *gala* et du v.-sl. *жолты*, parce qu'on peut dériver le mot latin non de la racine *ghel-* (jaun) comme c'est le cas avec les mots germaniques et slaves, mais d'une racine *gūhel-* pour obtenir le *f* latin initial. Tout serait plus simple si on adoptait la théorie pour la variation de la racine indoeuropéenne. On peut supposer que les mots germaniques et slaves proviennent d'une racine *ghel-*, tandis que le mot latin provient d'une racine *gheu-*, le degré zéro *ghu-* > *gūh-*, le deuxième thème *gūhel-*. En ce cas il n'est pas nécessaire de séparer ces mots, qui sémantiquement appartiennent évidemment à la même famille de mots.

¹³ Op. c. p. 429, 454.

¹⁴ Op. c. p. 429.

LITTERATURE

- BENVENISTE, E.: Origines de la formation des noms en indo-européen, Paris, 1935.
- BERNEKER, E.: Slawisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908—1913.
- TKUPŠČIKOV, J.J.: Iz istorii indo-evropejskogo slovoobrazovanja, Leningrad, 1967.
- P●KORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern—München, 1959.
- SAUSSURE de, F.: Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes, Leipzig, 1897.

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА И ФОЛКЛОР

Веро

АПО

кои
дан
ката
веков
ви. А
старо
Виде
столо
износ
кој
книж
ради
ција

ски
врд
сог
мог
вањ
пред
напра
бож
ке
Она
ж
пора
не
нога

ретне

АПОКРИФНИОТ ТЕКСТ „ВИДЕНИЕТО НА АПОСТОЛ ПАВЛЕ“ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

Средновековната книжевност обновува одделни мотиви кои многу одамна биле разработувани во литературите и преданијата на старите цивилизации на Исток, особено во античката литература. Очигледен ваков пример покажуваат средновековните романи и раскази, како и одделни апокрифни состави. Апокалиптични виденија и откривања покажуваат повеќе старозаветни и новозаветни апокрифи: Видението на Аврам, Видението на Варух, Видението на Исaiја, Апокалипсата на апостолот Павле, Одењето на богородица по маките, итн. Во ова изложување ќе се задржиме посебно на Павловото видение, кој апокриф зазема мошне значајно место во средновековната книжевност, поради своите посебни уметнички вредности, поради интересниот мотив, поради посебната своевидна композиција и стилови белог.

Видението на апостолот Павле го среќаваме во словенските ракописи во сите редакции, со што уште еднаш се потврдува мислењето за неговите посебни вредности, за интересот што го предизвикал кај сите словенски народи. Основниот мотив на овој апокриф се состои во Павловото одење и откривање на вечниот задробен живот, среќавањето со најголемите прешници изложени на жестоки страдања поради гревовите направени за време на краткотрајниот земен живот, како и со божјите избраници и милосници на небото, во рајот, каде што ќе ги сретне и старозаветните пророци Исaiја, Давид, итн. Она што го видел и открил апостолот Павле, предводен од божјиот ангел, било непознато и недостапно за обичните луѓе, поради што целата содржина претставувала посебно откривање за луѓето, со што апокрифот добивал свечен тон, мистична нота. Настаниите и строежот на самиот апокриф го држеле буд-

* Некои од приведените деривати, како *Раде, Радо, Рајко, Рале*, се регистрирани и во по над 50 микрофотокопии.

но интересот на народот, со скудни познавања на природата, на целиот свет.

Вакви апокалиптични и есхатолошки моменти среќаваме во митологиите на старите народи, во антиката и во класиката, како и во преданијата на разните народи.

Според едно индиско предавање царот Вишванат по смртта бил однесен во пеколот.¹ потоа ослепниот Индра го пратиц и на небо. Во египетската митологија во подземното царство влезол и Сатни, со цел да ја добие книгата на сознаењето.² Кај Вавилонците богот Тамуз умираше секоја година и одел во подземното царство, каде што слегувала и неговата сакана Иштар.³ Според грчката митологија душата на умрениот слегувала во Тартар, поделен на повеќе области. Таму се среќаваат Хад и Персефона, Миној, Радамант, Ајак, Елисеј.⁴ Во Тартар спогол и Тезеј, каде што бил целиот изгризан од Кербер.⁵

Во градот Урук, центар на сумерската цивилизација, во 1700 година пред н.е., бил составен епот „Гилгамеш“. Во овој стар еп упорниот јунак Гилгамеш стигнал до подземното царство, каде што го сретнал духот на умрениот пријател Енкиду.⁶

Сличен мотив среќаваме во Хомеровиот епос „Одисеја“. Главниот јунак, на границата меѓу океанот и морето, кај китморскиот народ, го пронашол влезот на подземниот свет, каде што ги сретнал душите на Елисон, на својата мајка Антиклија, на Херакле, на Агамемнон, на Ахил, на Таптал. Таму Тиресиј му проречеко длабока старост.⁷

И „Енеидата“ од Публиј Вергилиј ги зела како пример Хомера и римскиот поет Ениј. И Вергилиј го опишува подземното царство. Пророчицата Сивила му помогла да слезе во него:

„Овде је стаза што води до Тартара Ахерон — води,
каљавој, блатној и мутној, што страшним се вртисгом мутља...
Ево и Харона грозног возара и води чувара,
хаља му гнуса је трава, и сјеца га обрасла брада.“⁸

На влезот го сретнал Кербер, потоа ја видел Дидона и јунаците од Тројанската војна, како и татко си Анхиз.

¹ Предања азијских народа, Београд 1964, 159—163.

² В. Бурић: *Књижевност старог истока*, Београд 1951, 76.

³ В. Бурић: *Књижевност...* 6.

⁴ Robert Graves: *Grčka mitovi*, Београд 1969, Богови подземног sveta, 103—107.

⁵ Robert Graves: *Grčka mitovi...* Tezej u Tartaru, 298—300.

⁶ Gilgameš, Sarajevo, 1961, XII piča.

⁷ Homer — *Odiseja*, Zagreb 1961, прелог Т. Maretić, XI pesna, 33 den. Mitvačko carstvo.

⁸ Publije Vergilije Maron: *Eneida*, Zagreb 1970, VI, 295—300.

И јунакот на Овидиј — Орфеј, стигнал во подземното царство, го својата умрена жена Евридикиа.⁹

Верувањето во вториот и вечниот живот по смртта ги влече своите корени од далечното минато на паганските и претпаганските верувања. Кај старите Грци наидуваме на многубројни верувања и претстави за задгробниот живот, кои се проелектвале и во верувањата на соседните народи. Една стара грчка песна гласи:

„Ој Хармоније праги, нијеси мртва,
Ти на острову блаженијск, кажу,
Живаш, глеј и Ахилеј Бран,
Врли Диомед, сии Тидејев, борави...“¹⁰

Траги од грчката митологија и верувања, како и од источните народи, се наоѓаат и во верувањето на Словените. Обично, во примитивните верувања, некоја река го одделува земниот од задгробниот свет. Во Индија таа река била Вајтарани, целата црвена како крв.¹¹ Верувањето дека човекот е составен од повеќе делови од вселената, како што тоа го прикажуваат разновидните ракописи на „Разумникот“, добива свое толкување и по смртта — ... т.е. човекот повторно се враќа во вселената: „Очите твои ќе појдаат во сонцето, душата во ветерот...“¹² Во персиската митологија кучето Сура не ги проинушта грешниците во рајот. Според египетските верувања двете царства ги одделува огнената река Дниор. Оваа река во руските духовни стихови е наречена Сикн.

Во христијанската религија подземното царство ќе влезе во нејзината основа. Напуштањето на душата од телото, што е опширно предадено и во Видението на Павле, наоѓа посебна обработка во словата „Чие биваеми на разлучение души.“¹³ Не случајно оваа епизода наоѓа посебна обработка и во Павловото видение. Споменувањето на душата и духот, по напуштањето на телото, потсетува на старе-египетското верување во трихотологија.¹⁴ Разбирливо е дека христијанските претстави за подземниот живот не можеле да бидат очистени од влијанието на прехристијанските претстави, кои честопати оставаат траги и во современиот фолклор. Како илустрација можеме да го споме-

⁹ Publije Ovidije Nasom: *Metamorfoze*, Zagreb 1907, X pjevanje.

¹⁰ Koloman Ras: *Antologija starije lirike grčke*, Zagreb 1916.

¹¹ *Сочинения Н. С. Тихонравова*, т. I, Древняя русская литература, Москва 1898, 178.

¹² *Сочинения Н. С. Тихонравова*... 179.

¹³ Види ги описите на ракописите: М. Стојанов (бр. 138 и 302), Е. Спирогранов (бр. 93), А. Е. Викторов (бр. 32), К. Камалодович (бр. 132--152), П. Строев (бр. 78), В. Шлепкин (бр. 127--146).

¹⁴ На грчки јазик —

неме мостот Чиневод од персиската митологија, познат и кај северноамериканските Индијанци, потоа мостот Сират од религијата на муслиманите, кој е потанок од влакно, поостар од сечивото на мечот и од двете страни насаден со грѣе и грмушки.¹⁵ Ваков сличен мост среќаваме во современиот македонски фолклор, како и во фолклорот на сите јужнословенски народи. Влакнен мост, преку кој минуваат праведниците во рајот, споменува прилепската леона за свети Петар и мајка му:

„Па дојдоха на влакнен мост,
Си поминал свети Петар;
Токм дојде грешна мајка,
Вчасо дојде стреле моста;
Ми се скина стреле моста
Ми пропадна на дво леон...“¹⁶

Одделни варијанти на Павловото видение споменуваат сличен мост на испитувањата.

Кај јужнословенските народи се наоѓале многубројни преписи на овој апокрифен текст. Иако многу од нив не достигнале до нас, трагите од одделните епизоди, што ги наоѓаме во многубројни примери и во фолклорот на јужнословенските народи, зборуваат за неговата распространетост. Меѓу текстовите на овој апокриф се зборува и тој од познатиот Тиквешки зборник, кој е една од најцелосните и најоширните верзии на Павловото видение, издадено од Н. Начов.¹⁷ Мошне голема сличност покажува Тиквешкиот текст со изданието на Н. Тихонравов. Првиот текст претставува српска рецензија со многу елементи од одреден стадиум од развитокот на современиот македонски јазик, со наслов: „Видѣние сѣго айла Павла“. Вториот текст претставува уставен ракопис од XV век, со наслов: „Слов о видѣнии сѣго айла Павла“. Разликата меѓу овие текстови е отсуството на жалбата на морето од беззаконијата на луѓето во текстот на Тихонравов.¹⁸

Она што посебно го одделува овој апокрифен текст од другите апокрифни состави е секако интересниот почеток, кој се состои од уметничка градација на жалби од сонцето, месечината, ѕвездите, морето; целата вселена му се жали на Господа од човечките беззаконија и се бараат казни за прешните луѓе на земјата. Најчувствителна е жалбата на самата земја, бидејќи таа е најнепосреден очевидец на сите нивни гресови, поради што и најмногу трпи и бара казни за грешниците. Гласот на земјата ги набројува сите гресови на луѓето. По патувањето на Павле

¹⁵ Сочинения Тихонравава... 184.

¹⁶ Миладиновци, Зборник, Скопје 1962, бр. 45.

¹⁷ Н. Начов: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. VIII 389—418, кн. IX, 85—113, кн. X. 69—87.

¹⁸ Н. Начов, СБНУ, X. 182.

кај грешниците и праведниците. Во подземното царство, следи молбата на Павле и на ангелите за покој на страдалиците. Исус Христос ја испушал живната моќба и им дал покој на сите грешници во неколот „ден и ноќ во оветата недела“.

Кон овие текстови, во кои фигурираат жалбите на целата природа, се вбројува и издадениот текст од В. Јагиќ, од збирката на В. Григорович, со потекло од XVII век.¹⁹ Насловот на овој текст гласи: „Слово светотогo апостола Павла, како обиди сички раи и мука и како възнесенъ би ду третие небо.“ Покрај сличноста во почетниот дел, овој текст има мошне сличен завршеток со Тихонравовиот текст. Покрај Дева Марија со 200 ангели, во рајот Павле ќе ги срещне: Аврам, Исак, Јаков, Мојсеј, Исаија, Јеремиј, Ное. Извесни делови од овој апокриф покажуваат сличност со сирискиот текст, преведен на англиски јазик од К. Тишендорф.²⁰ Во споменатата збирка на В. Григорович се наоѓал уште еден текст со Видението на апостол Павле со потекло од XVIII век, а покажува сличности со текстот издаден од Јагиќ.²¹ Кога зборуваме за сличноста на текстовите, споредуваани со Тиквешкиот текст, не смее да се прегледи интересниот ракопис од Дринџов, издаден од Л. Шепелевич,²² со потекло од крајот на XVIII или од почетокот на XIX век, со сите детали што ги содржи и Тиквешкиот текст.

Другите редакции покажуваат поголеми или помали заемни сличности, во одделни епизоди се приближуваат или се оддалечуваат. Меѓу нив треба да се спомене интересниот словенски текст „Открывение светого апостола Павла и видѣние мѣкам чловѣчским“ од „Номосапон сипа регис“ од библиотеката на Народниот музеј во Прага. Ракописот покажува српска редакција и потекло од XV век.²³ Шепелевич издаде уште еден текст од XV век, со наслов: „Сказание святага Павла заповѣдь в ноци повелѣна вѣрнымъ молитися“, зборник од Императорската библиотека, означен под бр. 602.²⁴ И. Јацимирски објави, исто така, интересен текст, пронајден во скитот Гордиште во Бесарабија.²⁵

Една хрватска глаголска редакција на видението наоѓаме во Оксфордскиот ракопис од XV век.²⁶ И Ташендорф ја објави

¹⁹ V. Jagić: *Starine*, Zagreb 1877, IX, 151—171.

²⁰ V. Jagić: *Starine*... 159.

²¹ В. Мочульскій: *Описание рукописей В. И. Григоровича*, Одесса, 1890 49.

²² Л. Шепелевич: *Этюды о Дангѣ*, Харьков 1891, I, 1892, II.

²³ D. j. Polivka: *Starine*, Zagreb 1889, XXI, 218—219.

²⁴ Л. Шепелевич: *Этюды*... I, 127—128.

²⁵ А. И. Яцимирскій: *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе*, Известия ОРЯС, 1899, т. IV, 459—462.

²⁶ Pavlova apokalipsa, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Zagreb 1969, 191—199.

Павловата апокалипса според овој ракопис.²⁷ Посебна споредба и анализа меѓу Оксфордскиот текст, Tischendorfскиот и Tischendorfскиот теорети Е. Херциговиќа.²⁸ Неговиот заклучок е мошне оправдан и се состои во поставката дека прите текстот имаат заедничко потекло, како во Оксфордскиот текст недостига жалбата на прародата, а започнува веднаш со думите на луѓето и на ангелите.²⁹

Хрватска редакција со овој текст објавил и Р. Стромал, чиј наслов гласи: „Како је арханѓео Миковил покажувал св. Павлу пакленске муке, (со потекло од XI век).“³⁰

Интересни наметници со овој текст објавил и С. Новаковиќ. Посебно се задржал на „Окрввеніе святаго Павла апостола егда възшишленъ бысть до третіе небесъ“, според бугарски зборник од Народната библиотека во Белград.³¹ Овој ракопис му бил познат и на Ј. Поливка и го цитира во еден свој труд за Павловото видение.³² Дел од друго Павлово видение објавил пак С. Новаковиќ, според бугарски зборник од XVIII век, од Народната библиотека во Белград.³³

Интересни текстови за Павле наоѓаме во Посебниот зборник: „Слово о епистоли святаго апостола Павла, како бивъ въ дусъ святѣ и видѣ, како души праведникѣ и грѣшникѣ прѣставляются“³⁴ и „Отъ епистоли свѣго апостола Павла“³⁵

Повеќе текстови од Павловото видение покажуваат потекло од XVI век. С. Новаковиќ објавил еден текст од зборникот на Божидар Вуковиќ, печатан во 1520 година во Венеција.³⁶ Насловот гласи „Слово светата Павла апостола со исходѣ доушвѣнїемъ“. Словото се наоѓа и во познатиот Виенски ракопис, списан од Цонев, со наслов: „Слѣво свѣго апла Павла в смѣренїи“.³⁷ Текст од XVI век надал и Шепелович.³⁸

²⁷ С. Tischendorf: *Apokalypsa apocalypsa Lipsiae* 1876

²⁸ Eduard Hercigonja: *Glagoljska verzija rime redakcije Pavlove apokalipse iz Oksfordskog kodeksa*, Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb 1967, knj. 6, 209—255.

²⁹ Eduard Hercigonja... E. Kautzsch. *Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testament*, Tübingen 1900.

³⁰ Rudolf Strohal: *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*, Vještvar 1917, 32—36.

³¹ Ст. Новаковиќ: *Споменик СКА*, XXIX, Београд 1895, 55.

³² С. Ј. Polivka: *Zur Visio S. Pauli*, Archiv für slav. Phil. Berlin 1894, XVI, 611—616.

³³ Ст. Новаковиќ: *Starine*, Zagreb 1874, VI, 39.

³⁴ А. Н. Пылин: *Ложныя и отвращенныя книги русской старины*, Спб. 1862, 129—131.

³⁵ А. Н. Пылин: *Ложныя...* 132—133.

³⁶ Ст. Новаковиќ: *Примери книжевности и језика старог и српског*, Београд 1889, 440—443.

³⁷ Б. Цонев: *Слѣвански ръкописи в Виена*, Труды на Соф. университет, Историко-филологически фац. София 1929, т. XXV, I, 1—27, стр. 13.

³⁸ Л. Шепелович... I, 129—130.

Паметникот бил распространет и во XVII век. Покрај неговото присуство во зборниците со апокрифен и со машовит карактер, го наоѓаме и во зборниците — дамаскини. Опширите на словенските ракописи очигледно го потврдуваат овој факт.³⁹

Мошне овароцели текстови среќаваме во XVIII век. Во случајов треба да го споменеме текот од Котленокото зборнице. Друг текст среќаваме во Дамаскини од 1752 година,⁴⁰ како и во други зборници.⁴¹

Апокалипсата на Павле останала популарна сè до XIX век, од кое време потекнуваат повеќе текстови, со мошне интересна содржина. Во прв ред овде ќе го споменам ракописот зачуван во Народната библиотека во Белград, со јасни показатели од македонскиот јазик.⁴² Ракописот го напишал даскал Станко, во формат 7,0 X 6,0 см. Според овој текст ангелот го води Павле до Привисок, веројатно река која тече од западниот дел на градот. Со големи прескокнувања текстот ја набројува маките на грешниците. Таму биле казнети девојките што го изгубиле „деството“, луѓето што не им помагале на сиромашните. На крајот Исус Христос им дал покој на мачениците од неговото воскреснување до света тројца. Од овој век познати се и други текстови.

Многу текстови од Павловото видение не дошле до рацете на истражувачите. Еден голем број интересни слова посочиле Л. Шепелович, Н. Начов, Е. Георгиев.⁴³

Во врска со генезата на овој текст мораме да се осврнеме и врз грчките состави. А Feuillon смета дека првата грчка верзија настанала некаде кон 250 година, а подоцна била изгубена.⁴⁴ Н. Нёрфл смета дека приобитната грчка верзија се појавила во IV век.⁴⁵ Вакво мислење прифатил и Н. Сумцов.⁴⁶ Шепелович има издвоено мислење за потекло од V век,⁴⁷ додека Ти-

³⁹ Б. Цонев, *Описот на ракописите од 1923 година*, бр. 359, 361; Ј. Вашица и Ј. Вајс: *Описот на словенските ракописи во Прага од 1957 година*, бр. 29, 189, 337.

⁴⁰ *Описот од Цонев од 1910 година*, бр. 368.

⁴¹ *Описот од Цонев од 1910 година*, 456, 336, нтн.

⁴² Љубица Штавланин — Борбевиќ: *Стари тирилски ракописи Народне библиотеке у Београду*, Библиотекар бр. 5, Белград 1968, Рс. 118.

⁴³ *Описот од Цонев од 1923 година*, 320, 325, 368, нтн.

⁴⁴ Л. Шепелович... 52; Е. Георгиев: *Литература на изосирни борби в средновекоена България*, Софија 1966, 147; Н. Начов: *СМНУ*, X, 179—181.

⁴⁵ R. A. Feuillet: *Einleitung in die Heilige Schrift*, II, Nocus Testament, Wien—Freiburg, Basel 1964, 682.

⁴⁶ Н. Нёрфл: *O. S. B. Introductio generalis in sakram scripturam*, Neapoli—Romae, MCMLVIII, 215.

⁴⁷ Н. Сумцов: *Очерки истории*, Киев 1888, 139.

⁴⁸ *Рус. филол. вѣстник*, 1892, т. XXVIII, 154—163.

Тисендорф го прифатил датирањето од IV век.⁴⁹ Инаку, најраните вести за Павловата апокалипса постојат од 416 година.⁵⁰ Според издадениот грчки текст од Тисендорф,⁵¹ ракописот бил најден во куќата на Павле во Тарс. Како можел автор на Видението одлучно истражувачи го посочуваат Павле Самосатски.⁵² Податоците за искачувањето на апостолот Павле во рајот биле користени од Втората посланица до Коринтјаните.⁵³

Покрај познатата верзија на Павловото видение била позната верзијата „*Αποκαλιβν Παυλου*“, проширена меѓу еретичките секти, особено кај кајанитите. Одделни истражувачи сметаат дека еретичките секти го прошириле текстот за Павле од Исток во Европа. Сметам дека и без постоењето на овие секти, интересниот апокриф сигурно ќе го најдел овој пат и до европските народи, што значи еретичкото влијание не треба да се земе како единствено пресудно.

Споредени грчките и словенските текстови на Видението покажуваат сличности, особено текстот на Тисендорф со текстот на Тихонравов. Најверојатно, текстот на Тихонравов претставува превод од верзијата издадена од Тисендорф.⁵⁴ Разновидните словенски верзии со овој текст можеле да имаат и разновидни примери во грчката книжевност, од кои настанале како преводи и обработки. Споменатите словенски верзии: Тихонравов, Дринков, Тиквешкиот текст, Јаткевиот — настанале врз основа на грчки текст, кој не морал да биде истиот грчки текст објавен од Тисендорф. Првиот превод настанал во средината на Јужните Словени, најверојатно во Македонија, каде што се бара потеклото на многу значајни преводи од апокрифната книжевност од грчките извори. Од овој творен текстот се проширил кај сите Словени, во разновидни верзии и редакции.⁵⁵

Уметнички изработениот апокриф за апостолот Павле влијаел врз составувањето на други средновековни апокалиптични состави. Меѓутоа, и во изминатиот век, како и во овој век, разновидните истражувачи го посочуваат влијанието што го извршил овој апокриф врз колосалното дело на Данте Алигиери — „Божествената комедија“.

Траги од распространетиот апокрифен состав се чувствуваат во многу народни творби кај јужнословенските народи, врз чија обработка се потребни и натамошни истражувања и дополнувања.

⁴⁹ C. Tischendorf.

⁵⁰ *Enciklopedia catolica*, t. IX, 723, Citta del Vaticano, 1949.

⁵¹ C. Tischendorf... 34—69.

⁵² C. Tischendorf... 38.

⁵³ Глава 12, 2—4.

⁵⁴ И. Порфирьев: *История рус. словесности*, Казан 1886, 275—280.

⁵⁵ E. Hercigonja... 253.

Милан Гурчинов

СИНТЕЗАТА НА ФOLKЛOPНИOT ЕЛЕМЕНТ И МОДЕРНАТА ПОЕТСКА ЕКСПРЕСИЈА ВО НОВАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА

Макар што како индивидуална, пишана поезија се појавува релативно доцна, македонската поезија има своја предисторија, свои традиции и претходништва. Тука ја имаме предвид богатата ризница на македонскиот фолклор и уоната народна традиција, како и придонесот на неколкуминага осамени творци од нашиот 19 век.

Кај опние постоечки творци кои се појавуваат како основоположници на уметничката поезија во средината на минатото столетие (Константин Миладинов) фолклорот и народната традиција дотаму ја условуваат нивната индивидуална поезија што во одделни случаи станува тешко да се посматра линија на строго разграничување помеѓу нив. И најпознатата епска форма во нашата поезија од овој период, спевот „Сердарот“ од Григор Прличев до голема степен се потпира врз народната песна за Кузман Капиџан. Она што беше карактеристично за К. Миладинов и за неговата поезија се појави на подруг начин, во современ контекст во творештвото на најдобрите македонски поети во периодот до Ослободувањето — Кочо Рацин. Неговото неоглемо поетско дело, настанато непосредно пред Втората светска војна, во тешките услови на национална и социјална обесправеност на македонскиот човек, одамна е прифатено во тој поглед како егземпларно. Длабоко социјално мотивирана, Рациновата поезија во најголема можна степен се потпираше врз народната усна традиција, успевајќи притоа да оствари такви поетски согуции помеѓу фолклорното и современо уметничкото кои се откриваат како автентични примери на новата македонска поезија и кои како такви извршија и сè уште вршат одредено влијание врз неа.¹ Рациновата поезија од стихозбир-

¹ Останува отворено прашањето до која степен оваа традиција, по бројните притежни запишувачи на македонското народно творештво

ната „Бели мугри“ е пример кој ни покажува дека врската помеѓу фолклорот и уметничката поезија во една современа епоха, дури и кога станува збор за раната фаза од развојниот пат на една нова поетска структура, е мошне сложена и комплексна.² Таа врска не треба да се сфати како проста надградба или како пат од попростото кон сложеното, при што првото служи само како пасивен материјал, а второто се појавува како продуктивна креативја. Побргу, би рекле, се работи за тематско, јазичко-стилско, мелодиско и композициско преплетување при што врз иста тематска и митолошкика основа се постигнуваат нови творечки резултати. Иулно е, притоа, да се истакне дека функцијата на фолклорот тука има поширок карактер: тој не само што дејствува инспиративно врз поетскиот творец, туку игра улога на оној катализатор преку кој се остварува идентификација со националната самобитност и автоктоност и со тоа се гради резонансата неопходна за поширокото прифаќање на новите поетски остварувања.

Народната основа и Раѓиновото поетско искуство се онаа основа од која поаѓа првата генерација на новата македонска поезија по Ослободувањето. Таа е целосно свртена кон бурните денови на сестраните почетоци и масовната изградба на тукушито ослободената земја. Отаде и романтичарскиот патос, повремената пренаглашена декларативност, шематизмот и неускладеноста на поетскиот израз, најоредно со непосредноста и едноставната покреност што ќе ја сочуваат својата убавина и вредност и подоцна. Фолклорната традиција се чувствува доста изразито кај најголем дел првоставници на новата македонска поезија во периодот од 1945—1950 година. Но она што може да се забележи е фактот дека постигнатите творечки резултати врз оваа основа во ова раздобје се доста скромни. Мелодиката и лексиката, па и конструктивните особености на усната народна традиција се мошне присутни во поетскиот израз на творците во ова раздобје, но добиеното најчесто остава впечаток на механичко и неорганичко угледување на народниот пејач и сè уште го нема елементот на креативна транспозиција што ќе се јави подоцна. Не смееме при сèво ова да забораваме дека овие почетни настојувања се одируваа во еден специфичен историски контекст: тоа беа првите чекори на македонската уметничка поезија во еден слободен, континуиран и организиран книжевен живот, при што основното средство на поетскиот израз

и неговото објавување во текот на 19 век и подоцна, може и натаму да се определува исклучиво како усна, а не и како писмена.

² За ова в. Блаже Конески: „Јазикот на македонската народна поезија“, особено главата „Јазичниот контакт помеѓу македонската народна и уметничка поезија“, изд. на Македонската академија на науките и уметностите, Скопје, 1971, стр. 75—94, како и нашиот прилог „Раѓин и нашието поетско време“ во кн. Милан Ѓурчинов: „Живо и агрес“, „Мисла“, Скопје, 1974, стр. 39—50.

— јазикот, баше сè уште неизградено и крвко. Беше неопходно да измениме одреден период време поетскиот јазик да закрепне и да стане податлив за сите внатрешни промени и трансформации во рамките на кои и можеше да дојде до една квалитетно нова средба помеѓу традицијата и модерната поетска експресија. Освен тоа, требаше да се одиграат претходно некои суштински промени во сфаќањето на поетскиот чин во современи услови за свој процес да добие нов замав и соодветно втемелување.

Во почетокот на 50-тите години сета македонска литература ја зафати бран на крупни промени. Во областа на поезијата интересот започна да се поместува од општото кон поединечното, од внатрешното кон внатрешното, од колективното кон индивидуалното. Сета македонска поезија минува во почетокот на 50-тите години низ фазата на так нар. „литимна лирика“ во која субјективниот свет на поетот и субјективниот однос кон светот добиваат многу поширок простор. Отворањето на македонската поезија кон другите, не само словенски литератури, барањата таа да се доближи до едно посовремено чувствување на светот придонесе со поетскиот јазик да започнат да се одиграваат суштински трансформации. Тој сè повеќе започна да се сфаќа во духот на Валеризвиот „јазик во јазикот“, да се гради како самостојна теорба и да се оспособува за една универзална употреба. Локалната боја и регионалниот простор за извесно време беа потиснати. Но кај одделни поети, кои, инаку, активно учествува во овие процеси и во овој период се јавува потребата да се изгради една внатрешна врска помеѓу фолклорната традиција и модерниот поетски израз. Тоа најмногу се пројави во настојувањата на Гале Тодоровски да ги прошири можностите на современиот поетски јазик преку иновациска употреба на народните лексички форми што посебно дојде до израз во одделните фрагменти на неговата постока книга „Спокоен чекор“ од 1956 година.

Преломен момент во овој поглед настанува подоцна, кога одделни поети овојот дијалог со историјата и традицијата го отпочнуваат односно, но на подруг начин, — менувајќи ги радикално и лекоичките и синтаксичките рамки на дотогашниот поетски јазик и упатувајќи се кон една напoлно нова семантичка структура на поетскиот исказ. Овде ја имаме предвид појавата на една од клучните поетски книги во тој поглед, — збирката „Вардар“ од Анте Поповски, што се појави во 1958 година. Од моментот кога поетот во уводните редови на својата насловна песна „Вардар“ ги испеа стиховите:

„Воѓе, бели воѓе
кај црна црните?

Од вас до мене
од мене натака
кого барате?

Под дното би бездна небоц
врз ви мост — копја и векови...

Воѓе, бели воѓе
кај црна црните
кого барате?¹

стана јасно дека не само што нашата нова поезија се збоби со еден нов вид на жанрот на патриотската поезија, заснована врз современа и рафинирана основа, туку и дека со тоа настапи коренит пресврт во употребата на поетскиот јазик. Тој се втемели врз изворната, идиомска основа, неговите лексички, синтаксички и семантички распони изразито се проширија.²

Она што во оваа збирка, како синтеза на фолклорното и архетипското и модерниот поетски израз, се откри во својата иновативска функција по однос на поетскиот јазик, прераисна неколку години подоцна во широк бран кај мнозинството од македонските поети.

Станува тука пред сè збор за појавата на една нова и млада поезика плејада која стали во литературата во почетокот на оваа деценија (Радован Павловски: „Суша, овадба и селидби“, 1961; Богомил Гузел: „Медовина“, 1962; Петре Андриевски: „И на небо и на земја“, 1962 и др.) и која дојде до необични, поетски мошне сугестивни, олуцни помеѓу фолклорното и модерното, руралното и урбаното, архетипското и современото. Ниско од наведените поети не е „имун“ по однос на фолклорот и традицијата. Но секој од нив ним им пристапува на свој и специфичен начин. Додека Р. Павловски во својот инспириран

¹ Анте Поповски: „Вардар“, „Кочо Рацин“, Скопје, 1958, стр. 47.

² На своевиден начин го протолкува јазичкото новаторство на Анте Поповски во својот оглед за неговата поезија Богомил Гузел: „...отривањето на ненаслутените можности на јазикот во рамките на веќе усвоената поетска постапка довело до слободата поетот да излезе од рамките на јазикот, онаков каков што тој досега служел како комуникација на песната. Како јазикот да ја добил слободата да се создава самиот од себе, а поетот му се препуштил на тоа едначење на создавањето на зборовите по звучност, а не по смисла. Од зборот што се однесува до еден конкретен предмет се изведува збор што по својата апстрактна ширина може да прими многу слични значења, но ни едно определено значење.“

(Богомил Гузел: „Поетот и татковината“, во кн. „Македонската книжевност во книжевната критика“, Мисла, Скопје, 1974, т. IV, стр. 321.)

и сликовит поетски ракопис им се препушти на богатите ритуални обичаи на фолклорот, на неговите зашметувачки јарки звуци и бои, П. Андреевски воспостави контакт со традицијата преку свесвидниот јазичен идиом, а Богомил Ѓузел со интелектуалното љубопитство на модерниот поет почна да трага по прасловенските митски пораки, земајќи ги често за патоказ на својата ерудитивна и дијалогична поезија. Впрочем, кај сите овие поети транспонирањето на фолклорната трага е тесно поврзано со воведувањето на митското поетско мислење при што се разурнува класичната структура на пеоната, неосимболистичките елементи се менуваат со надреалистичките а овие, последниве на пеењето му овозможуваат највисока степен на неомебена, импулсивна спонтаност.

Неслучајно во поетскиот манифест што двајцава истакнати претставници на оваа млада плејада го објавија уште во 1960 година ги наоѓаме следниве програмски принципи:

„Не да се твори моментно (што може да значи и да се конструира), туку да се живее во творењето, во него и во постојана екстаза со него. Не да се создава песна, туку да се пее, т.е. песната да се пушти сама да излегува од нашите грла, оти само пеењето е песна, штом веќе одамна песна и немало. Денес можеби е време да согледаме дека нашата поезија има свои сопствени извори, свои сопствени ичеларници со долна слобода за роење. Во таа смисла елот го сфаќаме како способност за пеење, како доказ на поетовата сила, како што беше автоматскиот текст за надреалистите.“¹

Од друга страна, би било погрешно овој процес на ново, современо и модерно доближување и користење на фолклорот да го сврзуваме поцелосно со која и да било поетска генерација. Тој процес имаше далеку поширок дијапазон, прелевајќи се преку сите генерациjsки рамки и изразувајќи се на специфичен начин во поезијата на нашите најдобри поети од различни генерации и различни естетски определувања.

Врз широкото попирање врз древните лексички форми, настојувањето да се трансформира фигурата на легендарниот фолклорен јунак Итар Пејо во една активна национална самосвест која преку проиштен и црно-хуморен подбив би го разорила лажниот сјај на историската патетика е заснована и досега веројатно најдобрата поетска књига на Славко Јаневски „Евангелие по Итар Пејо“ од 1966 година.

Во циклусот „Стерна“ од Блаже Конески, кој се војави на самиот почеток на оваа деценија како дополнување на неговата позната стихозбирка „Везица“, присуствуваме на мошне

¹ Радован Павловски — Богомил Ѓузел: „Еисото на гласиње“. Во кн. Богомил Ѓузел: „Историјата како мистега“, „Мисла“, Скопје, 1971, стр. 16.

продуктивниот дијалог помеѓу фолклорно-историската граѓа и модерната поетска мисла, чиј резултат се стиховите кои едат во редот на врвните остварувања на рефлексивната поезија кај нас. Трите подолги песни од овој циклус: „Стеѓна“, „Отземање на силата“ и „Болен Дојчин“ се екземпларни видови на синтезата помеѓу фолклорната традиција и современиот поетски израз, на сложоните и често радикални композициски, јазичко-стилоки и жанрово-содржински трансозиции на архаичката граѓа. За разлика од мисла-сломајувањето постигнато од Кочески се придржува до идејно-тематската заокруженост и композициската целовитост на поетскиот исказ, што ни најмалку не попречува естетскиот и мисловниот интензитет на неговите песни да се доживее како плод на едно богато модерно поетско искуство. Кај Кочески колективното, општо, митското отпорно се јавува во човечкото, индивидуалното, стануваат дел од една конкретна судбина, за која фолклорниот митски елемент да се премести во еден нов универсален простор на богата поетска асоцијативност и слоевитост. Насловната песна на овој циклус „Стеѓна“ е типичен пример за првот што една народна песна (за стегната што, според кажувањето на Марко Цепенков, во Шиблеп ја правел Марко Краље) го миткува до пределот на човечката екзистенцијална драма. Втората песна, „Отземање на силата“ чиј јунак е одново легендарниот Марко Краље, е карактеристична со коренината митифицираност на идејно-содржинската основа на песната народна песна, го насака на човечката прометиска побуда против детерминистичката на човечката судбина од страна на внатрешните сили. Една наративна, моралистичка песна, понатаму во духот на строгата изборност на наиземските сили, на таков начин, се трансформира во рачете на современиот поет во праско-философски дијалог за човечкото маковршно мисолене низ животот и провозмолчувањето на неговата зја судбина.¹ Во третата песна „Болен Дојчин“ ова престојкување се врти на животот нажен (А) Првото строгата редукција на фабулата и стилистичките сложени елементи од народната поетска песна, композициската структура на песната се контаминира за да се укаже есоцијалното — идејата на самојдотворувањето, како престојклово човечко-живот да се испопни и да биде завршен. (Б) Со долги митифицирањата на митифицираните јунаци (Младата Ангелина, сестрата на болниот Дојчин од народната песна, овде, — „чолопната жена“). (В) Мотивацијата на подвигот на народниот јунак се изместува од безжизнотото што му го опречува

¹ За овој сооднос помеѓу народната основа и современиот поетски израз подетално зборуваме во нашиот прилог „Однос измеѓу усмене и писане книжевности у модерном песничком искуству“, во зборникот „Научни састанак слависта у Букове дане“, МСЦ, Београд, 1977, стр. 27—34.

народниот пејач: познатата не е војке во одбраната на честа, туку во напорот да се регистрира душевно разнебитниот човек. Песната претставува убав пример за начелот на воведувањето на народниот мотив во сферата на едно индивидуално и современо творечко искуство при што се одделните слоеви на народната творба настануваат радикални промени. „Болесн Дојчини“ од Блаже Конески е, притоа, пример и за жанровата трансмутација на една типично етска народна песна во модерна тирско-драмска парабола.

Следејќи ја линијата на еволуцијата на поетскиот развој, би можело да се рече дека во крајот на 60-тите и почетокот на 70-тите коинциденциите за кои овде зборуваме односно како на ослабуваат. Но, се покажа дека тоа е само привидно. Дека овие ориентации не бидат поврзани само со одделни фази од развојот на новата македонска поезија, ниту со одделните поети кои кои би биле посебно податливи, покажува новата поетска книга на Матоја Матовски „Перуника“ од 1976 година. Се до појавата на оваа книга најраниот автор беше сметан за човек на кого фолклорните елементи му се несродни и туѓи. Со „Перуника“ таквите оценки сунтааат, зашто во неа на еден крајно ненаметлив и суптилен начин се поведе сугестивен дијалог помеѓу фолклорната традиција и модерниот поетски сензибилитет. Строгата рефлексивност на Конески, нагласената иронија и спонтаната имажинативност на Јаневски и синкопираната асоцијативност на Поповски овде се заменети со разболаната елеганцност, молската интонација и дискретната рефлексивност што беа карактеристични и за поранешните книги на овој поет „Дождови“, 1956 и „Рамноденица“, 1963. Сондата на елегантната охепса, меѓутоа, сега се спушти во далечната фолклорна граѓа, поетската интонација прибетна кон архамната оркестрација на звукот.

Следејќи го развојниот историски контекст на појавата за која зборуваме, доаѓаме до следниве заклучоци:

1. Новата македонска поезија почикне врз лексичкиот, ритмичкиот и мелодискиот фондус на народната поезија и нејзините богати облици. Овој процес во првите години по Ослободувањето се одвиваше паралелно со напорите да се издиференцира литературната норма за јазикот чпјашто писмена граѓинија, поради непогодните историски услови, беше затрена.

2. Од средината на 50-тите години поетскиот јазик се доизрадува на подруга основа. Насталуба период на негова универзалтација, се појавуваат тенденции тој да се заснове како „јазик до јазикот“, т.е. како самостојна творба. Може да се забележи дека овој процес, покрај другото, настани и како реакција на момантниото подражавање на народната поезија кое веќе доста голем замав во крајот на 40-тите години.

3. Веќе од крајот на 50-тите години, а уште понагласено со почетокот на новата деценија, настапува фаза на повторно обраќање кон народната традиција и фолклорот, овој пат, врз поинаква, современа основа. Во процесот на реструктурирањето на поетскиот јазик фолклорот се појави како плодна основа врз која никнаа мошне продуктивните во творечка смисла облици и содржини на новата поезија. Една од нејзините најбитни карактеристики стана токму таа специфична синтеза помеѓу архаичното и современото, руралното и урбаното, архетипското и модерниот сензитивитет. Оваа појава, типична за поетскиот настап на помладата генерација, набргу стана едно од најпечатливите обележја на сета современа македонска поезија.

Ве

изр

осн

ман

вен

сека

на

еде

нате

пое

пое

гест

суп

јада

ност

него

алсо

гова

во

стру

пер

и

ва

сти

вач

тва

ков

рас

стан

Вера Јанева-Стојановиќ

ЖАНРОВНИОТ АСПЕКТ ВО РОМАНОТ „ГОЛЕМАТА ВОДА“ ОД ЖИВКО ЧИНГО

Во склопот на авторскиот, општествениот и временскиот израз во романот „Големата вода“ жанрот претставува негова основна карактеристика. Тој е органски и составен дел на романовата структура. Нејзиниот автор, Живко Чинго е поставен во посебен облик на луцидност — медитација, сонување, сеќавање, при што преку нарација искрена и емотивна, потресна и возбудлива ни дава повест за морничава егзистенција во еден детски дом непосредно по Втората светска војна. Сетилната жестина ја крева оваа нарација до поема — до флуиден поетичен здив, при што присуствуваме на една рафинирана преобразба, кога една романескна евокација создава чуден, сугестивен и кошмарен свет претставен во контрастивни облици: суптилно лирски и гротескно пародично — баладични.

Основната тема на „Големата вода“ претставена во тријада: копнеж по љубов, слобода и творештво е во својата сушност одговор на одредена ситуација на Чинговото сознание и неговите релации што ги одржува со стварноста. Во темата се апсорбирани најсуштинските працања врзани за животот и неговата смисла. На овие одредувачки моменти им одговара во полна хармонија: формата, техниката, композицијата и структурата на романот. Како конститутивни одредби на едно неразделно единство се потврдуваат реализмот, формализмот и симболизмот во својвиден облик, којшто означува поместување на романовата проза кон крајна субјективизација и поетизација. При ова местото на раскажувачот има одредувачка функција и е во најтесен спој со наративната перспектива во романот и со употребата на времето. За роман од ваков тип Еберхард Лемерт истакнува дека „(...) ситуацијата на раскажувачот е од решавачка важност за поврзување на настаните во сликe (Fabel) и во организација на наративната

сукцесивност.¹ Не менувајќи ја перспективата на ова размислување му се доближуваме и на Мишел Битор и неговата претстава за современиот роман: "(...) Целата висимска трансформација на романескната форма, целот плодно истражување во оваа област може да се ситуира само во внатрешноста на една трансформација на ноцијата на романот, којшто еволуира многу бавно но неизбежно кон еден нов вид поезија, истовремено епска и дидактичка."² Во романот „Големата вода“ се претставени меѓучовечки односи во фаза на отуѓување и самоотуѓување. При ова отуѓување станува естетско средство за истакнување на проблем присутен во реално објективниот свет. Лирските зони и протескните епизоди стануваат инструменти, кои функционираат во барање на она што го условува и предизвикува отуѓувањето. Постулатот на романот „така тоа се случува“ е содржан во двата облици на раскажување. Во ваквата естетска трансценденција, да се послужиме со термините на Теодор Адорно,³ се рефлектира симнувањето на првезот од светот и истакнување на неговата дисонантност.

Светот на внатрешниот простор, техниката на внатрешниот монолог го обележува почетокот на романот и со своите стилски особености навестува висока емоционалност. Таа лежи во основната јатка на изразната градба на текстот, го определува суштински квалитетот на неговото дејствување. Полиризацијата на таа градба е насочена кон епиката, но доживувањето на читателот поради високата емоционалност ја открива лириката. Функционалниот израз на таа лирика е сопирање на епското сиче и тематската јатка, која третира егзистенцијална проблематика. Лириката е интензивно изразена и експонирана во субјективна реакција. Таа се протега кон одредена епска основа, во која е лоциран перешено сиче. Во темата на романот се застапени и епскиот и лирскиот принцип во одредени размери и токму тие не импулсираат кон определувањето на жанрот сфатен како самостојна категорија, како литературна стварност со своја одредена естетска вредност. Романот „Големата вода“ е целиот проширнат со субјективното. Но субјективниот излив не се појавува во него како независна исповед на лирскиот субјект туку е зависен од авторската реч и секундарно проширнат со лирски елементи, што е според Фр.

¹ Eberhard Lämmert, *Bauformen des Erzählens*, Stuttgart 1967, S. 72.

² Michel Butor, *Le roman comme recherche*, Maurice Nadeau, *Le roman français depuis la guerre*, Gallimard 1963, pp 247—8.

³ Theodor W. Adorno, *Pripovjedačeva pozicija u modernom romanu*, Književna smotra, 1974, br. 19, str. 4, Zgb.

Мико⁴ специфично за лиризиран текст, којшто е во својата сушност епски.

Лириското настроение на текстот е условено од цела една изразна рамнина од определен општествен амбиент транспониран и претставен во метафори, персонификации, компарации, коишто извират од емотивниот стил на романот и од неговата многузначност. Емоционалноста е досејната и со синтактичките повторувања на фигури (анафори) како и реченичките паралелизми. Лириските импулси произлегуваат од лексикалната и тематската рамнина и добиваат таков интензитет, што го динамизираат звучниот и семантичкиот аспект на јазикот создавајќи при тоа една организација од звучен материјал, која се кристализира во својот изразен систем како лирски односно естетски облик. Посебните синтактички комбинации се насочени кон активирање на семантичкиот потенцијал, кон издвојување на семантички прозни целини, динамизирани со посебната организација на интонацијата и вклучувањето на асоцијациите.

Како идентитет на градежниот принцип на звучната страна на јазикот во „Големата вода“ се појавува интонацијата со повеќестручна функција: синтактичка, семантичка и апелативно експресивна. Организирана така многусловно таа ни се претставува во своите облици, во кои во полна согласност по сфериме односот на сигналот и сигналот. Текстот на интонациската линија е струен и градежен. Се спроведува со методот на повторување, засилен со анафори:

„Туку гледате, ги исфариле од себе чубавите, груби капутинга, ги спекле тенките војнички контури која боса, која по калци, бели, помалци, која по свечени човалци добиени на коос — конрите (како награда), која по гајички, која во селско шајачно фустанче, која со долги мрки раце, бели, слаби, о боже, некоја што била малечка, се извила, заластавила, високо, до небото, друга се смалила, се свиккала, се подгрбавила, о господи боже!

Еден, два три

три, три, четири, проклет да биде немилостивиот Метеор.

Еден, два,

три, три, четири, како стважни, црни пелерутки леткаа во обилната прав на северната соба. Се вртеа долго, лудо, ужасно сигурно можете да си замислите елиа таква ужасна, црна игва на глани, на босони, безмерно замачени, несреќни деца. Проклет да бидам, мислев дека ќе умрам. Се колнам, никогаш поголем страв не бев осетил во животот одошто тој ден. Долги подими потоа сонував како играм, како скокам среде таа прав, во тој пекол.“ (стр. 53).

⁴ Fr Miko, *Text a styl*, 1970, str. 54 n; Fr. Miko, *Rythmus v próze*, *Litteraria VI*, 1963, 5 a n.

Апелативно — експресивната функција заедно со звучната и семантичката условуваат ова паратактичко нижење на претстави да дејствува како единствена звучна и семантичка зона, во која преку интонативната градација кулминира во завршната каденција гротескиот облик на една животна ситуација со клучните зборови: ПРАВ — ПЕКОЛ. Во континуитетот на јазичкиот проев во далениов контекст овие елементи ни се претставуваат како „семантичка акумулација“, која произведува одреден естетски ефект и доаѓа истовремено во најтесен контакт со темата, што пак значи дека е досегната максимална интензификација на емоционалната и „значенската атмосфера.“⁵

„Големата вода“ е заснована врз двоен метод: поетско мистицизирана евокација на спонтан животен натуразам и реалистичко прабење на кризните ситуации во домот. Оттука и две естетски доживувања: поместување во светот на поетската фикција и пародично-баладичен тон во раскажувањето на грубите реалистички детали. Оттука и осцилација меѓу поетизација на темата⁶ и гротескното доживување на деновите поминати зад ѕидот, среде еден свет претставен во својот петрифициран и мистицизиран облик.

За посистемно проникнување во изразниот систем на „Големата вода“, чијашто основна категорија е контрастот, односно контрастивното нижење на тензивни и детензивни елементи, ќе се задржиме врз некои раскажувачки сегменти, кои се карактеристични со интродукцијата на различни тоналности и функционалната диференцијација на текстот. Тоа се оние места, во кои се појавува жанрот како составен дел од неотицкото настојување на авторот да реши еден проблем од идеолошка содржина. Таа токму и диктира артистичките облици да се „свијат под товарот на идеолошките претстави на авторот, што е типично за романова проза која спроведува определена теза.⁷

При првата средба на децата со „Големата вода“ забележуваме дека и покрај епското трансцендирање, лиризаацијата проникнува во целиот изразен систем, се пројавува во жанровата сфера. Доминира една психичка реакција кај децата која добива облик на субјективна детензија. Во драматично оперативен стил, во прекрасните лирски прелудии, на страниците 16, 17 и 18, преку лиризираните описи авторот ги крева инстинктивните движења на детоките срца, ги раздвижува конфузните состојби на

⁵ J. Mučarvsky, *Kapitoly z české poetiky*, I, Praha, 1948, str. 170—186.

⁶ Тријадната тема е третирана како метафора на човечката егзистенција во есејот на М. Гурчинов за Живко Чинго „Блесокот на големата вода“ во книгата „Живо и мртво“, Мисла, Скопје, 1974, стр. 100—107.

⁷ J. Heistein, *Le roman d'idée et roman essai*, *Zagadnienia Rozdajow Literackich*, XI, 1968, str. 24—35.

нивната потсвест. Тоа се интуитивни евокации реализирани во облик на лирски импреси, секавања, преобразби. Преку една „визија одзади“, Чинго ни ги претставува како би рекол Жан Рујон „чувствата и чиновите на ликовите појавени во времето но дефинирани надвор од него.“⁸

„Насекаде наоколу беа вода и ѕвезди.“

Милиони малечки ѕвезди, проклет да бидам. Од нивниот благ оган како да се потпалување целото пространство, па чини насекаде светкаат, треперат. Слегле во водата, пловат. Во еден час сета вода и ситот брег почна да пламти, зелено, сино, — со глас на човек почна да нè довикува, да нè мами. Можеби измислувам, можеби тоа беа само тихи бранови, но тој глас беше вистина. Можеби тоа беше зелениот дух на водата, што знаевме — неми, ступлени еден крај друг, седевме на највисоката карпа. Во сон, во магла.—“

Со поглед, глас и движење, со сонување и внесување на фантастичното, со сите средства на психичко и физичко дејствување, во крајна субјективна детензија насочена кон естетска иритација, сензитивниот лирски раскажувач Лем го насочува својот копнеж по човечка топлина и слобода кон целта и создава вистинска баладична атмосфера. Баладата со своите можности, пред сè, со својата стриктна затвореност и судбинска законитост му се понуди на Чинго како оптимална обликовна претпоставка — драматична, со латентен баладичен конфликт, во кој се конфронтираат двата принципа: стегата и слободата.

Големата вода во субјективната визија на едно селско, полно со витализам дете, кое обилува со инстинктивни сетилни и етички реакции станува освоен простор создаден од етерична бестежинска супстанца која се разлива во сите правци. Низ неа во силни бранови се шират чувствата и секавањата во својата бесконечност. Под магичното дејствување на водата се освојува и времето на прекинатото, безгрижното детство, се освојува напуштениот, загубениот простор. Времето на копнежот и времето на неговата заситеност се слепаат во една распламена сегашност. Се будат внатрешните чувства и ја предизвикуваат оваа феерична сценерија: „Гледавме како се губи снегот од родните полиња, се враќавме дома, проклет да бидам дома. На портата еден мил лик со големи, многу длабоки очи, сини, чисти, најубави очи нè пречекуваа. О, мил боже, еден бран личи на Сентерлевиот рид.“—

Во лесно движење на душата кон најимпресионните ефективни спомени, персонифицираната вода посматрана од највисоката карпа е *agens movens* за оваа визуелна сензација и за интуитивниот пробив во детоката душа, која копнее по своето

⁸ J. Pouillon (vision par derrière), *Temps et roman*, p. 171, Gallimard, 1946.

внатрешно ослободување и откинување од неразбирливата и неаприфатливата сегашност. Отклинати од сегашноста, потиснатите чувства го продолжуваат овојот ток но со уште поголем интензитет, виталност, претставени и во ритмот на фразите и во сугестивната звучност на зборовите и во атрибутивните синтагми. Се открива склоноста на Чинго кон парагактичко пижење, кое води наместа кон ослободување на реченицата и редуцирање до елиптички позиви со аленативна интонација. Тоа се патетичните О — структури, кои се карактеристични за лиризираните описи. Поради честата употреба на овие структури, тие можат да се третираат како синтактички лајфформули, во чиј кондензиран облик се реализира развивањето на темата во сета нејзина релјефност.

„Се колнам, — тој час ги видовме сите мили слики, што изгубени слики беа вратени, секој предмет пак он беше на своето место, Се, се беше вратено дома. Ви се јавува и сосема заборавена работа, некогаш малечко триче што ви влетло во босата нога, помните како мајка со ипличка полеска го молише, и за да не ве боли, воспостајно дувка со уста, со својата муша. — О, мило, о, мајкино срце! — го слушате нејзиниот глас.“

Субјективната детензија претставена преку ефективните спомени го досета својот врв а со тоа ја досега и максималната естетска притација. Епската причина за ова детензија лежи во првите морничави импресии од тегобната и задушната атмосфера во домот. Таа е пак условена од средбата на две дијаметрално диферентни свести: мистифицирана затворена свест — догматска свест на возрастните протагонисти во домот и дерската љубовилна, отворена свест. Претставата на водата доживеана како надмојно фантастично суштество им ја враќа на децата верата во животот. Со семантичката и мотивациската персонификација на водата авторот ја епизира сликата на водата, ја тематизира и тоа во сказочен, актуализиран облик. Водата добива насднаш симултанно епско и лирско звучење, а од таа комбинација на лирскиот и епскиот елемент, таа дејствува драматично во изразниот систем, кој е целиот поставен во тензивно-детензивен свод. Драматичноста е засилена и од метафоричките именувања, повторувањата, синтактичките паралелизми, наизменичната осцилација на фикција и реалност, цврсто мотивски поврзани.

Со цврст естетски гост, преку описот на водата и преку лирските медитации Чинго создава целосен естетски објект. Сликата на водата и евокацијата на спомените се движат во рамнива каденшо е можно одвивање на субјективна детензија од уште неопределени, но навестувани фрустрации. Лирската симултаност ја разбива епската сукопесивност, го инжибира развојот на сюжетот, за преку лирските пасажии да им биде претставена сугестивно и убедливо антрополошката состојба на жан-

рово селско природно дете, кое во својата душа ги носи трагите на првите светлини од природата.

Описот на големата вода е ослободување од епска тема и облик на поетска содржина. Тој е репродуктивна лирика, во која белото настроение на митот се фиксира во овоето мигновено движење. Описот станува функционална компонента на естетска структура, симултан јазички и тематски контраст насочен кон интеграл од максимална семантичка интензивност. Во него се соединуваат емотивниот и интелектуалниот елемент. Како таков тој се оддалечува од екстензивна епика и се доближува до епифанија. Ги надминува границите на обичното доживување и се поместува во лирски рамнини за да стане субјективен еквивалент на совладување на нерешените конфликти. Описот станува просторно проширена симболистичка и длабока лирска формула. При истакнувањето на поетските содржини и нивните конкретни изразни форми во „Големата вода“, како и функцијата што ја има симболот во неа, се повикуваме на Е. Лемерт, којшто во таквите поетски содржини гледа „надградбени“ функции на романовата архитектоника. Во овој контекст тој вели: „Еден морфолошки пристап би можел да ги открие специфичните услови на уметничкиот облик токму во тие форми во поетската творба. Со стилско критичкиот пристап би можеле да се искористат интересните проблеми коишто произлегуваат од рефлексивната на лирските и дидактичките фраземи во рецитацијата на збиднувањата; при тоа станува релевантна својствената бивалитност. Во епиката се зачувуваат лиризмите со тоа што тие како произволни поетски изразни средства го секундираат епскиот процес.“⁹ Поаѓајќи од овие теоретски заклучоци на Лемерт, ние ги истакнуваме токму тие поетски содржини, во кои се открива цела една мрежа од семантички и метафорички врски, кои го припојуваат описот кон тоталитетот на романот. Анализата на описот ни помага да ги досетнеме најважните аспекти во романескната конструкција, кои се неопходни и неизбежни во согледувањето на функцијата и улогата што ја имаат во референцијалната сфера. Средбата на плонерскиот отворен простор (водата) и неговиот антипод (домскиот простор — ѕидот) укажува илустративно на двете суштински константи врз кои е изграден романот: тензијата и детензијата.

„Ѕидот беше околунаоколу домот, како смок притаен. Ке те гушне ли, ке те завитка со онашот и тогаш ти нема спас. О, боже, тие ужасни, црни изутрини крај тој ѕид. Глуви. Секоја изутрина чиниш изедува по едно дете“ (23).

Во лиризираната проза тематската тензија и детензија се појавуваат во облик на скриена, завиткана поента преку мали

⁹ op. cit. Läm m e r t, S. 88.

динамички единици на раскажувањето. Наративната структура не е едноставна ни хомогена, нагровит таа е еден вид хармонична инкохеренција, којашто никнува од пресекот (закрстувањето) на двете рамнини: рамнина на епокиот и рамнина на лирскиот принцип — изразено со термините на Е. Штајгер.¹⁰ Раскажувачот во ваквата проза има суверено и доминантно место. Тој е истовремено и лирски субјект, кој се изразува во исповедничка „јас“ форма. Неговата исповест е поинтензивна во раскажувачката семантичка сфера, дејствието произлегува од таа исповест како скриена поента. Контекстот е означен со епизодичност, со варијации на мотиви, монтажи на мотиви на ужас, апсурд, гротескност, стугување и самоотугување, кои го засилуваат апокалиптичкиот израз на целиот романов монотоп. Од аспектот на композицијата овие варијации имаат конститутивна функција, тие се имено терзовито разработување на основната тема. Во асоцијативното нижење на мотивите Чинго уфрлува и сказни, преку кои ја реализира темата менувајќи го временскиот ритам и трансцендирајќи го своето и историското време. Овој митолошки став произлегува по нагле мислење од желбата на авторот да се освои одново интензитетот со кој ги доживуваме најимпресивните мигови во најраното детство, во топлиот мајчински дом. Тоа е уште еден облик на субјективна детензија при која се појавува напорот за ослободување од тежината на едно време. Тоа е истовремено и напор да се открие психичкиот свет на ликовите, да се раздвојат инертниот систем, којшто владее во домот. На овој начин секидневието се разгорува во пробиен конфликт и вибрира како кошмарна халуцинација.

Лиризирано прозниот роман на Живко Чинго „Големата вода“ е инспириран и обликуван во рамките на македонската народна литература. Неговите плодотворни извори се очигледни во богатиот фолклористички алувиум и во спонтаниот развој на современата светска романова проза. Со своите диферентни специфични белези, според изразните категории врз кои е изградуван, според неговата внатрешна динамика и движењето на стилистичка рамнина спаѓа несомнено во лиризирана проза, која ни нуди елементи за споредба на жанровите универзали со светската лиризирана проза. Но и при таквата можна споредба прозата на Чинго ја поседува својата индивидуалност, својата автентичност, онаа есенција, која произлегува од огромната народна психика и непрегледните слогови на народната прасила и народната традиција. Лиризираната проза како уметнички израз на Чинго се афирмира во романов како најсоодветен еквивалент во неговата патетична заштита на човечките достоинства.

¹⁰ Emil Staiger, *Grundbegriffe der Poetik*, Atlantis Verlag AG Zürich 1966, S. 13; 83.

Воислав Јакоски

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ЈУНАЦИ ВО АЛБАНСКАТА ЕПСКА НАРОДНА ПЕСНА И АЛБАНСКИ ЈУНАЦИ ВО МАКЕДОНСКАТА

1. Ова наше заедничко балканско поднебје диктирало слични, а некаде и по многу нешто идентични, животни услови и општествено-историски развојни патишта на народите што го населуваат него. Низ историското минато тие народи — иако некогаш во услови на меѓусебна конфронтација — перманентно ја пролевале својата крв против заеднички завојувачи и ги поднесувале ролските пранги наметнати од заеднички поробувачи. Таквата судбинска поврзаност условила создавање тесни меѓусебни врски и односи меѓу нив. Следствено, тие такви услови придонеле, покрај другото, да се имаат бројни сличности, па дури и истоветности и во народната епска песна¹; во песните да се предмет на опевање едни исти јунаци, некаде како заеднички херои, а некаде во улога на солерници — припадници на противнички табори.

Заедничките јунаци и сличностите и истоветностите во нивното опевање во епиката на балканските словенски народи укажува на една заедничка основа при создавањето на тие песни, на истоветност на историските условености, на моменти на постоење заедничка државност, без оглед под кое име и на кај балкански словенски народ во тој историски период таа му припаѓала, и посебно за постоењето на едно заедничко јазично и национално стебло. Перманентните миграциски мешања уште повеќе придонеле народнопоетските творби да станат заеднички, опеваните јунаци да прераснат во општојугословенски, за да се идентифицираат само етнички и јазично. Но, тие од овој појавување и сè останале и по многу нешто заеднички јужнословенски народен духовнопоетски продукт. Поради тоа постоењето на едни исти (заеднички) епски јунаци во слична по-

¹ Во овој момент ја имаме предвид само т.н. „стара“ епика: песните за ритерско-феудалните јунаци во кои се опеваат настани, личности и борби од времето на првиот период од робувањето под Турците.

стска интерпретација кај балканските словенски народи е нешто нормално и не особено.

Меѓутоа, постојат заеднички јунаци и во епиката на словенските и несловенските Балкански народи. Ивицното постоење и опевање е секако резултат колку на заедничките животни услови и општествено-историски развојни патешта, толку исто и на меѓусебните влијанија на полето на народнопоетската традиција, како и на заеднички робувања и отпори на поробувачите и завојувачите. Затоа и оваа појава е и редовна и нормална кај соседни народи.

Определен број јужнословенски јазици се среќаваат како предмет на опевање во албанската народна епика, а нешто помалку и албански во македонската. Во овој наш труд — сразмерно со просторните можности што ни се на располагање — ќе биде направен обид да се даде приказ на таа појава и да се раоветлат тие заеднички јунаци.

2. Без малку сите опевани јунаци во албанската народна епска песна се оние истите што ги опева и босанско-херцеговската муслиманска народна епска песна.² Воушност, речиси во целина се работи за едни исти јунаци и во бројни случаи за едни исти песни, само исполени на два посебни јазици (српско-хрватски и албански), следствено, и со некаде повеќе, некаде помалку определени посебности и во изнесувањето на некои национални белези.

Оваа појава ја констатирале бројни научници — фолклористи, етнографи и историчари и тие во основа стојат на две тврдешта. Едните³ дека е албанската епска народна песна создадена под непосредно влијание на босанско-херцеговската соодветна муслиманска епика (со едно мислење за обратен процес),⁴ па поради тоа, опоред нив, треба да е изникната во релативно помало време, а меѓу нив има и такви што дури се оби-

² Покрај други научници, најсигурен приказ на оваа појава има дадена Бутуровиќ. Генана, *Епска народна традиција муслимана Босне и Херцеговине од почетка 16 вијека до појаве збирке Косте Хермина*, Писаник Земалског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, Сарајево, 1972/73 (Етнологија, свеска XXVII/XXVIII).

³ В. Ѓуриќ, *Антологија народних јуначких песама*, Београд, 1969 стр. 91—92; Д. Миковиќ, *Disa shënimë historike rreth epikës popullore kreshnike, Përparimi*, бр. 7—8, Приштина, 1957; Ставрo Скенди, *Albanian and South Slavic Oral Epic Poetry, American Folklore Society, Philadelphia*, 1954; *The Mujo-Halil Cycle*; Т. П. Вукановиќ, *Poezija epike gojore e shqiptarëve dhe Sllavëve të Jugut*, Jeta e re, бр. 3, Приштина, 1959. На истоветно или слично мислење се и Х. Барииќ, Т. Ѓорѓевиќ, Г. Елезовиќ, М. Мурко, А. Шмауц и други.

⁴ Единствен опонент на ова мислење, но со претпоставка формулирана „А зошто да не можело да биде и обратно?“ е: А. В. Деснић-каја, *О боснийско-албанских связях в области эпической поэзии* (Вопрос о соотношении боснийского и албанского эпических циклов „Муџо и Халил“), VII Меѓународен конгрес на славистите во Москва, 1973.

дуваат да ги трасираат и патештата на тој премин од Босна и Херцеговина до Северна Албанија.⁵ Другите⁶ дека е албанската народна епска песна самостојно изникната во многу постар период (XII—XV век), сплетовено, дека е постара од босанско-херцеговската (и не само од неа), додека појавата на едни исти имиња на јунаците, сметаат тие, нема ништо општо ни со босанско-херцеговската муслиманска поезија, ниту со краишничките борби по Босна од средината и втората половина на XVII век.⁷ Овие фолклористи ги премолчуваат и бројните топоними и релации на движење на албанските јунаци кои се исто така ревидирани и злати не само со јунаците во босанско-херцеговската народна епика, туку и со јужнословенската во целина.⁸

⁵ Во таа смисла особено се запираат: С. Скејди, цит. дело, сметајќи дека босанско-херцеговската муслиманска епска народна поезија, во пролив кон Северна Албанија (каде што е најмногу и единствено распространета и денес) одела во две насоки: првата, Босна — Санџак — Косово — Северна Албанија (Малесија), и втората, Херцеговина — Црногорско Приморје — Скадар, односно, Црна Гора — Северна Албанија (Малесија); Т. И. Букановиќ пак смета дека најшироко распространување го извршиле најмногу црничките и траг во насока: Босна и Херцеговина — Санџак — Косово и понатаму во Албанија.

⁶ Ова мислење го застапуваат современите фолклористи во НР Албанија. На пример, Зили и Сако, *Historia e letërsisë shqipe I—II*, Трето издание, Приштина, 1975. На страна 71, авторот го вели следново: „Архивната внатрешност (се мисли на содржинската страна — В. Ј.), плодот на општествените односи, врз уметничките компоненти, поезиите се појавуваат како стари творби и се согледува дека осветлуваат настан од периодот на премин од родовско во феудално уредување. Феудализмот во Албанија, што ги има својте-никулни во Арбарешката држава, се рашири од XII—XV век.“

⁷ И покрај ова вакво тврдење, самиот факт што З. Сако (цит. дело, во Предисловие) ќе го рече и ова: „За одбележување е фактот што врешничките песни се случилат главно во Северна Малесија, каде што до денешни дни е зачувано живеењето на родовите...“, зборува дека заклучокот за појавувањето на албанската епска народна песна помеѓу XII и XV век е повеќе заснован врз претпоставка, зашто живата родовско-племенска традиција, зачувана и до денес, можела да биде (дури и е) главниот фактор за постоењето на антифеудалната нота низ овие песни, а во времето на нивното појавување.

⁸ Релациите на движење на албанските јунаци се речиси истоветни со оние на нашите јунаци: со поаѓање од Босна (Удбина и Кладуша) тие се движат главно кон: Приморје, Косово (Качаник) и по на југ — Македонија (Прилеп, Охрид, Преспа), Мореја, Румелија, потоа, на север: Војводина, Русија; запад: Краина, Германска (Немца), Австрија, Венеција (Италија) итн. Самите топоними ова го потврдуваат, затоа да ги ведеме некои од нив: „Бјешма“ (руѓана, планина) на Удбина, на Љубетин, на Талирија (Италија), Зеза (црните), Големите, Високите, на Котор, Сувите и слично. Протязниците им живеат во „Фуша“ (полиња) на: Будин (Будим), Зелените, Удбинските, на Котор, на Кладуша (Кладуша), Московските, Големите, Широките итн. Могданите најчесто се водат во „дрими“ (власурци, геснини) какви што се: на Качаник, Црните, Сувите, како и во „дугето“ (шумичките) на: Прилеп, на Зелените и сл. Како посебни покраини се среќаваат: Голема и Мала (Горна и Долна) Јанина, Бошна (Босна), Будина (Будим), Црно Море, Јудбина, Кладуша, Кра-

односно дека прототиповите и на едните и на другите јунаци се историски личности од средината и втората половина на XVII век.⁹

Со оглед на нашиот интерес, потребна е диференцијација на јунаците во албанската епика. Имено, нашиот интерес го предизвикува во овој момент една друга група личности: оние што заземаат важно место во нашата јужнословенска епика, а во албанската се јавуваат во одделни песни или како противници на албанските јунаци или како нивни содружници, соборци, помошници и побратими. Таквиот број јужнословенски јунаци во албанската епика е евидентен, но сразмерно помал, додека бројот на албанските јунаци во македонската епика е уште помал.

Ако се обидеме да ги набројиме јужнословенските јунаци во албанската епика, тогаш е тој број речиси импозантен, без оглед на нивното место и улога во опеаните настани. Одделни наши јунаци се јавуваат во повеќе песни, а некаде во една до две, не сметајќи го бројот на нивните варијанти. Некаде се тие именувани, а некаде е изнесена само нивната владетелско-предводничка функција или титула. Меѓу нив има и такви што не ѝ се познати на нашата јужнословенска епика, односно за кои и историјата не знае ништо, врз кое влијаеле и измената на имињата или нивната неправилна употреба, што е и нормална појава при изговорот на имињата од друга народност и на друг јазик.

За да може тоа подобро да се согледа, ќе приведеме извесен број на тие јунаци, главно на оние што се среќаваат во повеќе поетски творби, притоа при нивното идентификување како јужнословенски се раководиме од нивните лични имиња, завршетоките на презимињата и нивната религиозна (христијанска) припадност, зашто албанските се скоро без исклучок припадници на муслиманската вероисповест.¹⁰ Тоа се: кралевите на Сеја (Сењ), на Котор или Котар (Котор или Котари),

(х)ина, Хошари (веројатно: Котари), Мадарија, Мореја, Кабеја, Румелија, Русија, Сења и Сеја (Сењ), Стамбол, Шкјенија (во смисла: Каурија), Талирија, Туна, Туркија, Венедик, Захара (веројатно: Сахара, Африка), Задра (Задар) итн. и сл.

⁹ За прототиповите на главните албански јунаци и нивната историска основа во личностите од крајничките борби во средината и втората половина на XVII век зборуваат бројни фолклористи и други научници, меѓу кои Бранко Водник (*Историја на хрватската литература*); Бутуровиќ, Генада, цит. дело; Д. Миковиќ, цит. дело; В. Гуркиќ, цит. дело и други.

¹⁰ Во оваа смисла се појавува еден интересен феномен, што, по наше мислење, бара студиозно разгледување и решавање. Имено, судејќи врз имињата на лицата од кои се најголемиот број албански епски песни слушани (запишувани), повеќето од нив како да ѝ припаѓаат на римокатоличката вера, а ваму низ сите песни провејува истакната апотеоза на муслиманството.

на Градина, на Војводина; банот на Задра (Задар), а потоа следуваат: Дуро и Гуро Јабанџија или Харамбаша, Смиљлиќ Илија (некаде и како Алија), Смиљлиќ (некаде Смиљјаниќ) Саво, Галан Капетан, Галиќ Галан, Илија Харамбаша, Смиљјаниќ Сердар (или Сердан), Хусо Радоица, Јован (некаде е еден, а некаде повеќе браќа Јовановци), Крспит (во значење христијанин) Капетан, Љуш Капелиќ, Малиќ Буљукбаша, Марјан Стојан, Пајо Харамбаша, Томо Шкаот (во значење: кауринот, христијанинот), Трашот (во значење: дебелиот) од Марјан (морето, приморјето), Поп Милаш Иван, Чобанбаша Раде, Раде од Кралството, Расподин (веројатно во значење господин) Раде, Сејан Капетан, Симо Харамбаша, Илак Капетан, Морскиот (од морето) Урош, Вук Харамбаша, Стојан Арамбаша, Бошко Харамбаша, Газран Капетан, Гуро Буљукбаша, Гуро Тамничар, Марко Бурлеџија, Марко Меанџија, Милиќ Харамбаша, Милош Радован, Нико Бафрактар, Нико Бојковиќ, Павн Харамбаша, Павле Харамбаша, Поп Милован, Радомир, Радован Чобан, Радовановиќи (повеќе браќа), Симо Побратим, Стојан Капетан, Стојан Милован, Стојан Чобан, Црниот Урош, Видо Харамбаша, Вукоман Стојан и други, но секако Кралевик (Крале) Марко.

Иако е мошне тешко да се определат кои се од овие историски, а кои имажинарни личности, сепак нивните лични имиња, улоги во опеаните настани и нивната христијанска припадност, се речавачки фактор дека албанскиот народен поет нив ги смета како јунаци од јужнословенска припадност, бидејќи постојат и виден број други личности, кои врз основа на некои белези им припаѓаат на други народи: Венеџија, Италија, Унгарија, Германија (Австрија), Русија итн. Нив, се разбира, тие не ги зедовме предвид.

3. Наброените властелско-предводнички функции на јужнословенските јунаци опеани во албанската епика укажуваат за една мошне широка временска рамка: од средновековието, преку краишничките бојби до ајдутството и востанијата за ослободување. Така, титулите кралеви, банови и капетани можат да се однесуваат и на XIV век па наваму, но и на многу подоцнежен период. Натаму, тука се бројни личности од ускочката и краишничката средина. Титулите пак ајдутиќ, арамбаша, буљукбаша, бафрактар итн. како да определуваат многу подоцнежен период. Меѓутоа, за секој случај, во албанската народна епика судирите или дружењата на албанските јунаци со јужнословенските (и не само со нив) нема некоја приближно определена временска периодика, што во нашите песни не е тоа случај. На пример, содружилните и противничките на Крали Марко во нашата народна слика се историски или неисториски личности, исто како и во албанската, но се попрецизно временски определени, во најмала рака дека можеле да постојат во времето на живеењето на Крали Марко. Овде може не е

случајот таков. Нивен пријател (побратим) или противник е и Марко, но во исто време и разни крајпаничко-локочки или ај-дучки јунаци, чие време на постоење и борба е многу подоцнежнo. Што е уште покарактеристично, овие содружници или противници се јагуваат на една исти албански јунали. На пример, главните албански јунали, браќата Мујо и Халил, односно триесетте или пристата Удбиноки али, контактираат и со Крали Марко и со Пајо Харамбаша и со Гуро Буљубаша. Времениски колку-толку се определени само комуникарањата помеѓу Муса Кесеџија и Гург Елез Алија, од една страна, и Крали Марко, од друга, и во тоа има определена логика, барем онолку и онаква каква е можна во народната епика која, како што е позната, е псевдоисторична.

Па, сепак, независно од фактот што се депозитните албански епски јунали репродуцирани во широк временски интервал на живеење и дејствување, карактеристично е и тоа дека тие редовно поседуваат одлики на епски рittersко-феудални херои, какви што имаат и нивните противници. Тоа како да означува дека се албанските епски народни песни создавани или под силно влијание на феудално-ритtersката традиција (независно од каде доаѓало тоа влијание) или пак се преземени такви какви што се среќавале во средината во која се создадени, која можела да не биде албанска.

Меѓу албанските епски јунали и адекватните јужнословенски во друга насока постојат видни различности. Како јунали тие ѝ припаѓаат на феудално-ритtersката епока и стриктно се држат за тогашните правила и прописи во борбите (мелдрите). Меѓутоа, во суштината во нивната борба (а уап им е главна и основна преокупација) се откриваат посебни карактеристики. Имено, јужнословенските јунали делат мелдрани со противници што им наметнуваат глoби и давачки, им ја загрозуваат слободата (национална или религиозна), се трудат да ги поробат или зеде ги поробиле, а основна девиза им се крстот и христијанството. Тоа значи дека во суштината нашите јунали народот ги слика како борци, заштитници или одмазници на загрозената национално-религиозна христијанска голтадноста на слободата, зашто со стремекот за поробување или со веќе стореното поробување им се заканува наметнување друга религија (со тоа и националност). Затоа нашите песни се проткаени со повозвишени идеали и идејни насоки.

Албанските јунали во таа смисла се поограничени но затоа и повезависни. Нивната борба е проткаена со стремек да го процираат и наметнат муслиманството и во акциите во таа насока се, речиси, од нивото независни. Инаку, основните видови на нивната борба се во две насоки: или зашита на планината, стадата, пасиштата, вичуноу ниво и честа, или пак одат да четуваат, при што ја пројавуваат својата јунаштина.

во одмазда или плачување робови (главно девојки и жени). Затоа, појмот слобода во албанската народна епика е многу потесен и локализиран главно врз заштитата на имотот и честа. Од ова се доаѓа до заклучок дека на албанските јунаци како да не им е загрозувана слободата, туку животната егзистенција. Но, затоа пак албанските јунаци се некако поблиску до простите народни маси (селанството), и не само што се редовно њивни заштитници, туку во некои случаи и потеклото им е просто-народно (селско).¹¹ Ова придонело да се создаде една многу интересна слика: за албанскиот народен поет противниците живеат во низините, во велелепни бели дворци, додека неговите јунаци се редовно на штрек, се движат низ планината во потрага по напаѓачите што доаѓаат редовно од полето и од тие дворци; често од некое погодно место со дурбини ги посматраат низините и ги откриваат напаѓачите, а оттука, во одделни случаи, и како последни, но најчесто во чети, слегуваат во полето и ги напаѓаат противниците.

4. Меѓаите и дуелите помеѓу јужнословенските и албанските јунаци се секогаш проткаени со ритерски дух, се водат врз оите ритерски правила; никогаш не се напаѓаат подмолно, туку со соопштување или со повик до противничкиот јунак да дојде на определено место во определено време за да си ги измисрат силите. Во тие дуели — што е и нормално — најчесто победува јунакот на народот чија е песната, како има и обратни примери, како и да е дуелот нерешен, во кој случај се докажува дека противниците поседуваат иста сила. Во последниов случај скоро редовно се појавува самовила, која е некогаш посестрима или заштитница или на едниот или на другиот јунак (некаде и на двајцата во исто време), па ги проколнува што замочнале меѓусебна борба, ги повикува да престанат со неа, да се помират па и да се побратимат. И токму во такви околности доаѓа до побратимење меѓу албанските и нашите јунаци, како има случаи кога е едниот јунак во тешка состојба па го повикува другиот јунак да му помогне наречувајќи го брат. Инаку, нашите јунаци побратимството го бараат и прифаќаат со повик и клеква до господата и (или) некој светец, додека во албанските песни таквото колнење речиси го нема, туку тоа се врши просто со поднесување предлог за побратимство.

¹¹ Една од причините врз која Сако заклучува оти оваа албанска поезија е токму стара (иако, тоа е евидентно, постојат во основа и други, пред сè политички мотиви) е што низ неа проѕакоа антифеудална ориентација, во то поемолчува фактот дека е сегашнава поезија речиси во потполност муслиманска, ја неат католици, а како што чврди била создадена тогаш кога муслиманството го немак ни до Албанија, ниту на Балканот воопшто.

И во нашата и во албанската епска народна песна погизувањето на дадениот збор, односно побратимството се смета за најголем престап, па е проследено со лута клетва врз кеверниот јунак. Токму врз оваа основа и мотив се создадени многу успешни поетски остварувања. Сепак, во албанските песни за нијанса е „бесата“ (чесниот збор) поистакната. Обично е Крали Марко тој што почесто го погизува зборот или се служи со нечесности, па врз него албанскиот народен поет и упатува луги клетви.

Всушност Крали Марко е речиси најбројно застапен како јужнословенски јунак во албанската епска народна песна.¹² Со исклучок на во една од песните, во која тој се закарува со Герг Елез Алија, па од страх бега од него, се скрива во една пештера и „сè уште е таму“¹³, во сите други Марко е најчесто во судир со албанскиот јунак Муса Кесехија.¹⁴ Што е исто така карактеристично во сите дуели со Муса Марко излегува како победник, но редовно, како и во нашите епски народни песни, победата ја постига подмолно: со помош на самовилги и со погајни ножеви (тие во албанската песна се најчесто отровни). Затоа и албанскиот народен поет во една од нив¹⁵ остро го проколнува Марка:

Zoti e vraftë at Krajleviqe Markun. (Бог го убил тој Кралевиќе Марко,
n'besn e vet djerin qysh me e pre?! што на вера убива човека?!)

Ова уследува откако Марко, наоѓајќи се пред пораз, му предлага на Муса:

¹² Во досега објавените зборници со албанска народна епика успеавме да пронајдеме вкупно седум песни во кои се среќава Крали Марко. Тоа се:

1. Qemal Naxhihasani, *Këngë popullore legjendare*, Tiranë, 1955, „Ymer Aga“, „Cetobashe Muji dhe Krajleviqe Marki“ i „Musa Qesexhi“;

2. Gjergj Hasanaj, *Malësori këndon*, Cetinje, 1971 („Marku pshton ort“ i „Dragishe Vojvoda“);

3. Q. Naxhihasani — Zihni Sako, *Folklor shqiptar II Epika legjen dare* (Cikli i kreshnikëve), Vëllim i përë“, Tiranë, 1966 (Gjergj Elez Alia);

4. P. Fulvio Coraigano, *La poesia epica di confine nell' Albania del nord II*, Padova, 1943.

¹³ Тоа е песната „Gjergj Elez Alia“ (се јавува цел во стихови, а дел во проза), поместена во „*Folklor shqiptar II...*“, Тирана, 1966, стр. 471).

¹⁴ Од вкупно седумте песни, две го интерпретираат меѓданот меѓу Марко и Муса. И во двете Марко излегува како победник, со тоа што во едната Марко загинава потоа удавен од едната од змиите што лежи на едното срце на Муса. Втората е најдолгата песна — составена е од 507 стиха и ја напишал и ја објавил П. Фулвио Кордињано во понапред цитираниот зборник.

¹⁵ Тоа е песната „Musa Qesexhi“, објавена во „*Këngë popullore legjen dare*“, Тирана, 1955 (редактор К. Хашихасани).

T'kishje, Musë, mue për me m'falë,
probatin un kishje për me t'xanë.

(Ако можеш, Муса, да ми простиш,
побратим со тебе би станал.)

Меѓутоа, од целиот тек на песната се заклучува дека Марко немал друг избор: или враќање во занданите каде што му претстоела сигурна смрт, или по секаква цена да го убие Муса. Поточно, Марко е доведен во ситуација еден збор да мора да погази, зашто на султанот му дава вакво ветување:

Ndo me shaptë Musën ta kam pre, (Или со сабја Муса ќе те погубам,
ndo n'ket burg po t'vi opet! или во овој затвор пак ќе се најдам!)

Овој пример укажува дека народниот поет, албански или јужнословенски, бил свесен оти крвопролевањето меѓу нациите и албанските јунаци (а со тоа и народи) било резултат од зависната положба пред посиленциот — Турците и султанот.

Меѓутоа, постои и една албанска песна во која и Марко загинува, но откако на ист начин го погубува Муса, а е залавен од една од змиите што лежат на срцата на Муса.¹⁶

Албанскиот народен поет на Марко му го спротивставува и својот најголем јунак — Мујо. Меѓу нив доаѓа до дуел по тем големи перипетии, па откако ни еден не може да победи, по барање од самовилите тие стануваат побратими, откако Марко му ги прости на Мујо двете рани и дванаесетте години зандана, за да извикне поетот:

Kurr prej shoqi ma nuk janë da!
Gjithmonë zoti na nimoftë,
shpata e jonë t'keqin e pushtoftë!

(Никогап не се одделиле!
Господ секогаш да ни помага,
сабјата наша лошо да ништи!)

5. Како албански јунаци во македонската народна епска песна се јавуваат: Муса Кесеџија, Корун Кесеџија, Гино Арнаутче, а од децата-јунаци најмногу е застапено Дете Дукад(т)-инче.

И во македонските народни песни Марко е скоро редовно принуден да оди да го убие Муса, па исто така речиси редовно тоа го прави на подмолен начин: по совет на самовилата и со потајните ножеви. Тоа укажува дека во оваа смисла нема големи различности во интерпретацијата на мотивот за мегданот помеѓу Марко и Муса во албанската, јужнословенската и македонската народна епика. Единствено се забележува дека во јужнословенската народна песна е повеќе потенцирано одметнувањето на Муса и неговите зулуми, отколку во албанската, што укажува на можен заклучок за поголема оправданост ако

¹⁶ Цит. песна, запишана од П. Фулвио Кордињано.

Марко по секој начин (чесен или подмолен) мора и треба да го ликвидира Муса.

Меѓутоа, подруг е случајот со јунакот Ѓино Арнаутче. Под ова име во македонската народна епика се ореќава јунак редовно Марков проливник, кој по ништо не се разликува од кој било друг јунак, освен што носи прекар Арнаутче. Во песните никаде нема показ за неговата народносна или религиозна припадност. Што е поважно, таков јунак во албанската народна епика нема. Поради тоа на мислење сме дека во името и акциите на овој јунак македонскиот народен поет го олицетворува албанскиот народ, уште повеќе што во македонските песни воопшто и не се среќаваат како албански јунаци Мујо, Халил, Ѓерѓ Елез Алија и други. Името Ѓино е христијанско, па се чини дека е овој јунак еден од најстарите во нашата епика — од времето пред доаѓањето на Турците на Балканот, односно пред помуслиманувањето на дел од албанскиот народ. Инаку, Ѓино се среќава во повеќе песни. На пример, во една¹⁷ е прикажан како трагичен јунак, зашто врз сомневањата од мајка му си ја прободува жена си, а потоа и самиот себе. Во друга¹⁸ се јавува под името Ѓорѓи, каде што сака да ја граби жената на својот пријател Митре. Во трета¹⁹ го наоѓаме како Марков противник, зашто сака да му ја граби сестрата Антелина, па Марко ја користи неговата наивност и успева со помош на крчмарка да се спаси, а потоа да го убие, итн.

За разлика од Ѓемо Брѓанин во српскохрватската народна епика, каде што е прикажан како брат на Муса Кесеџија,²⁰ во македонската го среќаваме Корун Кесеџија (или Разбојник). Ако за Ѓино имаме колку-толку показ дека е албански јунак со тоа што носи прекар Арнаутче, за Корун просто нема ни такви показатели, така што само врз фактот дека е тој најчесто одметник по македонските предели и дека има слична улога како Муса и Ѓино (Ѓорѓи) би можело да се претпостави оти македонскиот народен поет во овој лик можел да олицетворува албански јунак. Значи, и овде се работи само за една можна претпоставка, додека за точно идентификуван постоечки епски лик тешко може да се зборува.

Сличен, иако малку поопределен е случајот со детето-јунак Дукад(т)инче. Во овој случај за албанска припадност на овој лик може да се претпоставува само врз неговиот прекар добиен по наводната земја на која ѝ припаѓа, а тоа е „Земјата

¹⁷ Миладиновци, п. бр. 91.

¹⁸ Мил. п. бр. 68.

¹⁹ Мил. п. бр. 102.

²⁰ Пример, *Краљевик Марко*, Дечја књига, Београд, 1951 (уредник др Воислав Ѓуриќ), стр. 151; Инаку, за ликот на овој јунак никаде не можат да се пронајдат какви било податоци, па ниту за неговиот етнички прототип.

Дукад(т)инска". Врз таа основа може да се смета дека се работи за покраината Дукадин (Дукаџин),²¹ некогашната Дуклја од раните средни векови.

Инаку и ова дете-јунак, како и претходните Гино и Корун е голем јунак, често поголем од Крали Марка, само е исто така неискусоно, па гине подмолно од раката на нашиот јунак. И како што албанскиот народен поет заради слична постапка го проколнува Марка, така исто и македонскиот тоа ќе го стори, особено откако со тоа ќе се фали пред другите наши јунаци како со голем подвиг. Дури и нешто повеќе: овде клетвата упатена до Марко е уште постра:

Бог те убил, Марко Кралевике!
Што кајдиса н' ова лудо дете!
И гробнина да ти се не знаат.²²

На крајот сметаме за погрешно да изнесеме дека во македонската народна епика фигурираат извесен број женски ликови што би можеле да му припаднат на албанскиот народ. Меѓутоа, и овде, во овие песни, освен прекарот Арнаутка или Арбанашка, речиси други никакви покази не зборуваат дека би можело да се однесува за мома или жена од друга народност, па и вероисповеста на овие женски ликови е редовно христијанска. Поради тоа и во овој случај ние сме на мислење дека се работи за постари поетски творби низ кои се олицетворуваат не само јунаци од албанска народносна средина, туку и се прикажуваат честите врски и односи помеѓу нашиот и албанскиот народ. Меѓу тие односи имало и конфликти, брачни врски, грабежи на жени и девојки итн. Впрочем, сè онака како што тоа го диктирал самиот живот.

²¹ Дукаџин (Дукаџин) е покраина која денес припаѓа дел на АП Косово и СР Црна Гора, а дел на НР Албанија.

²² Миладиновци, ш. бр. 121.

Дил

ИНГ
што
јот
ациј
жењ
врем
тани

маке
19-ти
след

паро
ИНГ
родн
жува
нар●
феуд
и на
зира
та; р
и со

се и

започ
пред
Макед
удов,
пред
одржа
повека
терија

Димче Најчески

ИЛИНДЕНСКИТЕ НАРОДНИ ПЕСНИ — НАРОДНА ПОЕЗИЈА ОД 20 ВЕК

Илинденските народни песни¹ (во натамошниот текст ИНП) се народни песни со општествена и политичка содржина што се појавиле во македонската фолклорна традиција во крајот на 19 век — време кога е создадена револуционерната ситуација во Македонија, кога се разраснува револуционерното движење, кога се јавуваат организирани форми на отпор и борба, време на Илинденското востание и борбите непосредно по востанието.

Си поставивме задача, врз основа на ИНП, како жанр во македонската народна поезија кој се појавил во крајот на 19-тиот, а се формирал во почетокот на 20-тиот век, да ги проследиме промените во усната поетска традиција.²

Пресекот на усната поетска традиција во македонската народна поезија во крајот на 19-тиот век, во која се појавиле ИНП, покажа дека постоела жива и богата продукција на народни песни со општествена и политичка содржина, што укажува на јакнењето на општествено-политичката функција на народната песна. Нејзини поважни одлики се: поизразена антифеудална насоченост; поопределено искажување на народната и националната припадност; поголема конкретност во поезизирање на животот и борбата во форми соодветни на реалноста; растеж на бунтарското расположение; пошироко идејно и социјално нијансирање на позитивниот јунак; истапување

¹ Илинденските народни песни во фолклористичката литература се именуваат и со термините: револуционерни, комитски, борбени песни.

² Фолклористичкото иследување на илинденските народни песни започнува со појавата на збирката на Панчо Михайлов, односно со предговорот од Михаил Арнаудов. (*Български народни пѣсни от Македония*. Събрал Панчо Михайлов. Със предговор от Проф. М. Арнаудов, София, 1924. Во современата македонска фолклористика ИНП се предмет на систематско иследување. На 3 и 4 август 1968 година беше одржан симпозиум за револуционерниот фолклор, кој даде одговор на повеќе прашања што се однесуваат на карактерот на ИНП. (Види: Материјали, „Македонски фолклор“, I, 2, Скопје, 1968).

на народот како самоорганизиран колектив кој ја сфаќа потребата од вооружена борба; во естетскиот систем доминантни се формите од епско-лирски и лирски тип, а епските кратки и долги форми суштински се различни од јуначката народна песна; изразена е тенденцијата кон напуштање на системот на генерализација, што се огледува во намалената сюжетна и композициска скалапеност и во поголемата разновидност на формите на стихот.

Во рамките на оваа поетска традиција, како составен дел на ослободителната борба и подготовките за востанието, се појавиле народни песни со изразита општествена и политичка содржина, кои имале определена естетска и практична функција: го осмислувале животот и борбата, поттикнувале на акција, ги разоткривале перспективите на борбата.

Континуитетот на борбата условил натамошен развој на народната поетска традиција во новосоздадената револуционерна ситуација. Прекршувањето на многу сфаќања, естетски претстави, како резултат на организираната вооружена борба, востаничката активност, влијанието на идеологијата на револуционерното движење и писмената литература имале за последица соодветни промени во народната песна со општествена и политичка содржина.

Творците на ИНП припаѓаат на различни слоеви од селото и градот и имаат различни духовни профили, што доаѓа до израз во јазикот, идејно-емоционалната содржина и уметничката мера на песните. Најголемиот дел од песните е создаден од обични работни луѓе од селото и градот. Дел од песните имаат индивидуални белези и се создадени од пообразовани поединци. Но, и тие се најчесто анонимни творби, биле подземни од фолклорниот процес и станале негов составен дел, што зборува за нараснатите духовни потреби на средината, за поразвиени естетски вкусови, и во крајна линија за нови особености на поетското творештво на народот. Тоа ни дозволи да констатираме:

Усната поетска традиција во крајот на 19-тиот и почетокот на 20-тиот век, од една страна, се карактеризира со ненарушеност на традиционалните форми, отсуство на влијание на писмената литература, а од друга страна, со присуство на различни степени на духовна култура, почнувајќи од тие што ѝ се својствени на заостанатата патријархална селска средина, па сè до оние со кои се одликувала поразвиената праѓанска средина, меѓу другото, и со елементи на идеологијата на националното ослободително движење. Тоа упатува на поинакво сфаќање на фолклорниот процес. Неговите рамки се пошироки, а тековите што се одвиваат во него се поразновидни. Учеството на различните слоеви во поетското творештво на народот, од кои некои се со повисока духовна култура, се рефлектирало врз

содржините и формите на песните, кои во одделни случаи се доближуваат до индивидуално-фолклорното творештво со елементи на праѓанската поезија и писмената литература. И сепак, и покрај широкиот дијалект на поетската продукција, спрема основните одлики на песните, тие се фолклорни творби, составен дел на поетското творештво на народот.

Одделните категории на ИМП, составните делови на нивната тематско-јазична и идејно-уметничка структура, ги имаат своите корени во традицијата што се наслојувала со децении и векови, како израз на духовниот живот, менталитетот на нашиот човек, формираните сфаќања и оценки. Песните или некои нивни елементи како да се носени и изнесени од длабините на минатото. Во нив се содржат поетските формули, поетските мисли на многу поколенија. Пренесувани и преосмислувани: темите, сюжетите, мотивите, поетските изразни средства — се концентриран вид на општествената психологија и естетската мисла на бројни генерации, богато искуство на народот за вековите на ропството. Во оваа смисла, многу содржини и поетски ликови во ИМП се доживуваат како позната поетска материја, не еднаш моделирана во народната поезија.

Едновременно, како во основната матрица на фолклорниот процес така и во неговите придружни и периферни појави, се надоврзуваат и натрупуваат елементи што ги чинат новите струења во народните песни со општествена и политичка содржина. Промените во општествената психологија и естетската свест: постепено осознавање на причините и суштината на социјалните конфликти, сфаќањата за отоманското ропство, за неопходноста од политички промени, сфаќањата за организираната вооружена борба како единствен пат за извојување на социјална и национална слобода, непосредното искуство стекнато со учеството на народот во востаничките акции — таа содржина на свеста на човекот барала поетски ликови со подруга социјална конкретност, верност на формите на животот и борбата, политичка заостреност што одговарала на историскиот момент.

Токму затоа поетскиот свет на ИМП не е само традиционален, ами и нова, современа и актуелна поезија на времето, резултат на тековите во народната поезија што го ознаменуваат надрастувањето на претходната поетска традиција и востанувањето на нова, која одговарала на потребите на денот.

Овие тенденции во народните песни со општествена и политичка содржина се пројавуваат во сите категории на содржината и уметничката изразност на ИМП. Во најопшт вид, ќе спомнеме некои од нив.

Во ИМП се присутни теми карактеристични за борбената народна песна од предилинденскиот период, адаптации на теми од различни периоди и жанрови, но најголемиот дел про-

излегуваат од животот и борбата во илинденскиот период. Националното ослободително движење станало општествена и политичка сила, ги формирало сфаќањата на луѓето, моралните норми и естетските критериуми, идеите и идеалите на времето. Во условите на политизација на животот и размавот на вооружената борба се наметнувале нови теми, поими, политички и национални идеи. Целокупниот живот се оценувал од гледна точка на новосоздадената ситуација.

Во центарот на вниманието и главен предмет на поетизација станало ослободителното движење. Тоа се сметало за судбоносно значајно, па мерата за убаво и прекрасно се определувала од општествено-политичкиот и моралниот императив на времето: ослободување од ропството и тиранијата. Токму затоа, сè што претставувало манифестација на ослободителната борба се утврдувало како позитивно и убаво. Сите појави во животот, човечките квалитети, социјалните, националните, политичките идеи, што народот ги сфаќал како корисни и пожелни, наоѓале позитивна идејно-естетска оценка. И обратно, појавите и сфаќањата што му биле спротивни на одот на ослободителната борба, добивале негативна идејно-естетска оценка.

На преден план е личноста и нејзиниот однос кон ослободителната борба. Од овој аспект се оценуваат општествените и моралните квалитети на личноста. Поимите за хероично, возвишено, трагично, долно, грдо и сл. се исполнувале со естетска мера спрема критериумите на народот за учеството и придонесот во ослободителната борба.

Повикот на борба станува попрецизен, појасно мотивиран: се истакнуваат целите и задачите на ослободителното движење. Се оди во борба не само од лични побуди, ами против феудалните господари и политичкиот режим. Се сфаќа смислата на востаничките акции како организирано дело на востанатиот народ. Се поетизира моралната чистота, цврстината на карактерот, идејната убеденост на борците, високниот патриотизам и херојскиот подвиг од името на големото дело.

Вака се одржува содржината и идејно-емоционалната насоченост на ИНП. Таа се јавува битна одлика со која ИНП се разликуваат од поранешните народни песни со општествена и политичка содржина.

Ликовите во ИНП се неразделни од ликовите на поранешната народна поезија и од тие во другите жанрови на народната поезија. Нивната специфика произлегува од подрачјето на животот што е предмет на поетизирање и степенот на осознавање на револуционерното движење. Во ИНП среќаваме и ликови во чиешто осмислување има отстапувања од вообичајните сфаќања и уметнички постапки.

Типичните ликови на борците — комити, ликот на војводата, ликот на затвореникот, ликовите на организаторите и ра-

ководителите на борбата, женските ликови, ликовите на Турци; колективните ликови: четата комити, народот, турската воена сила и др. — ја покажуваа физиономијата на општеството и односите во него во условите на организирана борба и политичка активност.

Од анализата на сижетите произлегува дека е доминантен процесот на создавање сижети во духот на постската традиција. Мал е бројот на сижетите што отстапуваат од оваа закономерност.

Постарите сижети, предимно од ајдучките и комитските народни песни, како и од другите жанрови на народната поезија, се прифаќале поради елементите на сличност, и преработени добивале функција на модели и на тогашниот живот. По такъв начин се адаптирани и помалите структурни елементи (мотивите и ситуациите), што потекнуваат од поранешната народна поезија.

Покрај него и заедно со него вршел процесот на создавање нови сижети. Тие се изградени, главно, според формите на животот, иако често испреплетени со постари структурни елементи.

За естетскиот систем на ИНП е карактеристична творечката преработка на лирските и епско-лирските форми. Такви се: лирските песни извици и повици; песните на восхит и слава; елегиите; клетвите; шеговните и сатиричните песни; приспивните песни и др. Посебно место има баладата.

Освен ретките епски песни генетски оврзани со епската јуначка песна, како типични се јавуваат кратките и долгите епски песни.

Скоро за сите форми на естетскиот систем на ИНП можеме да констатираме: јакнење на лиризмот, зближување и взаемно понижување на различните естетски форми.

Во ИНП се ретки формите што се оддалечуваат од народно-поетскиот систем.

Поетскиот јазик на ИНП се збогатува со нови изразни можности. Особено е изразена тенденцијата кон збогатување на лексиката. Системот од тропи, стилски фигури и другите форми на поетската изразност во основа е заедничкиот поетски јазик на народната песна. Неговата специфичност се состои во новите врски и нијансирања во постизирањето на тогашната реалност.

Апсорбирајќи го поетскиот јазик на различни родови и жанрови, ИНП развиле нови поетски квалитети: го соединуваат драматизмот со емоционалноста; се одликуваат со повеќе идејни и рационални елементи; понатаму ги развиле средствата на народната поезија за изразување на силни драмски ситуации, трагични судбини и херонзмот на борбата.

Во разновидните структури на метричкиот систем, доминантно место има осмерецот. Метричката структура обично се слева со ритмичката и мелоската линија на песните. Најчести се песните со силаботоноки ритам, а многу од песните го зачувале определениот метар на стиховите со пауза на постојано место. Особеностите на македонските говори овозможиле различни комбинации во чија основа се касат трохејот и дактилот.

ИМП немаат единствен уметнички метод; присутни се уметнички постапки што произлегуваат од различна естетска свест, родова и жанрова специфика. Така што, уметничкиот метод во ИМП претставува збир од различни принципи на одразувања во различен сооднос и постојан процес на трансформација на постари и понови уметнички постапки. Новите тенденции во уметничкиот метод на ИМП се однесуваат на поетицизацијата на реалноста во форми подобни на самите настани, како во општите концепции така и во однос на реалните сврзани со нив. Пополното и позадлабоченото осознавање на животот се огледува во неговото посодржајно и поконкретно поетско одразување.

Во ИМП нема епско време; пејачот е свртен кон тогашниот живот, а времето е сегашно или блиско историско; естетскиот идеал се остварува во современоста или во блиско до неа време и со реални општествени сили. Песните најчесто го поетизираат она што е присутно во животот. Личностите обично се дадени во приемливи односи и ситуации. Настаните и личностите ја немаат крајноста и исклучителноста и се приближуваат до просечното. Реалното и идеалното се неразделини и се наоѓаат во различни слоеви. Во оваа, фолклорна смисла зборуваме за реалистички метод и реализам на ИМП.

За историзам во ИМП може да се зборува само во поетска фолклорна смисла. Прекршена низ призмата на народниот пејач и опрдегнена во формите на народната поезија, објективната реалност добива историска димензија и значење што народот ѝ го придавал и во крајна линија претставува вистина за народот и неговниот однос кон историските настани и историските личности од илинденскиот период.

Впијанието на писмената литература врз усната традиција, сврзана со илинденските настани, имало скромни размери. Творбите на одделни автори, создавани со естетскиот систем на народната поезија биле подземани од усната традиција и станувале нејзин составен дел.³ Индивидуалните остварувања, кои со јазикот и естетскиот систем ѝ биле далечни или туѓи на усната традиција, не оставиле траги во неа.

³ Во оваа смисла се карактеристични одделни песни на писателите: Војдан Чернодрински, Никола Киров-Мајски, А. Раздолов, Хр. Матов и др.

Суштинско и трајно е влијанието на усната традиција врз писмената литература. Тематско-уметничкиот свет и идејно-емоционалниот комплекс на ИНП бил пренесуван со усното предавање и станувал идејно-емоционален и психолошки фактор во литературното творештво на одделни писатели.

ИНП се широко распространети, постојат и се развиваат како жива и активна усна традиција од Илинден до денес.⁴ Историската судбина на македонскиот народ, релативната близост на настаните, демократската и патриотската содржина како и уметничката вредност на песните — се некои од причините поради кои ИНП се задржале во усната традиција и станале составен дел на духовниот и културниот живот на народот.

Иако најголемиот дел од ИНП се познати во повеќе варијанти, поради поврзаноста со историските настани и историските личности, реалните што ги содржат, времёнската оддалеченост и др., не претрпеле поголеми промени. Промените што настанале во песните се состојат предимно во осовременување на содржината, додека промените во формата, особено во основните структурни елементи, се незначителни. Со текот на времето песните губеле од острината и актуелноста на содржината, а добивале во стегнатоста и обопштеноста. Независно од процесот на создавање на партизанските народни песни, ИНП го продолжиле својот живот и развој. Нивната фолклоризација трае и денес.

ИНП претставуваат таква целост од народни поетски творби, што се појавиле врз почвата на ослободителното движење, задоволувале определени социјални и естетски потреби и се обединети со низа засаднички идејно-уметнички особености. За илинденските настани и личности се песно во ист дух и на сличен начин. Се создала идејно-уметничка фактура во рамките на која главно се движеле пејачите. Се востановил своенвиден епски фон — постоела идеална претстава за илинденските настани која живеела и живее во свеста на народот. Така, во поетската традиција во почетокот од 20-тиот век се развила особена идејно-уметничка содржина, обединета со повеќе елементи и функции што го чини жанрот ИНП. Консолидирањето на жанрот ИНП станува во поилинденскиот период и трае сè до наше време.

⁴ Меѓу најполните изданија со ИНП се: Македонски народни песни, Текст и мелодии записл Коста Църнушанов, БАН, Етнографски институт с музеј, Софија, 1956; Хаџиманов Б., Македонски борбени народни песни, Скопје, 1960; Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперката и Питу Гули, Институт за фолклор, МНТ, 1, Скопје, 1974.

ИНП никнале и израснале врз јазично-тематската основа на македонската народна поезија од предилинденскиот период. Подборот што го вршела народната песна со општествена и политичка содржина покажува дека темите, идеите, поетскиот јазик и сл. на овој начин се јавуваат и како негација на поранешната народна борбена песна и како нејзино издигнување на нов степен. ИНП произлегле од една жива и скоро ненарушена фолклорна традиција, имаат органско длабока врска со неа, но едновременно значат оддалечување од неа и нејзин понатамошен развој. Од една страна, присутно е продолжувањето на поетската традиција, ограничена во вливањето на повисоките естетски мерила, а со тоа ограничена и во можностите за одразување на идеите на времето и новата општествено-политичка реалност, од друга страна, поетска традиција во постојано обновување и развој, а со тоа и надраснување на поранешната поетска традиција.

ИНП покажуваат како поетското творештво на народот наоѓа соодветни форми со кои се трансформира новото во натамошното проширување и продлабочување на фолклорниот процес кој е доведен во согласност со духовниот живот и општествената психологија на народот во 20-тиот век.⁵

⁵ Пошироки библиографски податоци за иследувањето на ИНП види во: *Македонски револуционерни народни песни...*, Бл. Ристовски, *Кон. песните во овој зборник*, стр. 5—17.

Цветанка Органџева

ПОЛИТИЧКАТА ЗАДНИНА НА ИНТЕРЕСОТ НА В. В. КАЧАНОВСКИ ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОТО НАРОДНО ПОЕТСКО ТВОРЕШТВО

Владимир Василевич Качановски руски славист, животот на кој започнува и завршува со втората половина на XIX век, од 80-тите години професор по словенска филологија, историја и литература во Казањ и Нежињ, научник кој по себе остави повеќе од 200 статии, голем број од кои се прилози од фолклористиката, несомнено е име коешто не може да се одмине особено при изучувањето на историското и културното минато низ спомениците на писмената и народната поетска реч на Јужните Словени.

Во нашиов прилог ние обрнуваме внимание на оној период од неговиот живот, кога тој по завршувањето на Универзитетот во Варшава, како млад славист, имајќи го пред себе примерот на првите руски слависти од 30-тите и 40-тите години на минатиот век, се определува за непосредно набљудување и проучување на животот на Јужните Словени. Во пресрет на неговите научни амбиции доаѓа и посебната политичка мисија која му ја доверува руската царска војска.

Во планот на своето патување В. В. Качановски имал намера да ги пропатува земјите на австриските Срби, Боџа и Херцеговина, Црна Гора, Стара Србија, Бугарија и особено областите во источниот дел на српската кнежевина (пиротскиот и књажевачкиот округ), западниот дел на новата бугарска кнежевина (окрузите: трнски, брезнички, радомирски, кустендилски и дупнички) како и целата Македонија. Во писмо до Ив. П. Корнилов¹ од крајот на декември² Качановски известува

¹ Во Архивот на Научната библиотека со името на Ленин во Москва се чуват 14 писма на Качановски до Корнилов, пишувани од 1879—1896 г. Писмата се во Фондот на Корнилов № 377, ед. хр. 766 (24 л.).

² Писмото е пишувано од с. Рило, дупнички округ, на 23 декември, 1879 г.

дека веќе ги пропатувал овие краишта во источниот дел на српската кнежевина и во западниот дел на новата бугарска кнежевина.

Качановски во ова време е убеден во правилното решение на Санстефанскиот договор зашто меѓу другото сметал дека е тоа од интерес за Русија. Тој во писмото потпира дека Србија, заедно со Босна и Херцеговина, економски потпаѓале под австриско влијание; таа се наоѓала под нејзино економско раѓство.

Во истото писмо Качановски соопштува дека со цел да ја утврди народноста на пиротскиот, трискиот и брезничкиот округ, тој се погрижил да запише 100 народни песни. Збирката имал намера да ја прошири и да ја отпечати во посебен зборник. „Цель этого сборника представить настоящую живую речь Западной части Болгарского народа, — пишува Качановски, — показать преимущество его перед Восточной.“ Ова смета Качановски би можело да го измени современиот бугарски литературен јазик и да го приближи до рускиот јазик.

Качановски го проучувал животот на јужнословенските народи и во минатото. Руските власти му дозволиле да го продолжи својот научен престој уште за една година.

Во писмо до Корнилов,³ пишувано од Дубровник, каде што во тоа време работел по архивите, Качановски откако ќе го изложи својот понатамошен план за работа врз изучувањето на живите говори (особено го интересирале наштровскиот говор во Црна Гора, за кој бил известен дека е близок до бугарскиот) и архивските материјали во Дубровник, Котор, во Италија — Болонја и Рим, укажува дека кон својот извештај до Министерството за просвета приложил и зборник од 240 „бугарски песни“. Тоа е ракописот на неговиот зборник со народни песни што ќе излезе од печат две години подоцна и кој ќе го направи името на Качановски познато во славистиката. Качановски живо се заинтересирал и за „Веда Словена“. Тој во писмото напоменува дека ако има можност да ја посети Македонија, ќе го има предвид и тоа прашање.

Меѓутоа, три години подоцна за време на своето второ патување по јужнословенските земји, лично се убедил дека кај родопските помаци такви песни не се пеат.⁴

Качановски на ова патување собрал голем број зборови за речник главно од бугарскиот терен и составил друг том со народни бугарски песни кои исто ги испратил до Министерството за просвета со извештајот.

Во писмо од 22 август 1883 г. Качановски пишува дека скоро ќе се упати кон Македонија.

³ Од 18/30 август 1880 г.

⁴ В.: писмо до Корнилов од 22 август 1883 г.

го па
что
по М
Маке
мне
нахо
(по
жет
пред
числ
тре

нава
ѓуто
во Ф
тите
во ф

рови
что
мог
тymi
бол
Ваш
ства
ское
слав
му я
и М

Геро
го по
, П
ским
ских
бой

татст

Варна
Росси
нужни
не од
в вой

Писмото од 10 декември истата година Качановски веќе го пишува од Македонија: „Извештаю Ваше превосходительство, что я благополучно и с успехом продолжаю свое путешествие по Македонии. До сего времени я исследовал западную часть Македонии до ее крайних пределов - Охрида, Костура и Тетова; мне остается еще посетить восточную часть Македонии, в которой находятся и местности родолюбские с их чудными песнями об Орфее (по уверению г. Верковича). Если бог позволит, мне, быть может, удастся собрать кое-какие сведения об этом загадочном предмете. В Западной части Македонии я записал порядочное число западно-македонских песен и сказок, которые составляют третий том болгарских памятников народного творчества.“

Од писмото пишувано на 4/16 септември во 1884 год. дознаваме дека Качановски од Македонија дојдоа во Марсеј. Меѓутоа, интересни се причините што го принудиле да отпатува во Франција. Имено, на тој начин сакал да ги избегне контактите со Бугари во Константинопол, бидејќи тоа му пречело во филолошката обработка.

Качановски е воодушевен од множеството словенски зборови што ги сретнал во Македонија: „Могу уверить Вас, однако, что в настоящее время у меня накопилось не мало материала; из моего словаря болгарские ученые познакомятся с такими чистыми славянскими словами, существование которых в живом болгарском языке они и не подозревали. Я должен сообщить Вашему Превосходительству, что ученые болгарского княжества с Румелии по чему-то совершенно игнорировали македонское наречие, всего больше приближающееся к церковно-славянскому языку, а вместе с тем и к русскому литературному языку, испытывшему очень сильное влияние языка Кирилла и Мефодия.“

Качановски е отпочен што се во бугарските речници на Геров, Неофит и Богоров игнорирани македонските говори. Тоа го потврдиле при личен контакт и Геров и П. Р. Славейков: „Первый мне, прямо заявил, что он вовсе незнаком с македонским наречием, а Славейков выказался, что внесение македонских слов в болгарский словарь может условить выделение особой македонской литературы“ (Курзив мој. — Ц. О.).⁵

Своите размислувања за дравното лексичко словенско богатство на македонскиот јазик ги споделува Качановски и со

⁵ Претставува интерес и писмото на Качановски до Корнилов од Варна од 7 јули 1884 г. во кое на крајот пишува: „Несомненно у нас в России удивляются возникшему сербоболгарскому раздору. Считаю нужным сообщить Вашему Превосходительству, что и болгарский народ не одобряет попытку своего правительства, которое склонно вступить в войну с сербами.“

Каетин Андреевич Носович, во писмо пишувано на 22 декември 1879 год.⁶

Качановски и овдека укажува дека успеал да запише до 100 пеони, меѓу кои се наоѓа и една многу голема песна која ја запишувал три и пол часа. Тој се радува што зборникот ќе биде подготвен од Русин. Меѓутоа, Качановски потцртува дека зборникот ќе биде беспристрасен: „Я не буду подводить народную речь под узкие рамки современного литературного болгарского языка, понимание которого довольно затруднительно не только для русских словян, но и для западной части болгарского народа. Существование этой западной части Болгар болгарские литераторы игнорируют, а между тем освещение её может много повлиять на сближение болгарского литературного языка с русским.“

Во истото писмо Качановски го изнесува и своето мислење дека имено во Воденскиот округ се сочувал јазикот на кој биле преведени светите книги.

Несомнено дека Качановски согласно со политичката мисија што му била доверена од руските власти во Берлинскиот конгрес настојувал со научна аргументација да докаже дека во Македонија и во југоисточна Србија живее бугарски народ. Притоа истакнувањето на големото јазично родство меѓу Македонците и Русите несомнено било потребно за да се истакне правото на Русија да го има не само „покровителството“ над Бугарите од тогашната нова бугарска кнежевина, но и над Македонците. Македонскиот јазик би требало да го обезбеди единствениот литературен јазик на бугарскиот народ, според неговото мислење, и од Македонија и од Румелија.

Меѓутоа, во потрага по старата словенска јазична традиција во живите македонски говори Качановски интензивно собира и народни умотворби по Македонија, зашто сметал дека стихот најкоравно чува старите форми и зборови. Собирањето на народните поетски творби, според тоа кај Качановски во овој период им е подредено на неговите филолошки и историски интереси и политички е програмирано.

Но тој навистина се воодушеви од народните пеони на Македонците и од нивната дарба за пеење; тој се убеди и во нивното јазично богатство и во древноста на речта на нивните стихови.

⁶ Писмото е пишувано од с. Рило, дупнички округ. В. — Архивата на Научната библиотека со името на Ленин во Москва, ф. 384, ед. хр. 7.

Во истата архива во оставнината на Нил Попов се наоѓаат исто повеќе писма од Качановски. Во писмо пишувано од Солун (бр. 17) во 1884-та год. пишува: „Я побывал, можно сказать, во всех местностях Македонии и теперь могу отчет относительно языка её населения. Вкратце сообщу Вам, что я в солунском округе отыскал местности, где старославянский язык составляет местное наречие, на котором писали Кирилл Мефодий.“

чанов
со на
ше м
жува
ли бл
мисла
и суд
налта
кот м
дем б
носно
дови
Н
приста
што е
листу
са фел
Г
њето
протек
стојув
Т
зува с
ока пе
слични
кој со
киот е
простр
оружје
ските
на Ох
З
кедонс
то на
рајќи с
Качано
гозата
7
тва. Вы
В. рече
chiv fil
8
емье к
(1894),
' И
1884), с

Во историјата на јужнословенската фолклористика Качановски не е само прв руски научник кој објави зборник со народни песни, што сам ги запиша,⁷ и тоа во време кога беше многу потребно да се појави, но тој е и многустран истражувач на епското творење кај јужнословенските народи. Тој ги бара отсезите на исприските збиднувања во поетската размисла на народите под многувековно ропство, блиски по јазик и судбини, но и со нешто посебно и свое и во јазикот и во песната и во историјата.

Како уредник на списанието „Вестник славянства“ во текот на девет години (од 1888 до 1896) Качановски објави голем број научни прилози предизвикани од материјалот на јужнословенските епски творби. Тој им посвети и посебни трудови на епските јунаци сврзани со македонската почва.⁸

Во овие прилози за јужнословенската епика Качановски пристапува кон изучувањето на проблемите мошне објективно, што е од посебно значење во овој период на повисоки националистички и политички акценти и во јужнословенската наука за фолклорот.

Применувајќи го пред сè историскиот метод во изучувањето на епските песни, со кој особено трага по историските прототипови на епските ликови, Качановски неприспрано настојува да ја одреди генезата на еден или друг епски јунак.

Така на пример, имињата на многу епски јунаци ги сврзува за Македонија: Релја Крилатица кој е според српската епска песна Босњак, како епски лик, според Качановски, има слични црти со Момчил-војвода и Марко Крале. Момчил има коњ со крилја, а Релја самиот има крилја како змеј. Митолошкиот елемент, смета Качановски, можел да по утврди и распространити историскиот реквизит — крилјата биле и дел од оружјето на средновековните војници, па и на јужнословенските. Според тоа, простиот пејач можел и да не знае за грбот на Охмуцешките.⁹

За Дојчин јунак Качановски мисли дека е солунско-македонски јунак. Со неговото име се сврзало пред сè заземањето на градот Солун од Турците, потпирава Качановски, базирајќи се на една песна од зборникот на Миладиновци (бр. 156). Качановски при тоа приведува и еден поетски податок од неговата необјавена збирка народни песни од Македонија (п.

⁷ В. Качановски, *Памятники болгарского народного творчества*. Выпуск I, Сборник западно-болгарских песен с словарем (СПб, 1882). В. рецензи во ПСп, 1883, кн. IV, одд. „Книжнина“, стр. 146—150 и „Archiv für sl. Philologie“, 1884, кн. VII, одд. „Anzeigen“, стр. 109—116.

⁸ В. Качановски, *Южно-славянские богатыри, приурочиваемые к Македонии, болгарскому племени*. — Вестник славянства, VII (1894), кн. IX, стр. 24—48 и кн. VIII (1895), кн. X, стр. 1—33.

⁹ П. Руварац, *Две студентске расправе* — (у Новоме Саду, 1884), стр. 66.

бр. 135) според која е Дојчин крал на Солун. Качановски е опфатен од прелеста на оваа мала епска поема во која Дојчин и победува и умира. Но тој го истакнува и реалистичкиот амбиент на дејството — рамнодушното и ситнопраганската занаетчиска средина и воопшто моралната нискоост на христијанското општество.

Бугарската варијанта (Безсонов, бр. 1) Качановски ја смета за понова, бидејќи во неа се чувствува влијанието на ајдутските песни.

Траги на влијание врз овој сижет за борбата на Дојчин јунак со Аралот, Качановски согледува во општиот и дрвен сижет за борбата на ов. Горци со ламјата.

Примерите што ги приведува Качановски како варијанти кон песната за Дојчин јунак и Аралот се главно од Македонија.

Врз основа на историските документи и анализата на песните за Момчил јунак Качановски доаѓа до заклучок дека е во српската варијанта на песната кај Караџиќ (II, бр. 25) поверно одразен историскиот настан. Но Качановски не гледа на песната како на историски документ. Тој ја истакнува улогата и на други фактори при поетското народно обликување — впрадување во расказот на постојани и општо распространети описи и сижетни моменти во епското дејство, влијанието на другите блиски фолклорни жанри: на легендата, приказната и др. Меѓутоа, непосредно книшко влијание на средновековната книжевна поест за Бово Кралевикот врз овој сижет, што го допуштал М. Халански, Качановски го оспорува. Иако приврзаник на историскиот метод на изучување, Качановски се стреми многустрано да го опфати проблемот со што ја умерува и категоричноста на заклучоците. Тој со своите фолклорни прилози како да ги отвора патинтата за нови трагања во фолклористиката по најверојатното и научно најверодостојното.

Политичките побуди за неговата средба со јужнословенското фолклорно творештво и особено со македонското ги соопштуваме како прилог кон биографските страници од неговиот живот,¹⁰ без да ја оспоруваме важноста и на неговите научни соопштенија, особено на подрачјето на Македонија.

¹⁰ В.: М. Н. Сперанский, Памяти В. В. Качановского, Нежин, 1901.

Харала

1
македон
за неј
ладини
на рус
Милади
жив ин
шал од
рирал
со соби

Во
стариот
кој ина
години
шал зна
во сво
В. Рачи

2.

нов за
жи реч
кајки
крајот
извесен

1 Ра
шува де
писувал
торые рас
Публици

2 Бр

3 Ис

4 А.

Москва, М

5 на

Харалампие Поленковиќ

ПОЕТОТ КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ И МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПЕСНА

1. Познавајќи ја македонската народна песна, и воопшто македонската народна книжевност, уште од детските години,¹ за нејзиното книжевно и национално значење Константин Миладинов осознаено можел да се увери за време на престојот на рускиот научник Виктор Иванович Григорович во домот на Миладиновци, во Струга, во 1845 година, кога тој покажал жив интерес за македонската народна песна и, откако запишал од мајката на Миладиновци една народна песна,² му сугерираше на Димитрија Миладинов, меѓу другото, да се зафати со собирање народни песни.³

Во работата околу запишувањето народни песни на постариот брат, Димитрија, можел да му помага и Константин, кој инаку, како повеќето луѓе во Македонија што од детските години ја познаваат народната книжевност, од мајка си запишал знатен број народни умотворби, како што напишале за тоа во своите написи по повод смртта на браќата Миладиновци А. В. Рачински⁴ и Рајко Жинзифов.⁵

2. Следниот момент за интересот на Константин Миладинов за народната песна е врзан за 1856 година, за да продолжи речиси до пред самата смрт. Како што е познато, испраќајќи го Константин на славистички студии во Москва при крајот на 1856, Димитрија Миладинов му даде на Константин извесен број македонски народни песни, што тој ги запишал,

¹ Рајко Жинзифов во написот за браќата Миладиновци пишува дека Константин Миладинов: „еще в детском своем возрасте записывал греческими буквами сказки, пословицы и тому подобное, которые рассказывала ему на досуге его мать“, (Рајко Жинзифов, I, Публицистика, БАН, Софија, 1964, 56).

² Братя Миладинови, Преписка, БАН, Софија, 1964, 20.

³ Исто, 15.

⁴ А. В. Рачинский, Печальния известия о Македонии, День, Москва, № 21, Март 3, 1862, 14.

⁵ там, 1.

најверојатно, есента 1856 година, по враќањето од скоро едногодишното престојувание во Херцеговина, Босна и, најдиго, во Белград. Кои овој збир на народни песни, што ги запишал Димитрија, треба да се приклучат и оние што ги запишал и самиот Константин од мајка си и други познавачи на народната песна (Депа Казаева, во Струга, на пример). Со тие песни Константин отпатувал на студии во Русија и за сето време на престојот во Москва, пред сè, ги средувал, редактирал, барајќи начин да ги напечати.

3. Биографите на Константин Миладинов, Рајко Жинзифов и А. В. Рачински, оставиле низа податоци за ангажираноста на К. Миладинов околу средувањето на материјалите и барањето издавач во Москва.

Рајко Жинзифов, пишувајќи за тригодишните студии на Константин во Москва, забележува: „Между тем в продолжение этих трех лет брат его Дмитрий, при всех его других огромных трудах, находил время для собирания народных песней и проч., которые он и послал К. Миладинову. Три года он держал их в Москве, занимался с ними и думал их, как мать поет своего единственного дорогого сына...“

Продолжувајќи го своето раскажување за грижата на Константин над Зборникот, Жинзифов додава: „... и во все эти три года он не переставал надеяться, что найдутся средства для их издания, но средства не нашлись, и суждено было издать их в другом городе славянском, а не в Москве...“⁶

Во врска со обидите вложувани во Москва да се напечати Зборникот од македонски народни песни, Жинзифов дава неколку години подоцна, прецизен податок зошто не успеало Зборникот на Миладиновци да се напечати во Москва. Во „Филологические записки“ т. V, вып. IV и V за 1866 година Жинзифов објавил четири македонски народни приказни, кои биле наменети да се објават во Зборникот на Миладиновци. Меѓутоа тие, во руски превод, се објавија во спомнатото списание. Преводот е проследен со забелешка од Жинзифов, од која се дознава дека „Сказки эти принадлежат братьям Миладиновым и предназначались ими для напечатания в Сборнике, который намерены были издать в 1859 году студенты Московского университета, Историко-филологического факультета, но издание Сборника не осуществилось...“⁷

Завршувајќи го написот за Миладиновци Жинзифов констатира: „этим во многих отношениях прекрасным сборником македонских песней оба Миладиновы поставили себе лучший памятник.“⁸

⁶ Р. Жинзифов, Исто, I, 57.

⁷ Р. Жинзифов, Исто, II, 278—279.

⁸ Р. Жинзифов, Исто, I, 58.

Од написот — некролот на А. В. Рачински за браката Миладиновици се дознава дека тој, за да ги популяризира материјалите од Зборникот на Миладиновици, во московското Археолошко друштво прочитал „некоторые из Македонских песен...“.

За пријатата над собраните фолклорни материјали имал Миладинов можност да му пишува на Г. С. Раковски во почетокот на 1859 година. Раковски, од Одеса, со писмо упатено до К. Миладинов станува во писмен контакт со нашиот поет. Од писмото на Миладинов се дознава дека Раковски имал „големо собрание од народни песни“ и се чувствува желбата на К. Миладинов тие народни песни што побргу да бидат напечатени. Надоврзувајќи се на ова мисла К. Миладинов го известува Раковоки: „И я имам много макед(онски) песни, кои сакам да издадам малко подоцна, зато сега не ми позволяют обстоятелствата.“⁹

Извесни материјали (народни песни и пословици) наменети за Зборникот на Миладиновици, прво биле напечатени во списанието на македонските и бугарските студенти во Москва, „Братски труд“, заедно со неколку песни на Константин Миладинов и со неговиот труд Охридска архиепископија. За дел од пословиците, објавени во св. 3 од списанието, стр. 35—37; (1860) означено е дека се од Зборникот на Миладиновици.

4. Напуштајќи ја Москва (и Русија) и упатувајќи се за Виена, за да се сретне со Јосип Јурај Штросмаер, кој му вели дека ќе го помогне печатењето на Зборникот од македонски народни песни, Константин Миладинов го зеде со себе најполемиот дел од материјалот за планираниот Зборник и се сретна со идниот мецена во Виена.

Се знае од едно писмо на Ј. Ј. Штросмаер дека ракописот што К. Миладинов му го поднел на увид на Штросмаер бил напишан со прчки алфавит. Сметајќи дека делото — Зборникот ќе постигне поголем успех против грцизмот во Македонија ако е напечатено со кирилска азбука, мецената Штросмаер го советува К. Миладинов целиот ракопис да го препише со кирилска азбука. Константин го послушал советот на добротворот и за време на престојот во Виена и во Гаково, последните три месеци од 1860 година, го препишал целиот Зборник, оставајќи наместа сведоштва дека станува збор за препишување

⁹ А. В. Рачинский, Исто, 14; за да додаде, во продолжението, воодушевена пофалба за македонските народни песни: „Говорят, в последнее время он стал раздражителен. Письма его, полны мрачных предчувствий и сожалений об растроченной напрасно молодости, навевали неизъяснимую грусть. Главнейший предмет его сегований было невнимание Русских ученых, за исключением Безсонова и Беляева, к его сборнику Македонских песен, по истине превосходных.“

¹⁰ Братя Миладинови, Исто, 132—133.

од грчкиот алфавит на македонска кирилица. При тоа, во Гаково, по состави и првиот македонско-хрватски речник и во почетокот на 1861 година, придружувајќи го Ј. Ј. Штросмаер дојде во Загреб, предавајќи го ракописот за да се печати во печатницата на Љ. Гај.¹¹ Истовремено во „Народне новине“ од 6. I 1861 година К. Миладинов објави покана — „Оглас“ — за претплата на Зборникот, давајќи основни податоци за Зборникот, содржината, големината, времето на излагањето од печат и цената.

Во меѓувреме, од предавањето на ракописот на Зборникот во печатницата на Љ. Гај, настапија некои нови моменти. Ракописот беше повлечен од печатницата на Гај и пренесен во новооснованата печатница на А. Јакиќ, во април истата година. За тоа време Константин извршил дополнување на ракописот со извесен број бугарски народни песни, коишто ги добил од бугарскиот фолклорист Васил Чолаков, кој во тоа време се најде во Загреб. Поради уфрлувањето нови материјали, требаше да се изостават некои, планирани да се објават во Зборникот (11 мелографирани народни македонски песни и да се намали речникот од „околу 2000 слова“ — на 500).¹²

Во врска со внесувањето бугарски народни песни во најголемиот корпус од македонски народни песни на времето, постои едно сведоштво на Васил Чолаков, изнесено во писмото упатено до Фрањо Рачки, од Загреб, на 12 април 1862 година. Во ова писмо Чолаков го известува Рачки, најблискиот соработник на Ј. Ј. Штросмаер, и добро запознаен со прашањето околу печатењето на Зборникот на Миладиновци, дека: „Може да ви ѝе познато че като дојдох преминџџта година в Загреб, покойниџ мой друг Константин Миладинов ме умоли да му дам сто песни из вџсточните старни на Бџлгария, за да може да даде названи на своџта сбирка „Бџлгарски народни песни“. Понатаму во писмото на Чолаков се известува дека другарите се договориле за секоџа од песните Чолаков да добие хонорар по една форинта откако ќе се вратат од Загреб во своите домови. Но бидејќи Константин го изгубил животот во цариградскиот затвор, а Чолаков допаднал во финансиски тешкотии во Загреб, тој го моли Рачки, да интервенира кај издавачот-печатарот, од прибраните претплати за Зборникот на Миладиновци, да се обештети Чолаков.¹³

Во врска со ова сведоштво на Чолаков особено е важно да се истакне фактот зошто му требале на Константин 100 бугарски народни песни: "... за да може да даде название на

¹¹ д-р Харалампие Поленакоски, *Студиуми за Миладиновци*, Скопје, Мисла, 1973, 103—125.

¹² Исто, 246.

¹³ Исто, 196 сл.

својата сбирка „Български народни песни“. Инаку познати се изјавите на Константин, давани порано во Москва за какви народни песни станува збор во зборникот на Миладиновци: за македонски народни песни. Така во Москва ги именувале овие песни и А. В. Рачински и Рајко Жинзифов!¹⁴

5. Резултатот од ангажираноста на К. Миладинов околу прибирањето и редактирањето на материјалите за Зборникот се стави на увид на читателите откако книгата излезе од печат во јуни 1861 година.

На прво место беше напечатена пошетата на добротворот Ј. Ј. Штросмаер, потпишана од К. Миладинов. Успеав да докажам, ми се чини, дека текстот на пошетата претставува дело на Штросмаеровата администрација, а Константин Миладинов се јавува само како преведувач на хрватскиот текст на македонски јазик.¹⁵

Многу значаен е предговорот кон Зборникот. Во него К. Миладинов дава општи податоци за тоа какви материјали содржи зборникот („седмата част“ е од Бугарија, а останатото е од Македонија). Ги споменува главните кажувачи (пејачи) на народните песни од Струга, Прилеп и од Панаѓуриште и им заблагодарува на двајца соработници: Васил Чолаков — за материјалите од Бугарија и Рајко Жинзифов — за македонските материјали.

Во приказот на богатството на македонскиот народ со народни песни, Константин Миладинов со восхит пишува: „Препишвецот толку песни, мислит очвек, че се исцърпи сето богатство; но кога поминвит во друга махала, тамо нахождаат многу други песни, како од нов извор“.

Откако даде достатно податоци за правописот којшто го употребил во Зборникот, додава објаснувања и за местото на падежите и членот во печатените материјали, за да даде прекрасна слика на народното оро „това училиште, кде се усовршенствувала народната ни поезија.“

6. Од досегашното кажување за ангажираноста на Константин Миладинов околу собирањето македонски народни песни, редактирањето на Зборникот на Миладиновци, можеше да се види дека поголемиот дел од своето време поминато во Русија Константин му го посвети на народното творештво за да го приготви за печатење и да најде издавач.

Природно беше толкавото интересирање за народната песна да остави видни траги во личното, и поетското пред сè, творештво на поетот.

Како што е познато, враќањето на Константин кон народната просвета, книга и минатото, за здобивање поубава иднина, започна под сугестивната моќ на брат му Димитрија, којшто го

¹⁴ Исто, 247.

¹⁵ Исто, 165.

испратил во Русија на завршување славистички студии, а продолжи во Москва, главно, во словенска средина, но окружен со литература, наставен јазик, пријатели и колеги, кои говорел на руски и бугарски, покрај во помала мера и на македонски јазик, особено при крајот на престојот во Русија. Во таква ситуација пресудна улога во одлучувањето на Константин на кој јазик да твори поетски одигра народната македонска песна со која тој постојано другаруваше и во татковината, но особено и постојано од доаѓањето во Русија при крајот на 1856 до 1859 г., кога ракописот бил веќе подготвен за печат и се прателе обиди студентите да го запечатат. Јазикот на поетското дело на Константин Миладинов во својата основа го претставува говорот на родниот град, Струга. И тоа е една од главните вредности на неговите 15 објавени песни.

Важна карактеристика на поезијата на Константин Миладинов е многу честото користење на поетските украсни средства од народната песна. Најчестите епитети во Константиновата поезија еднакви се со тие од народната песна: „зелени ледини“, „поле широко“, „гора зелена“, „ладна сенка“, „црна земја“, „бело лице“ и сл.

Константин Миладинов верно ја следи и метриката на народната песна. Кај Константин преовладува осмерецот и десетерецот на народната песна, при што користи и стихови од четири, шест и дури од шеснаесет слога.

Уште една значајна карактеристика на народната песна била приемлива за Константин, кога станува збор за мотивиката. Песните на Константин „Бисера“, „Скрсти“, „Побратимство“ лесно можат да се вметнат во секоја антологија на македонската народна песна и да не се разликуваат од песни со соодветен мотив.

Се разбира дека со користењето во знатна мера на поетиката на народната песна Константин Миладинов не ја изгубил својата индивидуалност и не се втопил во морето од народното творештво. Тој се јазува како прв вистински македонски поет во историјата на македонската книжевност од XIX век.

Бла

ФОР

МАК

ТО

прет

мелу

тоа,

рока

мен

може

ризир

се ра

родна

зициј

на ж

ковен

учат

еман

ла и

ктови

проде

донск

двојс

њето

од не

и обд

карак

лите

ризир

јата

ниот

често

Блаже Ристовски

ФОРМАТА НА НАРОДНАТА ПЕСНА ВО АФИРМАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКАТА УМЕТНИЧКА ПОЕЗИЈА И ВО СОЗДАВАЊЕ- ТО НОРМА ВО ИЗГРАДБАТА НА ЛИТЕРАТУРНИОТ ЈАЗИК

Народната песна за македонскиот литературен развиток не претставува само богато вековно наследство врз кое се затемелува современата македонска поезика, туку, паралелно со тоа, и најпогодна форма за еманципација, презентација и широка афирмација на нашата уметничка литература и на современиот македонски литературен јазик. Зашто, без елементарни можности за нормален развиток на нашата поезија преку авторизиран печатен збор, новата македонска поезија се зароди и се разви по углед на народниот верс, преку формата на народната поезија, со мелосот на народното пеење и преку композицијата на масовната народно-слободителна песна врз основа на живата современа народна реч. Да се проследи тој едновековен нерамномерен но континуиран процес значи да се проучат и патиштата на непрекинатата продолжителна борба за еманципација и афирмација на македонската национална мисла и култура. Ние ќе се обидеме да засегнеме само некои пунктови што ни се чинат покарактеристични и позначајни за овој процес.

Првата карактеристика на историокиот развиток на македонскиот стих до Ослободувањето е изразената консеквантна двојственост во однос на местото на создавањето и објавувањето на оваа литература: 1) во самата Македонија и 2) надвор од нејзините граници. Додека поезијата што беше пишувана и објавувана во странство (главно во Русија и во Бугарија) се карактеризира со видливи угледувања и влијанија од дострелите на словенската и европската поетска реч, секогаш е авторизирана и се презентира главно во печатна форма, — поезијата што беше создавана во Македонија на родниот јазик главниот урнек го наоѓаше во народната песна и се пласираше најчесто преку усното предание и претежно се фолклоризираше.

Меѓутоа, ни овој процес не е еднаков во целиот овој период. Ако „Стиховите на глас трпезечки“ од К. Пејчиновиќ од 1835 год. ги земеме како почеток на историјата на современиот македонски стих, а полната негова афирмација ја означиме со Ослободувањето во 1944 година,¹ тогаш овој наједнозковен период можеме да го поделиме на три нееднакви дела: 1) од 1835 до 1879 год., кога македонскиот стих се развива во рамките на продолжителниот процес на националната пробуда и еманципација, 2) од 1879 до 1939 год., кога македонската поетска реч ја постигнува својата афирмација преку двете најмаркантни ориентирни стихозбирки на Г. М. Пулевески и на К. Рацин, и 3) од 1939 до 1944 год., кога веќе имаме слободен развој на македонската поезија во илегални услови или на слободната територија, иако сè уште со ограничени можности за помасовен печатен настап.

Карактеристично е што уште првите стихови на елитафот на К. Пејчиновиќ го одразуваат процесот што нè интересира: иако десеторецот е римуван и очевиден е стремежот за остварување стихови, па дури и со извесни лексички и морфолошки елементи од стариот писмен јазик, важно е дека Пејчиновиќ си ги замислувал своите стихови не толку да се читаат, колку да се пеат, и тоа „на глас трпезечки“, како трпезарските народни песни, зашто тој „ни не можел да си претстави стихови без глас, песна што не се пее“,² зашто „да во народот и во црквата стиховите имено се пеле.“³ Овде, значи, имаме полно подражанне на народната песна во однос на формата и начинот на интерпретацијата, но притоа не само што авторот не останува анонимен, ниту пак се сокрива зад псевдонимот, туку дури и особено по истакнува своето име во самата композиција на стиховите. Тоа е моментот на клнењето на врската со нашата постара литература и преминот кон новата поезија пишувана на современ народен јазик и афирмирана преку народната песна.

Ненормалниот и неслободен развој на националната литература и култура во втората половина на XIX век налага ново однесување во македонското поетско творештво. Додока, на пр., К. и А. Петкович, особено К. Миладинов, па и Р. Жинзифов, живејќи и работејќи во туѓа средина, надвор од Македонија, дури и кога напoлно го изедначуваат овојот израз со народната песна што во тоа време уживаше особен шетет

¹ Д-р Блаже Ристовски, *Што е тоа македонска преродба?* (Прилог кон периодизацијата на македонскиот национален развој), „Погледи“, VIII, 3, Скопје, 1971, 302—322.

² Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, МАНУ, Скопје, 1971, 75.

³ Блаже Конески, *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, „Македонска книга“, Скопје, 1975, 104.

во европските литературни метрополи, пишувашаат стихови на-
полно свесни дека создаваат своја уметничка поезија што како
таква и ја потпишуваат и ја пласираат во јавноста, нашите
творци во самата Македонија исто така ја имаат како пример
и единствен показ народната песна, но спречувани за јавен и
авторизиран настап, тие или се изедначуваат со анонимниот
поет и песната ја пуштаат во циркулација како локално испол-
нение меѓу народот, вклучувајќи ја во т.н. граѓанска лирика и
во нашата градока народна песна⁴, или пак, како Ј. ХаџиКон-
стантинов-Цинот,⁵ ја прогласуваат својата стихотворба за на-
родна песна и како таква ја пласираат во печатот (што беше
исто така надвор од земјата и го држеа токму оние сили што
беа заинтересирани за Македонија и не го дозволуваа нејзиниот
самостоен културно-национален развој). Поради сето ова
и не е чудно што токму на овој терен и во овие услови се по-
јавуваат поголем број потправки и чисти мистификации, со не-
кои од кои излегоа и на европското литературно и научно
поприште. Таа идеализација на минатото и потенцирањето на
своето, родното пред туѓото, тоа создавање митови за надмој-
ност и автохтоност, за стара словенска слава и величина, се
всушност нужно средство во неспособната борба за национална
идентификација и културна афирмација на Македонците, како
„потреба за илузии што би го бодреле и би го правеле по-
самоуверен нивниот народ во борбата за националното само-
одржување“.⁶ Несомнено најеклатантен пример на таков мис-
тификатор е учителот Јован Гологанов, кој преку Ст. Верковиќ
како народни умотворби ги отпечати своите „веди“ и предиз-
вика долготрајна дискусија во славистиката.⁷

⁴ Кај нас е разгледувано само влијанието на српската граѓанска
лирика врз нашата народна песна: Блаже Конески, *Српската гра-
ѓанска лирика кај нас во првата половина на 19 век*, „Нов ден“, VI, 7,
Скопје, 1950, 1—5; Г. Киселинов, *Врските на македонската народна
поезија со српската граѓанска лирика во Војводина од 18 век*, „Лите-
ратурен збор“, III, 2, Скопје, 1956, 120—125; Харалампие Поле-
новиќ, *Српската граѓанска поезија во Македонија*, Пристапни преда-
вања, прилози и библиографија на првите членови на Македонската
академија на науките и уметностите, МАНУ, Скопје, 1969, 121—140.

⁵ „Женитба Ива от Меглена“ во „Цариградскиј Вестник“ IX, 439,
Цариград, II. VII 1859.

⁶ Гане Тодоровски, *Мистификатори народних песна у Ма-
кедонији*, „Рад VII-ог конгреса Савеза фолклориста Југославије у Ох-
риду 1960. године“, Охрид, 1964, 108.

⁷ Иван Шишманов, *Френската наука и „Веда Словена“* с осо-
бен оглед към критиката на Луи Леже, Сборник в чест и памет на
Луи Леже, София, 1925, 33—72; Гане Тодоровски, *Јован Гологанов
— скица за биографија*, „Разгледи“, V, 10, Скопје, 1958, 8; —, *Два прило-
га кон биографијата на Јован Гологанов*, „Трудови“, I, 1—2, Скопје, 1960,
109—114; —, *Осмислување на митот* (За мистификациите на народни
песни во Македонија), „Разгледи“, III, серија трета, 10, 1961, 955—958; —,
Јован Гологанов и „Веда Словена“, „Современост“, XVII, 1, Скопје, 1967,

Нема сомнение дека добар дел од значајни народни творби што беа објавувани во XIX век во словенскиот свет, како впрочем и надвор од него, не беа лишени од овесни или несвесни мистификаторски зафати. Тоа го гледаме и кај еден В. Каралиќ, а можеме да го покажеме кај К. Шалкарев и да го докажеме кај М. Цепенков. Така, на пр., Шалкарев во 1875 год. во Охрид од својот штура Христо Попиванчев Гроздин ја „запишал“ досега најдолгата позната песна во македонското народно творештво „Кузман Калидан сосипаа дебраните разбојници и водворјава мир и спокојствие во Охридското окружје“ што има вкупно 1144 стиха. Меѓутоа, според нашето мислење, оваа песна фактички не е завршена и поради тоа објавувачот почувствувал потреба на крајот да постави и една објаснителна фуснота за натамошниот животен пат на јунакот. Всушност, имаме впечаток дека песнава е составена како своевиден одговор на поемата „Сердарот“ од Г. Прличев, со кого некаде во тоа време Шалкарев беше во полемички односи, а самиот „пејач“ Христо бил внук од ќерка на воспениот Кузман Калидан. Независно од тоа што навистина во песнава пулоираат „текозите на епското творештво“ во втората половина од XIX век, овде е видлив и еден овесен (или несвесен) напор за изградба на ритмуван стих, со многубројни алитерации и асонанси, и тоа осмосложен стих со прилично издржана стапка што и по размерот и стилот чувствително се разликува од стихот на песните за феудалните јунаци. Од друга страна, должината и начинот на раскажувањето на чуеното и блиското оддаваат автор од охридската градска средина што спиховиве веројатно не му ги писал, туку му ги кажувал или пак дури и му ги имал запишано и предадено на Шалкарев. Дека Христо Гроздин е надарен народен пејач и стихотворец покажуваат и некои други записи во зборникот на Шалкарев,⁸ а тоа не ја обесилува аргументацијата за негово авторство на песната „Кузман Калидан“. Затоа и сметаме дека, како што и најдолгата наша приказна (за Силјана Штркут) е всушност потправка на М. К. Цепенков,⁹ исто така и најдолгата македонска народна песна

60—70; 2, 178—191; —, Стефан Верковиќ и „Веда Словена“, „Разгледа“, IX, 6, 1967, 595—614; —, *За и против „Веда Словена“*, „Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје“, 19, Скопје, 1967, 393—444; Михаил Арнаудов, *Веркович и Веда Словена*, „Сборник за народни умотворения и народопис“, LII, БАН, Софија, 1968; *Документи за българското възрздание от Архива на Стефан И. Веркович 1860—1893*. Съставили и подготвили за печат Дарина Вслева и н. с. Трифон Вълков под редакцията и с предговор от чл.—кор. Христо А. Христов, БАН, Софија, 1969.

⁸ Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, 66.

⁹ Марко Цепенков, *Сказни и сторенија*. Редактирал Блаже Конески. (Предговорот: Марко К. Цепенков), Скопје, 1954, 19—22; Др Томе Саздов, *Марко К. Цепенков (1829—1920)*, во: Марко К.

(за К
пиван
за чо
на св
стику
ниот
дици
друш
носи
речки
ниот
чисти
да св

појав
напр
ратво
време
имам
на па
жува
но е
кци
рант
интер
свед
калчи
по св
фусн
ројан

теони
рево
иш л
пови
обел
на и

Цеп
песна
1972.
Марк
тера
(Есс

книш
на с
Пу
ки

(за Кузмана Кашицак) претставува творечки акт на Христо Попиванчев Проздин. Додека првиот во прозен текст раскажува за човек од блиското село, со многу елементи што му се блиски на самиот Цепенков, вториот, како потомок на Кузмана, во стихувана форма раскажува за она што го слушал во семејниот дом. Следствено, дури и кога се работи за следење на традиционалните облици и начини на раскажување, и едниот и другиот раскажувач соопштуваат блиски и познати факти и односи што им дава поголеми можности за разгрнување на творечкиот пристап што се прелева во авторство. Па сепак, и едниот и другиот дозволуваат нивните творби да поминат како чисти народни умотворби, та дури и се стремат тие што повеќе да се доближат до народните.

Првиот период на овој процес манифестативно го затвора појавата на стихозбирката (во две книшци) „Македонска песнарка“ од Горѓија М. Пулевски во 1879 год. и неговата селаратно објавена „Самовила Македонска“ (веројатно во истото време).¹⁰ Меѓутоа, за разлика од Гологанов или Проздин, овде имаме авторизирано маркиран стих, пласиран со авторитетот на печатно издание, при што дури и се даваат поблиски укажувања за мелодиското исполнење на песните. Карактеристично е што збирката се појавува како „леснарка“, иако во првата книшка се вклучени и јасно (дури и графички) издиференцирани лични стихотворби, а во народните песни се уочливи интервенциите на издавачот. Зачувани се современи писмени сведоштва дека дури и посмата „Самовила Македонска“ вокално се исполнувала, коелто авторот се труди и графички да го сигналира во првото свое издание, а за вториот стих дава и фунотно објаснение дека „Овја стих се повторуват“ (што веројатно треба да се однесува и за секој нагласен втор стих).

Друга не помалку значајна карактеристика е и таа што песните на Пулевски претставуваат директен одраз на новата, револуционерна епоха во македонскиот општествено-политички и културно-национален развој и првпат, дури и во насловите, манифестативно се истакнува македонското национално обелсжје. Иако се извесен оесно архаизиран јазик (во духот на авторовите концепции за изградбата на новата македонска

Цепенков, *Македонски народни умотворби во десет книги*. Народни песни. Книга прва, Институт за фолклор — Македонска книга, Скопје, 1972, 13—14; Д-р Блаже Ристовски, *Кои творечкиот профил на Марко К. Цепенков*, во истото издание; книга десетта, Материјали, литературни творби, 7; Гане Тодоровски, *Трактати за сонцеубиците* (Есен и зимски на македонски теми), „Култура“, Скопје, 1974, 57—69.

¹⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Горѓија М. Пулевски и неговите книшци „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“*, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 1, Скопје, 1973; Горѓија М. Пулевски, *Одбрани страници*. Избор, редакција, предговор и забелешки д-р Блаже Ристовски, „Македонска книга“, Скопје, 1974, 183—211.

литературна реч), овде најполно се изразува национално-романтичарската тенденција во нашиот историски развиток и со одделни компоненти Пулевски се надоврзува со интерпретациите на Ј. Пологанов и со традициите што се возбудуваа за словенскиот карактер на славното минато на Александар Македонски. Затоа и се повикува, во рамките на тогашните словенофилски концепции, за извојување на една нова „Кралевина Македонска“.

Следствено, и кај Г. Пулевски продолжува тенденцијата за создавање „десни што се пеат“ на родниот јазик, со што се задоволуваше и потребата за влегување на македонскиот стих со македонската идеологија и во најшироките слоеви на нашиот народ, каде што печатениот стих речиси немаше достап.

Вториот период се карактеризира со најизоствена борба од страна на претендентите за Македонија против сите манифестации на македонската национална свест и посебно против воведувањето на македонскиот јазик во литературната употреба. Таа состојба само уште повеќе ја налага потребата за прикривање на македонскиот верс над народната песна и за афирмација на литературниот јазик преку понародениот пеан стих. Тогаш се постигнуваат и највисоките уметнички дострели и најголемото богатство на форми на оваа поезија.

Речиси истовремено и на ист начин се појавуваат тројцата истакнати претставници на оваа поетска генерација: самоучкиот прилепски терзија и најзначаен афирматор на македонскиот збор во XIX век Марко К. Цепенков и двајцата помлади и високоучени интелектуалци охриданинот Ефтим Спространов и ресенчанецот Трајко Китанчев. Сите тројца објавија свои стихови под свое име или под псевдоними во Софија, но истовремено сите настапија со песни и поеми на македонски јазик под формата на записи на народни умотворби.

Уште во првата книга на Шишмановиот „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ од 1889 год. М. Цепенков се претстави преку формата на народната тажачка, како стил и израз „на најимпресивната народна поетска импровизација“,¹¹ што ќе го најдеме потоа и во неговите творби што ќе бидат публикувани и со неговиот потпис. Речиси целото негово богато (објавено и тогаш уште необјавено) творештво стои на границата помеѓу народното и уметничкото творештво, помеѓу анонимното и индивидуалното изразување. Во областа на поетските настојувања¹² најсутествивни резултати постигнува кај тажачките, бајачките и револуционерните песни. Дури и

¹¹ Гане Тодоровски, цит. дело, 79.

¹² Гане Тодоровски, *Претходниците на Мисирков*, „Мисла“, Скопје, 1968, 148—154; Д-р Блаже Ристовски, *Кон творешкиот профил на Марко К. Цепенков*, во: цит. Книга десетта. Материјали, литературни творби, Скопје, 1972, 7—8, 241—256 и 366—385.

кога
ти и
лично

Клим
Мар
пиша
ема
наша
лите
тво
висо
ска

вањ
ниж
од Е
песни
•чит
живат
верзи
насто
гопор
Очев
поема
корис
нимп

се пе
подри
лите
натис
ни по
со ко
ракт
посеб
•гаме
на св
стиху

В. Че
kong
1972,
та“ о
фолкл

кога се работи во основата за народни умотворби, Цепенков ги преточува низ своите сфаќања и чувствувања и им дава личен печат.

Во истата 1889 година во софиоката „Библиотека Свети Климент Охридски“ беше првпат напечатена и поемата „Крал Марко“ од Т. Китанчев како „народна песна од Ресанско“. Напишана во степенат и консеквентно издржан десетерец, оваа поема и денеска сè уште се препечатува како „најубава песна од нашата народна епика“. Се работи всушност за една значајна литературна пројава што, „макар и анонимно, остава сведоштво за едно успешно воведување на македонскиот јазик во висока литературна норма, иако се користи со народната епска форма“.¹³

Некаде во истово време е настаната и поемата „Оплакувањето на Мара“ што се појавува пак во Шишмановиот „Сборник...“ во 1894 год. како народна песна од Охрид запишана од Е. Спространов, чии 555 стиха се поделени на 13 тажачки песни и „содржи одредена стојност на стихот, која во многу и очигледно го надминува народниот певец“.¹⁴ Меѓутоа, во архивата на Спространов е пронајден ракописот на првобитната верзија на оваа поема што има наслов „Мара Воперката“, под наслов „Поема во бели стихове. Написал според охридскиот говор — Кур“ и содржи 1.800 стиха, неподделени на глави.¹⁵ Очевидно, Спространов не смеел да се појави пред јавноста со поема на македонски јазик дури ни под псевдонимот што го користеле во други случаи, па се сокрил зад параванот на анонимната народна песна.

За разлика од текстовете на тројцава творци што само се печатеа како народно творештво, во 1903 год. Војдан Чернодрински ја создаде првата драма во стихови во македонската литературна историја „Срешта“ (посветена на штотуку запатиот Г. Делчев), врз основа на веќе постојни неколку народни песни, што потоа бепе изведувана на сцената како опера со контаминација и адаптација на познати народни мелодии. Карактеристично е дека одделните фрагменти на оваа драма, како посебни народни песни, исполнувани и последователно, ги наоѓаме до денеска во народот,¹⁶ иако Чернодрински до крајот на својот живот не успеа да ја напечати оваа значајна своја стихувана драмска творба на македонски јазик.

¹³ Гане Тодоровски, *Трактати за сонцелубивите*, 108.

¹⁴ Гане Тодоровски, *Претходниците на Мисирков*, 63.

¹⁵ На истото место.

¹⁶ Блаже Ристовски, *Одразот на мелодрамата „Срешта“ од В. Чернодрински (1903) во современиот македонски фолклор*, „Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Poreč 1970“, Zagreb, 1972, 211—215; —, *Народната песна како основа на мелодрамата „Срешта“ од В. Чернодрински и нејзиниот одраз во современиот македонски фолклор*, „Македонски фолклор“, V, 9—10, Скопје, 1972, 215—229.

Во јуни 1902 год. младиот учител Никола Киров Мајски ја напишува песната „Војвода Велко Марков“ за заплувањето на познатиот социјалист и војвода на крушевската чета, која што беше напечатена дури во 1933 год., но — како народна песна. Всушност таа и стана една од најубавите и најпопуларните револуционерни македонски песни во Западна Македонија.¹⁷ Н. К. Мајски ги напиша на македонски јазик и во духот на народната песна и стиховорбите „Св. Кирил и Методиј“, „Дојчин јунак“, „Питу Гули“ и „Илинден“,¹⁸ но тие освен последната, останаа во ракопис и не ми е познато да се пееле во народот.

Во духот на народната песна и под псевдоним објавија свои стихови и М. Г. Брадиг¹⁹ и Д. Чуповски,²⁰ но посебно значаен е случајот со стиховите на Никола Церов.²¹ Во 1914—1915 год. тој првпат го посетил родниот град на своите родители Охрид и ги напишал на македонски јазик песните „Чунарска песна“, „Момче и девојче“, „Откако те видов“ и „Жалба“ што потоа под вид на народни песни ги напечати во својата збирка „Охридска пролет“ во 1925 год. Карактеристично е што двете први стиховорби беа објавени и во збирката нотирани македонски песни („оригинални и в народен тон“) од Ј. Чешмешев во Софија во 1926 год., па иако веќе авторизирани, беа пласирани да се пеат сред многуилјадната македонска емиграција во Бугарија и особено во Пириинскиот дел на Македонија. Во истата збирка беа како народни објавени и некои нотирани песни на Александар К. Попорушев²² и на самиот издавач Јосиф Чешмешев.²³

Во 1927 год. дури и Томо Смилјаниќ-Брадина напиша цел циклус песни на македонски јазик што првпат ги наслови како „Народни мотиви“, па потоа ги нарече „Нашинки“, а во 1929 год. ги објави во Скопје во стихозбирката „Песмарица“ и под наслов „Старовремени мотиви“,²⁴ издолени од неговите стиховорби на официјалниот српски јазик.

¹⁷ Д-р Блаже Ристовски, *Поетот Никола Киров Мајски* (1880—1962), „Современост“, XXIII, 1—2, 1974, 102—103 и 107—109.

¹⁸ На истото место, 104—112.

¹⁹ Д-р Блаже Ристовски, *Досега непознат македонски книжевник*, „Нова Македонија“, во прилогот „Култура, наука, уметност“, 31. XII 1965, 1 и 2. I 1966, 6.

²⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски* (1878—1940) како поет и патриотската поезија на „Македонски Голос (Македонски Глас)“ (1913—1915), „Современост“, XXV, 6, 1975, 81—84.

²¹ Д-р Блаже Ристовски, *Кога стихотворбата требаше да стана песна* (Ј. Чешмешев, А. К. Попорушев и Н. Церов), „Современост“, XXIV, 5—6, 1974, 463—469.

²² На истото место, 460—463.

²³ На истото место, 454—460; *Енциклопедија на българската музикална култура*, БАН, 1967, 453.

²⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Македонското поетско дело на Томо Смилјаниќ-Брадина* (1888—1969), „Современост“, XXIV, 4, 1974, 307—327.

Во тоа време во духот на народната песна почнаа да објавуваат свои стихотворби и Д. Милански,²⁵ А. Панов,²⁶ па Р. Петковски,²⁷ Ц. Стефанов,²⁸ Р. Лазовски²⁹ и др. Се публикуваа како народни и некои непотпицани песни,³⁰ а Климе К. Куповски ги извади од својата драма „Печатлајсан“ двете песни „Море моме“ и „Цвета мома убава“ и нотирани, како свои композиции, ги напечати во Белград во 1938 год.³¹ Во тоа време се договараат и К. Рацан, Ц. Стефанов и В. Илиќ да објават заедничка збирка песни на македонски јазик,³² композирани од некои од младите македонски композитори, за да излезат како нотирани народни песни, додека студентот А. Тодоров во 1937 год. во Белград ја напишува стихотворбата „Афион“, но не веќе во духот на народната песна, туку под изразито влијание на погашната „социјална поезија“, којашто станува најпопуларната хорска рецитација на македонските студенти од Друпигвото „Бардар“ и била исполнувана не само во Македонија, туку дури и во Бугарија.³³ Ова е веќе нов вид усно презентирање на македонската поезија што ќе стане почеста практика во прогресивните младински средини главно по 1937 год. и во текот на НОБ.

Појавата на Рацановата збирка „Бели мугри“ во многу погледи станува меѓник во македонската литературна историја, независно што пред него се појавија стихозбирките на В. Марковски, па дури и на В. Наумчески. Тоа беше веќе една чувствителна легализација на македонскиот печатен поетски збор, независно од односот и напорот на властите што ја држеа Македонија. Македонскиот стих сè повеќе се слуша рецитиран на многубројните излепи, вечеранки и разни други собири и

²⁵ Д-р Блаже Ристовски, Димитар Милански (1903—1931), „Современост“, XXIII, 10, 1973, 981—994.

²⁶ Д-р Блаже Ристовски, Песната „Врни се во дом“ од Антон Панов“, „Современост“, XXIV, 3, 1974, 250—256.

²⁷ Д-р Блаже Ристовски, Поетот Радослав К. Петковски (1916—1955), „Современост“, XXIV, 10, 1974, 844—885.

²⁸ Мнотраг Друговац, Македонската литература (од Мисирков до Рацан), „Просветно дело“, Скопје, 1975, 100; Д-р Блаже Ристовски, Цело Стефанов (1907—1944) — во печат.

²⁹ „Чаша реч“, I, 2, Скопје, 11. III 1939, 7.

³⁰ Народне лирске песни из околине Битоља, „Луч“, II, 1—2, Скопје, 15. II 1938, 48—49.

³¹ Две најновије македонске песни које са успехом интерпретира Лили Китрец: 1) Море моме, 2) Цвета мома убава. Музика и речи К. Куповски, Београд (1938); Драгомир Вучковиќ, Автор популарне „Мори моме“ говори..., „Време“, Београд, 5. I 1939.

³² Д-р Блаже Ристовски, Поетот Воислав И. Илиќ во историјата на македонската поезија од триесетите години, „Современост“, XXV, 9—10, 1975, 78.

³³ Д-р Блаже Ристовски, Прилози кон проучувањето на Кочо Рацин, „Современост“, XXVI, 4—5, 1976, 88—90.

литературната активност на родниот јазик ја започнуваат цела плејада творци, некои од кои и денеска го претставуваат рбетот на современата македонска поезија. Тоа е веќе третиот период од развојтоког на нашиот стих што завршува со конечното ослободување и создавање на НР Македонија во рамките на ФНРЈ. Тогаш настануваат песните што се пееја како народни, масовни, работнички, ослободителни, револуционерни, па и како маршеви и химни, од В. Малески, К. Глигоров, А. Шопов, И. Топалоски, И. Дојчинов, О. Михајловски, К. Чашуле, Л. Манчевски и др., но и оние, како поемата „Бабуна“ од Р. Левката,³⁴ што беа печатени како народни. Во 1943 год. на слободната територија го објави и првиот дел од првата стихозбирка во слободната историја на македонската литература под наслов „Македонски народноослободителни песни“,³⁵ каде што како народни, без потписи, беа напечатени и стиховорби од самиот редактор Рацин, како и од В. Малески, И. Дојчинов, И. Топалоски и др. Печатењето на стихозбирката „Песни“ од Ацо Шопов во 1944 год. го затвори и третиот период од развојниот пат на македонската поетска реч и ја обележи конечната афирмација на македонскиот јазик како литературен. Зашто македонската песна (пеана или печатена) постепено изградуваше и еден јазичен норматив на целата етничка територија и силно воздејствуваше врз оформувањето и афирмирањето на нашиот современ литературен јазик.³⁶ Од тој аспект и се оценува улогата на оваа поезија, како важна функција во нашиот литературно-културен и национално-политички развојток.³⁷

³⁴ „Народен глас“, I, 5, Прилеп, мај 1942, 3—4; Петар Зхравковски, *Како настана „Бабуна“*, „Народен глас“, 11. X 1961, 12.

³⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Македонски народноослободителни песни*, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 3, Скопје, 1974.

³⁶ Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, 75 и сл.

³⁷ Блаже Ристовски, *Тајачките како фолклор, мистификации и литературни творби* (Непозната тајачка песна од 1891 год. од Костурско), „Македонски фолклор“, IX, 18, 1976.

Ган

обид
се у
лине
раск
литу
прва
дача

го, до

ската
тура
слиста
ке об
нешто
Блаже
и тек
мисел
макед
ски,
год. XI
Мило
Рацин
на ба
лемите
ности,
на ју
зборит
(II из
Сето
донска
време

Гане Тодоровски

СТИЛСКАТА ФОРМАЦИЈА КАЈ МАКЕДОНЦИТЕ ВО XIX И XX ВЕК

(Прилог кон периодизацијата на новата македонска
книжевност)

Прашањето што овдека го разгледуваме е само почетен обид да се разгледа еден мошне занимлив проблем што стои сè уште отворен пред современото македонско литературознаник. Со оглед на фактот дека Македонците до нашиве дни не располагаат со своја литературна историја (ниту за школски, ниту за општи или специјални потреби), јасно е дека дури до прва ова прашање ќе се актуелизира како една примарна задача пред македонската литературна наука.¹

Меѓутоа, директниот повод за овие размислувања, без друго, доаѓа по запознавањето на серијата вонредно инспиративни

¹ Во СР Македонија досега не е издадена историја на македонската литература, ниту пак пообеман преглед на македонската литература што привремено би претставувал прирачник или помагало во таа смисла. Меѓутоа, под блиски наслови издадени се прилози што овдека ќе бидат спомнати колку за да се одбележи дека на тој план сепак нешто како почетен обид било направено. Тоа се следниве прилози: Блаже Конески, *Македонската литература во 19 в. Краток преглед и текстови*, Скопје 1950; Харалампие Поленакоски, *Страници од македонската книжевност*, Скопје 1951; Георги Сталева, *Преглед на македонската литература од XIX век*, Скопје 1963; Блаже Ристовски, *Прилог кон македонската литературна историја*, „Современост“ гол. XII (1946), бр. 4, стр. 382—411, бр. 5, стр. 503—530, бр. 6, стр. 614—627; Мiodраг Дрвовац, *Македонската литература (Од Мисирков до Рацин)*, Скопје 1975. Посебно внимание претставува специјалниот број на савалучкото списание „Путеви“ бр. 3 од 1965 г., посветен на проблемите околу приготвувањето историјата на југословенските книжевности, каде што низ многубројни прилози се зборува за периодизациите на југословенските книжевности. Бездруго, треба да биде спомнат и зборникот *Македонска книжевност*, издаден веќе дванадесет во Белград (II издание на „Просвета“ 1968) што го приредил Блаже Конески. Сето ова секако претставува подготовка за една идна историја на македонската книжевност што остапува отворена потреба и прашање на време.

прилози на хрватскиот славист Александар Флакер а особено на неговото дело „Стилските формации“ (Загреб 1976),² каде што тој низ еден свој мошне успешен обид за поимска систематизација на проблемот доаѓа до ред суштински констатации на завидно теоретско ниво, јавувајќи се со тоа како превосходен поттик за проширување и на нашите љубовитства кон една ваква тема, започната мошне скромно пред десетина години.³ Имено, во споменатата книга на А. Флакер, посебно во прилогот за периодизацијата на источноевропските литератури (види стр. 59—104) се подвлекува феноменот на нерамномерниот развој на поодделни национални литератури и при тоа се нагласува дека:

„... ниту во 19 в. внатре во т.н. источноевропска зона на развојот на поодделни национални книжевности воопшто не е рамномерен. Така на пример белоруската книжевност ја доживува пълнотијата на својата прероба дури по 1905-тата, а македонската дури во социјалистичката Југославија“.⁴ (Подвлеченото мое — Г. Тод.)

При ова Флакер го цитира искажувањето на белорускиот поет Максим Багданович што е мошне значајно како илустрација за развојните патини на една мала, нова и задоцнета литература, фралатно слична на македонската. Го приведувам овој цитат заради неговата важност:

„... Низ осумте до деветте години на своето вистинско постоење нашата поезија ни помина сите оние патини, а делумно и врвници, кои европската поезија ги имаше тапкано низ повеќе од стотина години. Од нашите стихови лесно може да се состави 'краток репериторијум' на европските книжевни насоки од последново столетие. Сентиметализмот, романтизмот, реализмот и натурализмот, најпосле и модернизмот — сето тоа, напати дури и во живните различни струи, го одразува нашата поезија — навистина, најчесто поврвно, непотполни, но сепак го одразува“.⁵

Очевидно, македонскиот пример не останува осамен во контекстот на источноевропските или подобро речено балкан-

² Aleksandar Flaker, *Stilske formacije*, Zagreb 1976.

³ Гане Тодоровски, *Кон праќањето за периодизацијата на новата македонска литература*. Реферат, прочитан на V Конгрес на славистите на Југославија, септември 1965, Сараево. Прилогот е објавен во списанието „Литературен збор“ бр. 3, 1965, Скопје.

⁴ Aleksandar Flaker, *Stilske formacije*, v. str. 65.

⁵ Aleksandar Flaker, *ibidem*, str. 65. Овдека Флакер подвлекува дека белорускиот поет М. Багданович го напишал ова „многу порано одошто Гачев ги изнел своите тези за 'забрзаниот развојот' на бугарската литература во 19 век!“

ските, односно јужнословенските книжевности, како пример на литература со *забавен развој* за којашто, според Флакер и особено според Георги Гачев⁶ може да вреди законот на *заврзаниот развој*.

Поаѓајќи од овие и вакви констатации а прифаќајќи го респективно терминот на Флакер за стилската формација, ќе се обидам да го изложам своето гледање за стилската формација во новата македонска литература, подразбирајќи го под атрибутот *нова литература* периодот на XIX и првата половина на XX век.

Поимот и терминот *стилска формација*, да подвлечеме уште еднаш, го прифаќаме во духот на сите овие бројни образлагања што ни ги дава Александар Флакер во своето спомнато дело, а пред сè според она успешно резиме, изнесено по повод појавата на книгите „Стилските формации“ и „Проза во фармерки“, во Белградска „Политика“ од 10. XII 1977 г.:

„Поимот *стилска формација* ми се наметнува денеска, можам да речам не само мене, во етапата од новите гледања на книжевноисторискиот процес како дијалектичко сменување на стилските, книжевните видови и облици воопшто. Нему, во поново време, му конкурираат недоволно одредените поими 'структура на структурите', или 'макроструктура', туку посебно поимот *стилска формација* го сметам за посреќен затоа што од една страна нагласува дека појдовното при проучувањето на историјата на книжевноста во стилските особености на книжевното дело, т.е. проучувањето во текстот на организираниот *збор* како темелна единица на книжевната уметност (текстот). Од друга пак страна, затриво со својата конотација со поимот општествена формација, што марксизмот го проширува, упатува на прашањето за соодносот на книжевноста и општеството, односно на книжевноста како општествена појава. Имено, ако го одредувам, на пример, реализмот како стилска формација, истакнувајќи како ја карактеризира (во романот како доминантен во оваа формација книжевен вид) социјално-психолошкиот мотивиран волан карактер, кој стапувајќи во односи со другите ликови или карактери, ги разоткрива суштествените општествени процеси па така ја исполнува гносеолошката (општествен-аналитичка) функција на реалистичкото дело — наедно јас, служејќи се со книжевна терминологија, изреков социолошки релевантен суд, без да се движам во нод текстот“.

⁶ Г. Д. Гачев, *Ускоренное развитие литературы*, Москва 1964.

Бездруго, Флакер настојува да го избегне позитивистичкото сфаќање на уметноста, исто колку и вон историското и нормативното, па се определува кон овој чисто книжевен поим, што е мошне близок терминолошки до тие на поголем број денешни и современи историчари и теоретичари на литературата: Зданко Шкреб, Виктор Жмегач, Георги Гачев, Ј. Е. Ељсберг, И. Г. Неупокосва, и др.⁷

Според Флакер, стилската формација е историски настанато големо стилско единство, т.е. поим што се појавува аналогно на општествената формација, поради „семантичко растоварување на поимот стил“, како што се формулира. Стилската формација треба да се разликува од поимите на асока или тек (струја) кои се огледуваат внатре во поодделни национални ли-

⁷ Zdenko Škreb, *Sintetički pojmovi u nauci o književnosti*, „Umetnost riječi“, Zagreb, god. XVIII (1974), br. 1, str. 81—90; A. Flaker — Z. Škreb, *Stilovi i razdoblja*, Zagreb 1964; Fran Petré i Zdenko Škreb, *Uvod u književnost*. Drugo dopunjeno izdanje, Zagreb 1969; овдека на стр. 517—541 и прилогот на Viktor Žmegač: *Stilske epohe*.

Г. Д. Гачев, *Ускоренное развитие литературы*, Москва 1964; И. Е. Ељсберг, *Введение*, кон книгата Типологија стилевого развития нового времени, Москва 1976, стр. 7—38; И. Г. Неупокосва, *История всемирной литературы*. Проблемы системного и сравнительного анализа, Москва 1976 (види особено во поглавјата: Литературная эпоха как система, с. 291—321; и: О системе критериев периодизации, стр. 322—349. Овдека треба бездруго да се спомнат и прилозите на Fran Petré: *Periodizacija književnosti tzv. nedržavnih naroda*“, „Putevi“, br. 3, 1965, str. 320—326; Ivo Franges: ● *metodologiji povijesti hrvatske književnosti*, „Umetnost riječi“, 3/1976, str. 207—217; Aleksandar Flaker: *Nacrt za periodizaciju novije hrvatske književnosti*. Ibidem, str. 217—228; Antun Barac: *Članci i eseji*, Zagreb 1968 (види ги прилозите: Naša književnost i njezini historici, s. 58—74, Između filologije i estetikе, s. 75—90, Evropski okvir jugoslavenskih književnosti, s. 91—102) и особено материјалите од IV Zagrbački književni razgovori: PROCESI INTEGRACIJE U KULTURI I KNJIŽEVNOSTI MALIH NARODA, Zagreb 18—21 studenog 1970., каде што се објавени повеќе занимлив прилози меѓу кои посебно го привлекуваат вниманието: Франц Кафка, *За книжевноста на малите народи*; Антун Густав Матош, *Народнава култура*; Далибор Брозовиќ, *За местото, положбата и мерата за книжевноста на малите народи, на малите јазици*; Алексеј Полторацки, *За развитокот на културите на т.н. „мали народи“*; Бруно Поповиќ, *Книжевната Европа и нејзините народи*; Антун Шољан, *Космополитска или национална одговорност на писателот* (посебно, на писателот на малиот народ); Дионизије Швагел, *Процесот на интеграција во културата на малите народи*; ● Рајчо Туѓман, *Културната интеграција и малите народи во историјата*, итн. Треба бездруго овдека уште да се спомне и прилогот на Драгиша Живковиќ, *Теоријски нацрт за историјско-книжевну периодизацију*, „Књижевност и језик“, Белград, год. XII (1965), бр. 3, стр. 1—11. Заслужува внимание и зборникот *Седми Раџинови среќби*: Литературите на малите народи, Титов Велес 1970, с. 240, каде што се објавени прилозите од: Тарас Крмауер, Слободан Ж. Марковиќ, Слободан Мицковиќ, Светозар Петровиќ, Х. Поленаковиќ, Стојан Суботин, Коле Чашуле, Мирослав Шицел, Александар Спасов, Луан Старова, Милан Мирик, Али Алиу, Михад Бегич, Фран Петре и др.

терапури (германската романтика, хрватски реализам, француски или руски симболизам, англиски имајизам, српски надреализам, итн.) и преку поимот стилска формација ги одбележуваме „големите наднационални и наднационални книжевноисториски целини, конституирајќи ги врз основа на стилски интерпретации од српски книжевни дела, а не врз основа на програмски самоодредувања на поодделни дејствија или школи. Конституирањето на стилската формација значи пронаоѓање на битни стилски особености кои творат поодделен модел и се репрезентативни за неговата естетска и општествена функција“.⁸

Сепак, како доразјаснување на поимот стилска формација, што со задоволство го прифаќаме како стамениот и оитуран темел за периодизацијата внатре во историјата на книжевноста, должни сме да додадеме, можеби најсреќно преку зборовите на Зденко Шкроб дека Александар Флакер „создал мошне појоден и среќен синтетички поим на стилска формација“, кој трпа не „од полот на литературната историја, туку од полот на поодделното книжевно дело“.⁹

Прашањето што најпрвин треба да се постави и да се разгледа поопстојно гласи: дали феноменот на новата македонска книжевност, како мошне карактеристична илустрација на т.н. нерегуларен тек во развитокот на една задоцнета европска литература, како пример на еден своевиден дисконтинуитет, може да биде опишувачки и толкувачки токму низ поимските одредници на терминот стилска формација? Воопшто, колку е опортуно тоа?

Одговорот на ова прашање неминуовно нè упатува кон повторното подвлекување на она што пред малку беше предочено преку цитатот од Зденко Шкроб, имено дека стилската формација како среќен синтетички поим не трпа од полот на литературната историја, туку од полот на поодделното книжевно дело. Чинам, не се потребни посебни докази колку оваа позиција е блиска до најсовремените методолошки пристапи во литературноисториските проучувања. Но, она што посебно сакам да го подвлечам е предупредувањето на Шкроб дека литературната историја на малите народи — а во нашиов случај, покрај атрибутот *мала* литература, би требало да додадеме уште еден долг наниз од слични атрибути: непозната, новозачната, оневозможена, анонимна, поттурната, безгласна, криптоетзистентна, криптограмска, илгална, вонзаконска, нерегуларна итн. литература — се смета обврзана на своето подрачје да ги открие во потполност сите оние периоди (или синтетички

⁸ Aleksandar Flaker, *Stilske formacije...* str. 57—58.

⁹ Zdenko Škreb, *Sintetički pojmovi u nauci o književnosti*, „Umjetnosti riječi“, 1/1974, str. 81—90.

поими, како: ренесанса, барок, класицизам, романтизам, реализам, модерна, итн.), огн само така пред светот ќе може да се презентира како „книжевност“! Робувајќи ил досега на тие свои сопствени комплекси на европоцентризмот, литературите на помалите европски народи редовно се наоѓаа во една негодна ситуација да ги покриваат главите периоди во својата културна историја со терминологишки позајмници од европските литературни стандарди. Огфрлајќи ги ваквите ненужности, Зденко Шкрѐб укажува на опасноста од една неподнеслива и авторитарна диктатура, чии последици можат да бидат поразни.¹⁰

Потребата од враќање кон литературната интерпретација, како кон враќање до полот на одделното книжевно дело е единствениот пат и до синтетичкиот поим стилска формација, чие прифаќање веќе недвосмислено го подвлекуваме.

Примерот на новата македонска литература (XIX и првата половина на XX век) ни нуди еден разгранат стилски комплекс, што е доволно показ за единственоста на една своевидна стилска формација, всушност симбиоза на романтизам, реализам и модерна! Можеби тоа е онаа слеаност или сожителство (симбиоза) или коегзистенција, главно на романтизмот и реализмот, за кои ни зборува и советскиот литературовед И. Г. Неупокоева¹¹ а за кое посебно се занимливи проникливите и лудидни анализи на македонскиот писател и научник Блаже Конески,¹² којшто при повеќе поводи укажува на тоа доста често мешање на романтичното и реалистичното во делата на македонските писатели од минатото.

Интересно е да се одбележи она што И. Г. Неупокоева го изнесува во второто поглавје од својата книга: Историјата на светската литература. Проблеми на системната и опоредбена анализа, поглавје што е озаглавено *Регионалните, зонските и националните литератури*. Сметајќи дека развитокот на националните литературни системи се врши во рамките на поголеми историски епохи, таа подвлекува дека во тие широки хронолошки граници е можно да се зборува за релативна синхроност на регионалниот литературен процес (т.е. за тоа што различностите во степената на литературите или целите зони што му припаѓаат не излегуваат вон од пределите на магистралните литературни процеси на дадениот регион) и нагласува:

¹⁰ Zdenko Škreb, *Sintetički pojmovi...* ibidem, str. 84

¹¹ И. Г. Неупокоева, *История всемирной литературы*. Проблемы системного и сравнительного анализа, Москва 1976, види стр. 203, 213, 215, 225, 226, 238.

¹² Блаже Конески, *За македонската литература*, Скопје 1967, стр. 207.

фика
ради
ната
тори
мощ
1845
ствен
на по
мот и
кого
макед
ски э
зифс
В. Ч
во за
рату
тичон
ности
општ

се со
вен ј
детел
обла
ка со
се зб
маци
стоја
жело
усл
новн
проза
форм

„При тоа следува да се забележи дека во пределите на регионалната литературна система може неретко да се набљудуваат јасни различности на зонските темпа и форми на развиток на тие мајстрални процеси. Примор може да биде централната и јужноевропската зона од средината на XIX в. со карактеристичната за неа 'симбиоза' за романтизам и реализам. Таа зонска специфика на мајстралните насоки на европскиот литературен процес се развива релативно синхронно со неговите основни линии. При тоа на скалата од апсолутната хронологија се забележува целокупна забавеност на процесот.“¹³

Неупокоева го констатира она што е суштествена специфика токму на македонската нова литература, имено дека поради неравномерности во својот литературен процес регионалната литературна система „сместува“ во пределите на една историска епоха неколку литературни епохи. Така ние во еден мошне растрепан временски период, на пример помеѓу 1800 — 1845 година, навистина можеме да зборуваме само за единствена стилска формација во која еднакво учествуваат низ една постојана симбиоза стилските карактеристики на романтизмот и реализмот. Оваа слезност на романтичкото и реалистичкото уметничко мислење е битна карактеристика на целиот македонски книжевен XIX век — од Пејчиновиќ до Чернотрипски а се разлива главно низ делата на К. Миладинов, Р. Жинзифов, Г. Прличев, Т. Китанчев, М. Цепенков, Е. Спространов, В. Чернотрипски. Развивајќи се во текот на XIX век плавно во заедничтво со бугарската литература, македонската литература го гради моделот на епската поема, мошне карактеристичен за словенскиот југ, додека пак, поради познатите околности на повеќестраното оневозможување, не го познава воопшто романот.

Во текот на првата половина на XX век, литературата што се создава на неофицијалната норма на македонскиот книжевен јазик, главно во вардарскиот дел на Македонија (во пределите на Југославија), се надоврзува на оној модел, што во областа на поезијата го создадоа погореспомнатите автори. Така сè до појавата на Рацкиновите „Бели мугри“ (1939) може да се зборува за еден стилски круг, односно за една стилска формација кај Македонците, во која книжевноста, наоѓајќи се постојано на еден премин што во услови на сестрана оневозможеност сосема бавно и нецелосно се врши, во мошне отежнати услови ја извршува низ одвајзабележливи минимум својата основна функција, движејќи се главно низ три познати жанра: поезијата, драмата и публицистиката (како условна жанрова форма), или — мемоарната проза.

¹³ И. Г. Неупокоева, *История всемирной литературы*, в. стр. 203.

Не може да се рече дека сето ова треба да се толкува низ лопиката на оној специфичен премин од фолклорно кон литературно сознание, што во Македонија мошне позабавено се врши а за разлика од сличните процеси во соседните слободни или полуслободни литератури на Грција, Србија и Бугарија. Ова прашање останува да тлее во својата специфична сложеност, иако во трудовите на Георги Гачев, Бојан Ничев, Константин Димарас,¹⁴ е образложено во потенкости. И македонската литература, онаа што се создава на народните дијалекти а не на јазиките на соседите, своевидно го болува напуштањето на синкретизмот и тој процес трае мошне долго, та за забрзан развој на литературата кај Македонците може да се зборува само по 1945 година, откако се разрешува прашањето на правописот и литературно-јазичната норма, кога Македонците се здобиваат конечно со своја слободна државно-правна институција а не само со некаква културна автономија, кога литературата ќе се здобие со своја нова историска предназначеност, т.е. со свое ново место во општествениот живот.

Сега македонска литература во текот на XIX век, пишувана на народните дијалекти, главно на оние што подоцна ќе ја изградат основата на литературната норма (централиномакедонските и западномакедонските говори и наречја), сè уште не е литература на поголеми угледувања, илту познава пројави на подзасилена културна и уметничка размена. Ако се потсетиме само на податокот дека поетските опуси на македонските писатели од времето на НОБ, т.е. 1941-44, (Неделковски, Раџин, В. Марковски, М. Богоевски, А. Шопов) своите први пројави ги ускладуваа со поетиката на народната пеона, ќе може да се заклучи колку долго кај Македонците се одвивал процесот на премин од фолклорното кон уметничкото естетско сознание.

Оттука, кога се зборува за стилската формација кај Македонците во текот на XIX и првата половина на XX век, таа никако не смее да се поистовети со постоечките, доминантни средноевропски обрасци, туку да се сфати исклучиво како една симбиоза на постоежните стилски карактеристики и белези, кои постојано се мешаат помеѓу себе, сè додека новата македонска литература не ги доживее условите на својот регуларен развојот и отпочне во чекор да ја следи лопиката на европските современи текови, со што рамноправно се вклучува во културниот натпревар меѓу народите.

¹⁴ Г. Д. Гачев, *Ускорено развитие литературы...*; Бојан Ничев, *Увод в южнославяския реализъм*, София 1971, стр. 310; и второ издание: *От фолклор към литература*, София 1976, стр. 364; Константин Димарас, *История на новогръцката литература*, София 1971, стр. 566; Можеби овдека има место да се спомне и книгата на Илия Конев, *Литературни взаимоотношения и литературен процес*, София 1974, стр. 42

Во таа смисла и македонската книжевност, како што се право забележува Антун Барац во својата статија „Европските рамки на југословенските книжевности“¹⁵ сепак е дел од европската литературна стварност:

„Југословенските книжевности се со своите содржински и формални елементи дел од европската книжевност. Наедно тие се доказ колку југословенските народи знаеле од Европа да го примат се она што таа го создава како ново и добро — но дека тоа го прифатиле на овој начин, пре-работувајќи и одново создавајќи. Поединостите на тој процес покажуваат дека тие при тоа се помале и поревале. Но целокупните нивни книжевности покажуваат — дека сакале секогаш да бидат и дел од Европа и свои. Во тоа тие до крајот го изразуваат и животниот пат на своите народи“.

Ете, токму во тие релации што ги спомнува Барац: да се биде дел од Европа и да се остане свој, да се биде оневозможен со децении и со векови а сепак да се дочека слободното и регуларно разгривање на творечките потенцијали, треба да

¹⁵ Antun Barac, *Clanci i eseji*, Zagreb 1968, vidi str. 102. Оваа статија на Барац објавена е првпат во 1957 година, во германското списание „Die Welt der Slaven“ и во неа истакнатиов хрватски литературен историчар зборувајќи за европската рамка на југословенските книжевности настојуваше да го објасни поимот европска литература, како една духовна целина, поврзана со исти проблеми, исти стремежи, исти изразувачки напори. Укажувајќи на фактот дека југословенските народи припаѓаат меѓу малечките европски нации, Барац посебно зборува за судбината на интелектуалците кај малечките народи, кои се присилени, поради потребите на едно потсметливо образование да учат странски јазици. Поради оваа околност, писателите на овие народи бидувале подобро упатени во европските литератури одошто нивните западноевропски другари од повисок ранг! Меѓутоа, основната теза на Барац е дека сите народи на Европа во поодделни периоди од својата историја преземале и учеле од другите. Од посебен интерес се овдека поставките на Барац за романтизмот и реализмот, кои на југословенска почва како стилски определби претрпувале мошне суштествени видоизменувања. Барац се залага покрај поимот слијание (ujescaj) да се воведо и поимот поттик (poticaj), зашто додека првиот поим повеќе или помалку означува нешто пасивно, „каде што еден сепак повеќе значи од другиот“, поимот поттик е нешто друго, — „тој побудува на активност силц кои само бараат можност потполно да се развијат“. Според Барац, југословенските книжевности можат на европската наука за литературата да ѝ покажат каква е судбината на европските струи и поими врз периферна почва, изложена на сите можни произволи, освојувања, пустошења, па во таа смисла заклучува дека извесни западноевропски книжевни струи предизвикале мошне импозантни плодови: хуманизмот, романтиката, реализмот; додека пак некои потполно се запекле, затангле: веризмот во хрватската книжевност, херметичката лирика, експресионизмот. „Очевидно е, — вели Барац — дека ни книжевните струи не можат да бидат стока за износ, туку успеваат само онаму каде им е прикладно земјинето“.

се смести стилската формација кај Македонците во XIX и првата половина на XX в., како продолжен тек на една преродба или народно и национално будeње, на кое дури допoва ќе треба да му се прецизираат суштините а во дослук со најновите методолошки пристапи што ги нуди современата наука на литературата.

Во рамките на таа единствена стилска формација, која ги обединува во постојана симбиоза доминантните европски стилски формации помеѓу 1800-та и 1945-тата година може и треба да се објаснуваат тековите на новата македонска книжевност, како непотопана европска книжевност, во која народното творештво и по обем и по уметничка стојност заема мошне значајно место.¹⁶

¹⁶ Стојан Суботин, *О неким проблемима периодизације „непотопане“ книжевности*, види го зборникот: Осми Раџинови средби. Развојните процеси во современата македонска литература. Титов Велес, 1973, на стр. 51—61. Суботин смета дека периодизациите на книжевните појави кај нас често носат печат на некнижевни елементи, па оттука се залага „некнижевните термини (а тоа значи опие од историјата, филозофијата, социологијата, итн.)... да се земаат и да се служи со нив без колебања, сè додека не падеме поволи и прифатливи книжевно-историски“. Зборувајќи за литературите што доживеале забрзан развојток, Суботин смета дека континуитетот на книжевните процеси кај нив е нарушен. За македонската пак литература, како за една од најмладите, смета дека не може да се зборува за „конечно конституирање“ на жанровската структура.

ИСТОРИЈА

Дан

О

пре
опи
пре
кус
наз
изм
нат
на
ги
сле
сте
ро
ци
ли

ка
но
за
ри
ва
за
цр
дв
оп
ро

ра
не
по
на
из

Данчо Зографски

ОПШТЕСТВЕНИТЕ ПРЕВИРАЌА КАЈ ЈУГОСЛОВЕНСКИТЕ НАРОДИ НА ПРЕМИНОТ ОД XIX ВО XX ВЕК

Временското раздобје што го опфаќа крајот на XIX и првите години на XX век претставува значајна пресвртница во општествено-економскиот и национално-политичкиот живот и преобразувања на југословенските народи. Во тој релативно кус период на бурен развој и превирање на југословенските народи се натрупуваа и одигруваа крупни настани, потреси и измени коишто во голема мерка влијаеја и ја определуваа нивната иднина. Тие настануваа, од една страна, како последица на преплетувањето и судирањето на силите и факторите што ги раѓаа и ги носеа со себе капитализмот и империјализмот со елементите и остатоците на одживеаниот начин на производството на Балканот и, од друга страна, како резултат на отпорот, стремеките и борбите на југословенските народи за еманципација и за остварување на вистинска своја национално-политичка и економска самостојност.

Судирите на интересите на европските големи сили на Балканот и јакнењето на националноослободителната борба на југословенските и балканските народи предизвикаа сериозна криза и ги расклатуваа темелите на двете многунационални империи — Австро-Унгарија и Турција — коишто сè повеќе стапуваа апахронизам во времето на појавата на масовни движења за национална слобода и државна независност. Распаѓањето на црножолтата двојна монархија го подготвуваша националните движења на словенските народи, италијанскиот иредентизам, општогерманското движење (Георг Ритер фон Шенерер), латинскиот романтизмот и други слични движења и струи.

Агонијата на „болниот од Босфор“ ја влошуваа воените порази на Турција и отстапките што ѝ беа изнудувани во последните децении на XIX век, како и честите буни и востанија на подјармените народи во отоманското царство и акциите на нивните организации (Албанска лига, ерменски комитети, Внатрешна Македонско-Одринска Револуционерна Организација и др. За

незапирливото слабеење и заострување на национално-политичките односи и спротивности во државата на цариградските султани влијаеја и придонесуваа од своја страна исто така уште политиката и пропагандата на јужнословенските и балканските држави, т.е. на Бугарија, Србија, Грција и Романија.

Врз текот и насоките на општествените превирања и развидувања на Балканот и во сета Југоисточна Европа имаа одраз империјалистичко-колонијалните цели и потфати на европскиот капитализам. Со цел за поуспешно спроведување на стопанска експанзија и ширење на своето влијание во ова подрачје, владеачките кругови на најсилните европски држави вложуваа огромни напори и постојано предизвикуваа несогласија и триења меѓу јужнословенските и балканските народи, со истовремени настојувања да извлечат некаква добивка за себе или да одржат меѓусебна рамнотежа и status quo на Балканот.

Како докази што мошне добро го потврдуваат ова можат да бидат посочени дипломатските интервенции на европските држави за окончување на Српско-бугарската војна 1885. година или за спречување на вооружено судирење меѓу Грција и Турција во 1886. година, коишто имаа намена да ја очуваат постојната состојба и дотогашните државни граници на Балканот. Владеачките кругови на големите европски сили, всадувајќи неслога и ривалство помеѓу јужнословенските и балканските народи, успеваа да го наместнуваат своето влијание и арбитражна улога и да создаваат и зацврстуваат свои економски и политички упоришта во овој дел на Југоисточна Европа.

За сметка на Русија чие влијание на Балканот опаѓаше после Берлинскиот конгрес, Австро-Унгарија со заклучените поволни договори и други средства економски и политички потесно ги поврза кон себе Србија и Романија. Германија со концесите за изградба на железници и други објекти и со засилениот износ на стока и капитал во Турција крчеше патишта за постигање на далекусежните цели на својата експанзионистичка политика. При крајот на XIX век на големите европски сили, чии интереси се вкрстуваа на Балканот, почна да им се јавува како ривал и италијанскиот империјализам, стремејќи се да навлегува на Балканот преку Албанија со намера да ја потиснува Австро-Унгарија.

Раздобјето на преминот од XIX во XX век беше исполнето исто така и со засилена борба на балканските буржоазии за завладување и ползување на комуникациските, пазарите и природните богатства на Европска Турција, со цел за остварување на нивните претензии за превласт на Балканот. Поради овие и други околности и како последица од натрупувањето и преплетувањето на разните спротивности и тенденции овој период

беше
повисо
остана

на X
поваж
век и
тичко
(Тимо
брз ра
доаѓа
на все

ни на
австро
полит
ја на
завис
легал
те" во
ни по
цијата
ционе
ваа п
На со
1894
цијата
жења

торис
одна
паши
то од
разба
ките
слов
те м

идеј
на д
општ
клер
леми
јата
мног
оси
крат

беше наедно и временска рамка и кружна пресвртница во поновиот општествено-економски развиток на југословенските и останатите народи на Балканот.

Србија во последниве децении на миналиот и почетокот на XX век доживеа низа промени и потреси. Меѓу бројните поважни појави, настани и промени во Србија до крајот на XIX век ѝ удираа печат на епохата спаѓаа зараѓањето на социјалистичкото и работничкото движење, острите политички борби (Тимочката бунта 1883 и др.) за отстранување пречките кон побрз развиток и демократизација на земјата, уставните промени, доаѓањето на радикалите на власт (1889—1892), воведувањето на воена состојба (1899) и сл.

Народните маси на Хрватска во овој период беа изложени на национално обесправување и ограбување од страна на австроунгарските буржоазии и владеечки кругови. Хрватските политички дејци и партии кои се бореа за вистинска автономија на Хрватска беа прогонувани и затворани. Други околу Независната народна партија (основана 1880 год.) се обидуваа со легална борба да истрпат отстапки и подобрувања. „Правашите“ исто така се заложуваа за извојување пошироки национални права и слободи. Меѓу работниците и делови на интелекцијата (особено студентите) пуштаа корени идеите на револуционерната демократија и социјализмот, за коешто придонесуваа гласилата „Работнички пријател“, и „Слобода“. Основањето на социјалдемократската партија на Хрватска и Словенија во 1894 година беше последица на класно-политичката диференцијација и идејното созревање на хрватското работничко движење.

Општественото раслојување и движење во сложената историска констелација на Словенија при крајот на XIX век се одликуваа со пресудното влијание на двете политички групации (либерална и клерикална) врз судбината на словенечкото општество. Либералите се заложуваа за демократска преобработка на Австрија, и со барањата за обединување на словенечките земји, за намалување на даноците и за рамноправност на словенечкиот јазик и др. настојуваша да ги привлечат селанските маси.

Со основањето на Словенска људска странка (1892) под идејно-политичко водство на др. Иван Шуптарич и подоцна на др. Антон Корошек се појави и дејствуваше на словенечката општествена сцена како оформена групација конзервативната клерикална партија. Нејзините водачи го признаваа државниот легитимитет на црно-жолтата монархија и не ја прифаќаа идејата и борбата за обединување на југословенските народи. Во многу погледи како ланцан на реакционерните сили се јави основаната во Љубљана (1896) Југословенската социјалдемократска партија, со која словенечкото работничко движење,

наспроти двете традиционални политички групации, ги посочуваше целите и патиштата на вистинската националноослободителна борба.

Во последната четвртина на XIX век се извршија особено крупни промени во Босна и Херцеговина. Херцеговско-босанското востание 1875. беше почеток на длабоката трогодишна криза на Балканот, која европските сили ја „решаваа“ на Берлинскиот конгрес во полза на своите завојувачки планови и интереси. Берлинскиот конгрес ѝ даде мандат на Австро-Унгарија да ја окупира Босна и Херцеговина божом заради воведување ред и мир. Окупацијата предизвика големи промени во стопанскиот и политичкиот живот на Босна и Херцеговина, кои станаа подрачја на империјалистичко-колонијално угнетување и експлоатација на австро-унгарските властодршци и капиталисти. Незадоволството на народните маси против окупациониот режим, наметнатите даноци и неразрешените аграрни односи доведоа 1882 г. до востание во краиштата на Јужна Босна, Херцеговина и покрај црногорската граница. За време на долгогодишната Калајева управа капиталистичкиот развиток условно нишнување на работнички организации во Босна и Херцеговина и ширење на борбата против туѓинското владеење.

Со решенијата на Берлинскиот конгрес (1878) беше санкционирана прогласената државна самостојност на Црна Гора и повеќе од двојно зголемена нејзината територија. Изградбата и прообразувањето на државното уредување беше потчинето на стремењот на кнезот Никола кон неограничено владеење. Обидите на опозиционерски либерални елементи за воведување на уставен поредок и демократски промени, како тие во 1880 година беа скршени со најтврда сила и протоси. Од друга страна, растекот на трговскиот капитал влијаеше за менување на општествено-економските односи и го поттикнуваше навлегувањето на капитализмот во Црна Гора.

Различните спротивни интереси на големите сили и балканските земји беа главни причини за тоа Македонија и после Берлинскиот конгрес да остане во рамките на османското царство. Не сакајќи понатаму да го трпат угнетувањето и ограбувањето од турската владеечка класа, незадоволните маси во Македонија се кренаа на востанија во есента 1878 г., создаваа завернички организации и културно-литературни дружини, поставаа барања за основање самостојна македонска архиепископија и стапуваа во организирана националноослободителна борба. Со основањето на ВМОРО (1893) се удрија темелите за организационо оформување и револуционерно идејно-политичко насочување на разраснатото македонско ослободително движење. Актуелноста и посебноста на национално-политичките и социјалните задачи на ослободителната борба на македонскиот народ условија тогаш обиди за создавање одделна македонска

социј
(Веле

како
расте
мји
ња за
образ
онерна
либер
ките
мразе
демок
ските
Вара
хрват
на Ку
коали
на од
ната
госло
од сл
ција

така
динас
борба
стижа
ње на
ниот
крат
водст
вик
бија
ба на

и на
ското
Осно
мешк
пронз
на бр
гане
цено
оства
донск

социјалистичка организација и работнички просветни друштва (Велес).

Националното угнетување и политичката обесправеност, како и грубото мешање од надвор, имаа за последица бурен растеж на масовните народни движења во југословенските земји во почетокот на XX век, кои истакнуваа во прв ред барања за национална слобода, демократски права, социјални преобразувања и за побрз сестран самостоен развој. Револуционерно народно движење во Хрватска под влијание на левите либерали и социјалдемократите ги разбранува и вовлече широките маси 1903 г. во борба против туѓинското угнетување и намразениот режим на Куен Хедервари, а за осамостојување и демократизација на земјата. Демонстрациите во Загреб, селанските немири во околината на Нова Градишка, Копривница, Ваљевци и во други места, како и заедничките истапувања на хрватското и српското население го предизвикаа урнувањето на Куеновиот режим и образувањето на т.н. Хрватско-српска коалиција. Раководителите на коалицијата, која беше составена од разни социјално-политички групи незадоволни со постојната состојба, ја нагласуваа потребата од обединување на југословенските народи за борба против заедничката опасност од странски притисок и експанзија. Хрватско-српската коалиција постигна видни успеси на изборите во 1906 и 1908 г.

Во пролетта 1903 г. беше извршена крупна промена исто така и во Србија со сооборување на проавстрискиот режим и династијата на Обреновиќите и со доведување на Петар Караѓорѓевиќ на кралски престој. Тоа не беше само смена на династијата со дворски пуч, туку и вистинска победа и зацврстување на владеењето на буржоазијата со ослон на парламентарниот систем. Наскоро потоа се основа Српската социјалдемократска партија што ја прифати Ерфуртската програма и под водството на Д. Туцовиќ, Драговиќ, Т. Кацлеровиќ, Д. Љапчевиќ стана најпрогресивна општествено-политичка сила во Србија и организатор на разгорената политичка и економска борба на трудбениците.

Сликата на настаните и потресите на Балканот во 1903 г. и на нивните причини и последици не е потполна без Илинденското востание во Македонија што започна на 2 август 1903 г. Основата на востанието го сочинуваа селанството кое се стремеше да го отфрли туѓинскиот јарем и одживеаните аграрно-производни односи. Револуционерниот демократизам и идеите на братство и рамноправност дојдоа до израз во врвното постигање на Илинденското востание — во краткотрајната револуционерна самоуправа на ослободено Крушево — што беше остварено благодарение на замислите и стремјите на македонските социјалисти од типот на Никола Карев,

Крвавите репресалии и насилби на турската војска и башибозукот при задушнувањето на востанието му нанесоа огромни страдања и штети на македонското население и предизвикаа длабоко огорчување на европската јавност и барања за неодложно воспоставување на ред и мир и за спроведување на реформи во Македонија. Под влијание на овие барања, а за сопствени сметки и цели, Русија и Австро-Унгарија склучија спогодба во Мирштег (2. X. 1903) и изработија план на мерки и реформи во Европска Турција, прифатен од големите европски држави и наменат на Турција. Меѓутоа, не се постигна успех во спроведувањето на реформи во Европска Турција, додека соседните балкански држави продолжија да шират свои пропаганди и да испраќаат вооружени чети во Македонија.

Избувнувањето на Царинската војна (1906) помеѓу Австро-Унгарија и Србија уште повеќе ја усложнуваше ситуацијата и имаше за последица преориентација во надворешната политика и трговија на Србија. Истата година во поголема мерка се засили отпорот на овесните политички и родољубиви сили против италијано-филската политика на црногорскиот владар. После изборите (14. IX. 1906) во собранieto на Црна Гора се образува опозициона група што се залажуваше за почитување на уставот и за демократски промени, за државна заштита и унапредување на домашното стопанство и за напуштање на кнезовиот курс за ослонување Црна Гора на Италија.

Идната година ѝ донесе на Црна Гора прв штрајк и прва синдикална организација, буна на селаните против кулчењето за патишта, како и познатата „Бомбанка афера“. Тоа беа знаци на новото класно распоредување и на разгорената борба на демократските елементи против деспотскиот режим во Црна Гора.

Созревањето на економско-политичката криза и натамошниот вриеж одново го затресоа Балканот 1908 година. За југословенските земји и народи важни последици имаше Младотурската буржоаско-демократска револуција, која најпрво избувна и се зацврсти во Македонија. Бидејќи воспостави уставен поредок во отоманската држава, либерално ориентираните елементи ја прифатија револуцијата за да се сочува државната целост со преуредување и модернизирање на управувањето и да се отстранат мешањето на големите сили во внатрешните работи на отоманското царство. Настаниот вриеж и промени во отоманската држава и тешкотитите што мораше да ги совлада младотурскиот режим Австро-Унгарија и балканските властодршци гледаа до максимум да ги исползуваат за себе.

Во почетокот на октомври 1908 г. Австро-Унгарија еднострано и спротивно на заклучоците на Берлинскиот конгрес изврши анексија на Босна и Херцеговина, што предизвика најостро реагирање на Србија и сонредна затегнатост на односите.

За вр
ција
прог
ство)
ција),
јача н

риод
демок
велик
сознат
ција,
кои за
турск
Албани
за алб
арапск
тн. „
и до с

П
анекси
жса в
ваа и
те и
промен
жија
полити
ропска
народн
и најдо
заостр
та за
ските
ко-кол
во за
разви
зуваа
превис
лирани
јелдеа
која н
си и
можка
држав

За време на анексионата криза се влошија односите на Турција не само со Австро-Унгарија, туку и со Бугарија (поради прогласувањето на политичката независност на бугарското кнежевство) и со Грција (поради присоединувањето на Крит кон Грција), што натаму ја комплицираше и обрмонуваше ситуацијата на Балканот и во Југоисточна Европа.

Младотурските управувачи, за разлика од почетниот период на нивното владеење кога истапуваа како поборници за демократски преобразувања, пак се втурнуваа во водите на великодржавниот хегемонизам и го форсираа отоманизмот, т.е. создавањето на некаква вештачка, конструирана, отоманска нација. Наместо краткотрајната толерантност, одново пристапија кон задушнување на националните движења и стремежи на не-турските народи и малцинства. Наспроти желбите на самите Албанци, чии претставници, собрани во Битола, воведоја азбука за албанскиот јазик, младотурците настојуваша да им натурат арапско писмо. Овие и други видови на притисок и особено т.н. „акција за разоружување“ доведоа до побуна во Албанија и до обновување на комитската дејност во Македонија.

Почнувајќи со младотурската револуција и во текот на анексионата криза, слично како и во 1903 година, бргу се нижеа настани и промени од судбоносно значење кои ги одразуваа и поттикнуваа општествените превирања кај југословенските и другите народи на Балканскиот полуостров. Извршената промена на власта и воведувањето на уставен режим овозможиле основање и легално дејствување на разни национално-политички, работнички и други организации и партии во Европа. Турција. Анексионата криза 1908/1909 ги разбранува народните маси во Босна и Херцеговина, Србија и Црна Гора и најде одзив во сите југословенски земји. Воопшто многу се заостри и актуализира националното мислење и се засили свеста за потребата од здружување и обединување на југословенските и балканските народи заради одбрана од империјалистичко-колонијалната политика на европскиот капитализам односно за осигурување на нивниот самостоен стопанско-политички развиток. Ваквите сфаќања, барања и стремежи, кои ги одразуваа прогресивните тенденции на општествените и идејните превирања кај југословенските народи, најјасно беа формулирани во ставовите и заклучоците на Првата балканска социјалдемократска конференција во Белград (7—9 јануари 1910), која истакнување дека нивните вистински национални интереси и сестраната општествена преобразба и напредок најдобро можат да се постигнат со образување на нивна федеративна државна заедница со републиканско уредување.

Ристо

МА

ден н
текот
воста
потоа
кето
сила
ложб
фати
ните
дини
и рез

ја, пе
Затоа
нички
места
од зл
Киче
ботув
води
дуван
од не
со би
го по
Делу
готве
време
пред
во М

Ристо Поплазаров

МАКЕДОНСКИТЕ ОСЛОБОДИТЕЛНИ БОРБИ ВО 80-ТИТЕ И 90-ТИТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК И ОДНОСОТ НА СРПСКАТА ЈАВНОСТ СПРЕМА НИВ

Македонскиот народ учествувал на непосреден и посреден начин во ослободителните борби и војни што се воделе во текот на источната криза која почнала со избувнувањето на востанието во Херцеговина и Босна во 1875 година, но тој и потоа останал под османското ропство. Гледајќи дека повеќето балкански народи со дигање востанија и со надворешна сила или помош се ослободиле или ја подобриле својата положба, исто и тој се вклучил во општите ослободителни пофати пред 1878 година и по тоа. Но внатрешните и надворешните услови за ослободителна борба во 80-тите и 90-тите години станале многу потешки од поранешните. Затоа размерите и резултатите на таа борба биле поограничени и послаби.

По завршувањето на војните и востанијата против Турција, положбата на народот во Македонија била мошне тешка. Затоа народот го грабнал оружјето и сам се бранел од разбојничките банди. Така започнала т.н. Брсјачка буна. Во повеќе места дејствувале месни народни чети, кои ги бранеле селата од злоделата. Во неколку градови, како во Крушово, Охрид, Кичево и др. се формирале заговорнички кружоци, кои соработувале со народните чети. Неколку заговорнички дејци и војводи апитирале дека штом ќе почне јавно борбата за ослободување, Србија и Русија ќе ги помогнат Македонците. Некои од нив одржувале врски со рускиот конзул во Битола Њага и со бившиот охридски митрополит Натанаил, кои на своја рака го подбужнувале движењето. Други пак, како војводата Илија Делија и други дејци од Кичевско, напишале една молба и се готвеле да ја испратат во Србија за да бараат помош. Во тоа време некои дејци од македонската емиграција во Србија и пред сè во Врање се подготвувале да изведат востанички акции во Македонија, каде биле испратени и мали чети. Сето тоа нај-

многу се почувствувало во 1880 и 1881 година.¹ Тогаш турските власти презеле построги и поопштни мерки, ги созатвориле заговорниците, кои не добиле помош од Русија и Србија зашто тие биле против такви акции, за кои немале поволни услови.

Во првата половина на 1879 година повеќе македонски дејци кои се наоѓале во Србија и особено тие во Врање, поттикнати од востанијата, буџите и востаничките акции во Македонија, предлагале да се организира со помошта на Србија едно востание, кое да ги опфати областите од Прохор Пчински и Тетовско до Прилепско и Охридско... Подбудиат од ваквите барања на „многу лица“ Деспот С. Бацовиќ од Крушево, тогаш писар во управата на Пчинската околина, како раководен деесц на македонската емиграција во Србија, се обраќа до српскиот министер за надворешни работи со барање, владата да даде материјална и морална помош за да се организира едно „српско востание“ со кос, покрај другото, требаше да им се парира на бугарската и грчката пропаганда, кои ги злоупотребувале и претставувале македонските востанички потфати како бугарски, или грчки востанија. Во врска со тоа Бацовиќ предлагал да се испратат неколку чети во Македонија.² И покрај тоа што предлогот бил изнесен во просрпски дух, тој не бил прифатен. Без оглед на тоа, македонските дејци во Србија, кои морале да истапуваат како „Срби“, „Старосрбијанци“, се разочарале наполно и во 1881 година го обновиле предлогот и тоа преку Милојс С. Милојевиќ, кој ги злоупотребувал нивните слободољубиви тежнења за големосрпски цели.

На 14 април 1881 година 64 „востаници“ кои биле во Врање „од името на востаниците и народот од нахиите: Кочанска, Штипска, Краговска, Криворечка, Паланечка, Кумановска, Скопска, Велешка, Битолска, Охридска, Кичевска итн.“, исто во просрпски дух, предлагале да се организираат востанички акции. Меѓу 64 македонски „востаници“ ги наоѓаме и следните познати дејци: Спирос Црне (од Милојевиќ прекрстен во Црневиќ), Ѓорѓи Лажот (Лажовиќ), Михаило Чакре (сите од Прилеп), Мишко Крстев од Латово, Кичевско, Ангеле Церјанец, Јосиф Мажоски и др.³ Од пронајдените документи не се гледа дека српската влада го прифатила изнесениот предлог. Но од нив дознаваме дека на 19 април 1881 година „главниот прилепски востанички старешина“ Спирос Црне, по барање на своите другари, заедно со 15 соборци ја напуштил Србија и преминал да дејствува на турска територија. Но не успеал да ја изврши оваа

¹ М. В. Веселиновиќ, *Брџачка буна*, Београд, 1905, стр. 13, 16—17 и др.

² ДА СИП, Полит. оделења, ф. V Т1-1879, писмо на Деспот С. Бацовиќ, Врање, 20. V. 1879.

³ ДА СИП, Полит. оделења, Ф. И. Н. 10—1881 Врање 14. IV. 1881 и Београд 4. V. 1881.

работа зашто уште по преминувањето на границата, во манастирот Прохор Пчински бил опколен и во прострејката бил убиен.⁴ Македонските дејци во Врање, обесхрабрани од овој неуспех и од недобиената помош, тогаш се откажале од намерата да организираат востанички акции и неколку години „мирувале“, но после тоа пак се активизирале.

Во првата половина на 1892 година неколку македонски дејци, кои живееле во Врање, од името на друштвото наречено „Братство“, кое било формирано во 1890 година, се обратиле до претседателот на српската влада Никола П. Пашиќ со барање да се согласи, ова нивно друштво да го покрене прашањето за автономна Македонија. Кон тоа тие биле поттикнати од барањето за автономна Македонија од страна на некое друштво наречено „Комитет“, кое според нив било формирано од македонската емиграција во Бугарија, со која тие одржувале врски. Поради немање друга можност, дејците на „Братството“ истапувале во просрпскиот дух, настапувале како „Србo-Македонци“, но се потпишале како Македонци. Тие биле Н. Д. Алскојевиќ од Костур; Кузман С. Баловиќ, „учител, Македонец“, З. Д. Златановиќ, бивш чиновник од Куманово; „Ѓорѓи С. Бацовиќ бивш практикант, Македонец“ и Коста Велковиќ, трговец, бивш учител.⁵ Пашиќ на ова барање одговорил со строга директива да не се покренува никаква акција, и побарал од врањскиот окружен началник да му испрати список на членовите и карактеристики за нивната дејност. Тројцата од наведените дејци биле означени во извештајот на началникот како „сомнителни“, а Алексијевиќ, кој бил претседател на „Братството“, бил „поштен, но прост човек“, меанџија. Како такви четворицата биле натерани да испаднат од дваесетчлената управа на Братството, зашто „работеле на своја рака“, „биле проблематични“ и покренувале некои акции преку граница, кои предизвикувале протести на турскиот конзул во Врање. Нивната дејност била карактеризирана како штетна за српските интереси во Македонија.⁶ Врз основа на тоа може да се рече дека наведените и други дејци на „Братството“, кое имало свои подборби во Белград, Прокупље, В. Плана, Лебане и Градиште, работеле за автономна Македонија и се занимавале и со револуционерна дејност. Тоа противречело на политиката на српската влада. Наведената активност на македонската емиграција во Србија секако е поврзана со движењето за македонската национална и државна посебност, кое се разгоре во тоа време меѓу македонската емиграција и во Македонија.

⁴ ДА С И П, Полит. одељења, Ф. И. бр. 9/м 1881, Београд, 4. V. 1881.

⁵ ДА С И П, ПП одељ. Ф II, бр. 53/1892, Врање, 11. V. 1892.

⁶ Исто, ПП, бр. 968, тиска од Врања од 10. VI. и 4. VII. 1892.

Во 1886 година се јавува еден Таен македонски комитет. Неговите раководни дејци, Коста Грунче и Наум Евро, во соработка со српската влада и пред сè со С. Новаковиќ⁷ и со руска благонаклоност, развиваат видна дејност која има значење за македонската посебност. Покрај другото, овие дејци во 1887 година испратиле една молба-меморандум до рускиот и до другите дипломатски претставители во Цариград со барање да им се помогне да развијат културно-просветна дејност во Македонија. Укажувајќи на положбата, која ја влошувале страјските пропаганди, тие укажуваат на тоа дека таквата положба „ја застрашува нашата татковина со катастрофа, а за да се искорени таа, треба да се парализираат тие илузии на спомнатите (соседни — б. м.) државици, а тоа е во состојба да го направи само македонското население кое треба да му јави на светот дека претставува ЗАСЕБЕН НАРОД, СО ЗАСЕБНА ИСТОРИЈА, НАРАВИ И ОБИЧАЈ, и дека воопшто ништо нема со околните државици — значи според тоа, НИКОЈ НЕМА ПРАВО ДА ПРЕТЕНДИРА НАД МАКЕДОНИЈА И ТАА СИ ОСТАНАУВА НА МАКЕДОНЦИТЕ...“⁸ Некои од изнесените принципи, станале секојдневна практика на македонското револуционерно движење предводено од Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО).

Наведените и други принципи и барања имаат свој континитет. Во јануари 1888 година во бугарската гимназија во Солун избувна бунт на учениците. Тие се жалеле дека „не можат да работат на бугарски јазик, но сакаат да работат и да им се предава на нивниот домашен македонски дијалект.“⁹ Протестирајќи против неисполнувањето на нивните барања, на 26 македонски ученици ја напуштаат солунската гимназија и одат да учат во Белград, бидејќи им биле ветувани подобри можности за учење и им биле изразени симпатии спрема националните барања. Меѓу овие возрасни ученици ги наоѓаме и идните раководители на македонското револуционерно движење: Д. Груев, П. Поп-Арсев, Д. Мирчев, Хр. Поп-Коцев, Н. Наумов и др. Пребегнатите ученици во Белград мечтаеле за ослободувањето на својата татковина и во тој поглед очеку-

⁷ Во врска со македонската посебност Новаковиќ во едно писмо до В. Јагич (од 5. IV. 1888) го пишува следното: „За етнографската и историјата (на Македонците — б. м.) јас дојдов до некои сосема нови погледи, кои подобро би се слагале со состојбата на работите“. — Според Б. Ристовски, *Крсте П. Мисирков*, Скопје, 1966 стр. 54. Тие погледи изгледа се изложени и во цитираната молба-меморандум.

⁸ Цитирано според К. Цамбазовски, *Неуспел обид за издавање на „Македонски лист“ во Цариград 1887 година*, Современост, XIX, 244—250, 1964, 10, с. 40-66.

⁹ Цитирано според Б. Ристовски, н. д. стр. 57.

вале и
да се
скиот
да се
— нек
донесе
треба
ни сил
бодува
Е
учени
пишу
паган
хий и
жави
слата
си изв
и со
иничн
годин
б. м.)
ците
бегаа
револ
и во

бија
без да
ската
кедон
гонак
Гуро
ство
ле по
и на
ни ц
една
поче
ците
низан
Попо
ниот

ците

„Вар
К. П

вале помош од Србија,¹⁰ но бргу се убедиле дека нема изгледи да се исполнат нивните очекувања. Тоа го искористил бугарскиот пратеник во Белград и со контраветување ги придобил да се префрлат во Софија, каде преживеале нови разочарувања — некои од нив биле протонуваани и затворени. Сето тоа придонесло да се убедат и другите раководители на ВМРО дека треба да работат за ослободувањето на Македонија со сопствени сили (како што велел и Гоце Делчев), а не да чекаат ослободување однадвор.

Во врска со значајната улога и дејност на тие прсбегани ученици, нивниот сомисленик и сопатник Крсте П. Мисирков го пишувал следното: Овие ученици откако се запознале со пропагандите и освојувачките аспирации на балканските монархии и со „опасноста за дележ на Македонија меѓу тие две држави...“ (Бугарија и Србија, како и Грција) ја истакнаа „мислата за национално обединување на Македонците...“ и „да си извојуваат сами со свои сопствени сили и средства слободија и со тоа да го предупредат дележот на Македонија. По нивна иницијатива прво се образува во почетокот на деведесеттите години едно национално сепаратистичко (т.е. македонско — б. м.) движење со цел да се одделат интересите на Македонците од бугарските...“. Покрај другото, „Македонците што прсбегаа од Белград во Софија, се зафатија со образувањето на револуционерни организации во Бугарија и Македонија“.¹¹ Исто и во Србија се работело во тој правец.

Неколку од наведените Македонци кои останале во Србија „бараат пат како да се работи во полза на Македонија без да се влегува во отворен конфликт со Србите“, т.е. со српската влада и нејзините пропагандни фактори. За таа цел македонските ученици во Белград во есента 1893 година, со благонаклоноста на директорот на Третата белградска гимназија, Туро Милијашевиќ и др. формирале едно „македонско другарство“, наречено „Вардар“. Според неговите „Правила“, кои биле познати на српската влада, тоа имало културно-просветни и научни цели, за кои работело легално. Но тоа имало и тајни цели, кои требале да се остварат во Македонија според една непозната програма. По распаѓањето на „Вардар“ во почетокот на 1895 година неговите членови, односно „Македонците во Србија започнале да ја следат револуционерната организација...“ во Македонија. Неговиот претседател Никола П. Поповиќ од с. Ракита, Битола, кој го имал завршено Правниот факултет во Белград, се зближил со ВМРО.¹² Од тоа може

¹⁰ К. Цамбазовски, *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје, 1960, стр. 192—195.

¹¹ К. П. Мисирков, *За македонските работи*, Скопје, 1946, с. 60.

¹² Б. Ристовски, *Поглед врз националната идеологија... на „Вардар“ во Белград во 1893—1894 год.*, *Современост*, XV, 5, 244—250; К. П. Мисирков, н. д. 75.

да се претпостави дека тајната цел на „Вардар“ имала револуционерно-ослободителен карактер.

Во овие години македонското ослободително движење ги имало придобиео симпатиите и поддршката на прогресивните сили и пред сè на социјалистичкото движење во Србија и во други земји. Српските социјалисти воделе остра борба против големодржавниот шовинистички однос на балканските буржоазии спрема Македонија. Од тие позиции тие морално ја поддржувале македонската национално-ослободителна борба и во повеќе случаи, преку печатот и на друг начин ги изразиле своите симпатии спрема праведните барања на македонскиот народ. Органот на српските социјалисти „Социјалдемократ“ во статијата „Македонската револуција“, напишана од големiot пријател на Македонците Васа Пелагиќ, ги изразува симпатиите спрема македонското национално-ослободително движење. „Ние, социјалдемократите на Србија, како и сите други — се вели во статијата — го здружуваме нашето извикување со извикувањето на македонските војстаници: Долу тиранијата, да живее револуцијата! . . . Ние искрено и од сè срце ја поздравуваме македонската револуција, не гледајќи на плиткоумните и кифтинските шовинисти на Србија, Грција, Бугарија, Влашко и турските и каурските поклицари“. Социјалистите ги осудуваат шовинистичките кругови во балканските држави и изразуваат вера дека угнетениот народ „...сега или покасно ќе го сруци цариградското царство на мракот и грабежот и ќе изгради слободна македонска држава — таква држава која ќе биде одново озрачена од духот на своето некогашно ботомилство и ќе го развие новото знаме на политичката и економска еднаквост, под кое ќе стапат во братски слободен сојуз на сите останати балкански и подунавско-посавски народи...“¹³ Агитацијата за слободна македонска држава како член на една федерација била значаен патоказ за прогресивните сили во Македонија и на Балканот во борбата за праведно решавање на ова прашање.

Српските социјалисти во врска со политиката на балканските држави спрема Македонија и специјално во врска со напорите на бугарските владачки кругови да го искористат македонското ослободително движење (на пр. во 1895 год.) за големодржавни цели истапиле со остра критика. „Бугарија — пишуваа тие — настојува од тоа движење да извлече корист за себе, т.е. народот кој сака слобода сака да го потчини на Кобуршката круна или на колониите на Стамболова“. Во таа, или слична смисла, тие пишуваа и за односот на Србија и на другите европски држави. Осудувајќи ја таквата политика тие го бараат следното: „Должност на човештвото, наша братска

¹³ В. Пелагиќ, *Избрани списи*, књ. III, Сарајево 1955, стр. 245, 246, 247.

должно
не со
помош
им пом
дари о
завлад
нале м

У
револу
неа од
ја има
група
за нег
режим
истапа
меѓу
мо за
штво
литич
сот на
остри
жим
фија
редак
одгла
потол

бодит
на Е
то па
ни б
дале
маке

таан
тово
запр
ном
ла Е

1895.

рабо
К. Р
тн
лито
кото

должност е да му помогнеме со цела сила на тој народ... , но не со цел да го заробиме, туку да го ослободиме... Нека им помогнемо на Македонците да се здобијат со Македонија, да им помогнеме да застанат на сопствени нозе, да бидат господари сами на себе. Нека е далеку од нас... секоја мисла за завладување."¹⁴ Значи српските социјалисти уште тогаш истакнале принципи со големо и трајно значење и важност.

Пелагиќ бил мошне близок соимисленик на Македонската револуционерна социјалистичка група (МРСГ). Изгледа тој се нса одржувал врски и соработувал. Тоа се гледа од одгласот што ја имала неговата смрт меѓу македонските социјалисти од оваа група. По неговата смрт (на 3 јануари 1899 год.) МРСГ објавила за него еден леток-некролог во кој го напаѓа реакционерниот режим и српската владеечка класа и високо го цени делото на истакнатиот социјалистички водач — Пелагиќ. Во некрологот меѓу другото се истакнува: „Васа Пелагиќ е скапа загуба не само за српскиот беден народ, туку и за целото заробено човештво...“. Во статијата „Згасна сјајната звезда“ весникот „Политическа свобода“, орган на МРСГ, позитивно го оцењува односот на Пелагиќ спрема Македонија. Величањето на Пелагиќ и острите напади против српскиот буржоаско-монархистички режим го предизвикале и го натерале српскиот пратеник во Софија Иван Павловиќ да бара од бугарската влада да се казни редакторот на „Политическа свобода“.¹⁵ И од тоа се гледа дека одгласот на смртта на Пелагиќ имал пошироки димензии со поголемо значење.

Српските државници со голем интерес ја следеле ослободителната борба во Македонија, особено по формирањето на Внатрешната македонска револуционерна организација. Често пати, заради пропагандни цели, тие нејзе ѝ прилепувале различни пробугарски карактеристики, но имало и такви, кои гледале на работите поинаку. Така на пр. добриот познавач на македонската проблематика Света Симиќ, во 1897 год., во еден таен извештај до српската влада, во врска со борбата за автономија на Македонија, го констатира следното: „... Да се запрашаме што се бара и што треба да се постигне со автономијата? Интелигентните Македонци, со кои имав можност да разговарам за оваа тема, бараат автономија како државна

¹⁴ Македонско питање, „Социјал-демократ“, I, бр. 11, од 2. VII. 1898.

¹⁵ Дипломатски архив на Сојузниот секретаријат за надворешни работи (ДА СИП), Белград, Полит. олељ. Ф III, бр. И/14, 1899, според К. Цамбазовски, *Македонската социјалистичка група* и В. Пелагиќ, *Работничкото движење во Македонија*, Скопје 1971, 83—83; „Политическа свобода“, бр. 9, од 10. I. 1899, с. 3, Одбрани статии за работничкото и социјалистичкото движење во Македонија, Скопје 1962, с. 102—103.

форма за Македонија. Според негното мислење таа треба да биде цел, а не средство со чија помош да се изведе обединување со Србија или Бугарија; во идната балканска конференција таа треба да влезе како рамноправен член на заедницата. Тие тврдат дека на овој начин би се отстранила причината за расправите на кои им даваат повод денешните прилики во Македонија, кои секоја година го доведуваат во прашање мирот на Исток.¹⁶ Наведеното искажување е значаен факт за македонската посебност. Ставот на некои српски државни и други фактори спрема ова прашање бил до извесна мера благонаклонет поради ослабите позиции на српската пропаганда во Македонија и поради други околности.

Во врска со изложените работи од С. Симиќ и општо со македонското национално-ослободително движење, тогаш нарекувано и „македонски сепаратизам“, рускиот државник, проф. Петар Милујков го пишува следното: „Јас — вели тој — имав можност да ја проследам историјата на овие односи речиси од самиот почеток на македонското револуционерно движење, од втората половина на 90-те години. При своите патувања по Македонија јас уште тогаш среќавав поединци интелектуалци „апостоли“ на македонската автономија, а после и на независноста. Но тогаш тие беа само поединци. Само по неколку години јас се натакнав на цел еден кружок во Битола што веќе ги разработуваше принципелно прашањата на македонскиот сепаратизам. Малку пред востанието во 1903 година имав можност да ја видам и третата фаза: проникнувањето на овие идеи веќе во самата народна маса. Во времето на непосредната подготовка за востание стана невидено чудо: масата се организира и обедини околу своите раководители. Тоа беше највисоката точка до којашто се издигна македонското движење.“¹⁷ Дијамандија Т. Мишајков бил еден од најактивните членови на „сепаратистичкиот кружок“ во Битола во последната деценија од минатиот век и, како „човек што мисли и за себе и за својот народ и за народната иднина...“, заедно со Стефан Јакимов-Дедов и други го издава во Белград вестникот „Балкански Гласник“ и работи како еден од раководителите на Македонскиот клуб во Белград. Вестникот, одбивајќи ги големобугарските и големосрпските иницијативи, изјавува дека „војува единствено за ослободувањето на Македонија и ги штити интересите на Македонците“.¹⁸ Во редакцијата на овој весник „тајно

¹⁶ ДА СИП, збирка *Ј. Јовановиќа*, фасц. М 42, извештај С. Симиќа од крај 1879. К. Џамбазовски, ЛНЧ, 1966, с. 67—68.

¹⁷ П. Милујков, *Война и мир?* IV. Македонска точка зрения, — „Ръчб“, С. Петербург, № 26, 27. I. 1913, 2, според Б. Ристовски, Дијамандија Трпков Мишајков (1872—1953), *Современост*, 1972, 4, 313—314.

¹⁸ „Балкански Гласник“, Београд, I, 7, од 18. VIII. 1902, 4, според Б. Ристовски, Дијамандија..., стр. 315.

бил мол
големит
земја,
Србија
народи
давање
да ја
онална
Д. Чуп
донско
И
дини
затиш
просл
на ср
нивин
кои
ност
ност,
нето
за на
му пр
морал
облич
ската

бил подготвен еден меморандум во името на Македонците¹⁹ за големите сили. Во него „се тврдело дека Македонија е засебна земја, која ни етнографски, ниту географски не ѝ припаѓа на Србија и дека Македонците не се ни од српска ни од бугарска народност...“¹⁹ Поради тоа српските власти го забраниле издавањето на весникот, а неговите уредници биле принудени да ја напуштат Србија и да ја продолжат македонската национална дејност во Русија, каде заседно со К. П. Мисирков, Д. Д. Чуповски, Г. К. Константиновиќ и други го основале Македонското научнолитературно другарство.

Македонските ослободителни борби во 80-те и 90-тите години на XIX век, без оглед на тоа што во нив имало извесни затишја и прекин, претставуваат значајна фаза во национално-ослободителното движење на македонскиот народ. Односот на српските владсачки кругови спрема нив бил одреден од нивните големодржавни интереси, но имале поедини фактори кои морале да ја согледаат македонската национална посебност и како таква да ја третираат. Српската прогресивна јавност, и пред сè социјалистите, придонесла многу за запознавањето на српскиот народ со праведната борба на Македонците за национално и социјално ослободување. Српските социјалисти му пружиле на македонското ослободително движење значајна морално-политичка поддршка и дале значаен придонес во разобличувањето и осудувањето на српската и општо на балканската големодржавна политика.

¹⁹ Реформе у Старој Србији, в. „Македонија“, Београд, V, 38, од 22. IX. 1902, 1, според Б. Ристовски, Дијамантија..., стр. 316.

СОДРЖИНА

	Стр.
ЛИНГВИСТИКА	
<i>Тодор Димитровски</i>	
Лексикализирање на збирната множина на <i>-je</i> во современата македонска поезија — — — — —	7
<i>Петар Хр. Илиевски</i>	
Класичното наследство трансформирано во проповедите на Дамаскин Студит — — — — —	15
<i>Оливера Јашар-Настева</i>	
Турски елементи во југословенската топонимија — —	23
<i>Блаже Конески</i>	
Факторот на традицијата во развитокот на словенските литературни јазици во XIX и XX век — — — — —	35
<i>Борис Марков</i>	
Существительные обозначающие лиц женского пола в современных славянских языках — — — — —	43
<i>Маринко Митков</i>	
Досегашните семантички проучувања во македонскиот јазик — — — — —	53
<i>Олга Мишеска-Томиќ</i>	
Лексички средства за изразување на комуникативната перспектива на јазикот (во словенските, посебно јужнословенските јазици) — — — — —	51
<i>Ружа Паноска</i>	
Јазичните средства на народната поезија во поетскиот израз кај одделни современи македонски поети — —	67
<i>Трајко Стаматоски</i>	
Стар општословенски антропонимски фонд во македонската топонимија — — — — —	75
<i>Љубица Станковска</i>	
Македонската топонимско-географска лексика во светлината на балканските јазички односи — — — — —	83
<i>Dušan Tomovski</i>	
Les théories de la racine indoeuropéenne de Benveniste et Otkupšćikov appliquées dans la langue macédonienne	89

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЈА И ФОЛКЛОР		Стр.
<i>Вера Антик</i>		
Апокрифниот текст „Видението на апостол Павле“ во јужнословенските литератури — — — — —		97
<i>Милан Гурчинов</i>		
Синтезата на фолклорниот елемент и модерната поетска експресија во новата македонска поезија — — —		105
<i>Вера Јанева-Стојановиќ</i>		
Жанровниот аспект во романот „Големата вода“ од Живо Чинго — — — — —		113
<i>Воислав Јаќовски</i>		
Јужнословенските јунаци во албанската епска песна и албански јунаци во македонската — — — — —		121
<i>Димче Најчески</i>		
Илинденските народни песни — народна поезија од 20 век — — — — —		133
<i>Цветанка Органџиева</i>		
Политичката заднина на интересот на В. В. Качановски за јужнословенското народно поетско творештво — —		141
<i>Харалампие Поленакоски</i>		
Поетот Константин Миладинов и македонската народна песна — — — — —		147
<i>Блаже Ристовски</i>		
Формата на народната песна во афирмацијата на македонската уметничка поезија и во создавањето норма во изградбата на литературниот јазик — — — — —		153
<i>Гане Тодоровски</i>		
Стилската формација кај Македонците во XIX и XX век (прилог кон периодизацијата на новата македонска книжевност) — — — — —		163
ИСТОРИЈА		
<i>Данчо Зографски</i>		
Општествените превирања кај југословенските народи на преминот од XIX во XX век — — — — —		173
<i>Ристо Поплазаров</i>		
Македонските ослободителни борби во 80-тите и 90-тите години на XIX век и односот на српската јавност спрема нив — — — — —		181

ИСПРАВИ

стр.	ред	слово	исправка	треба да стои
23	2	одозгора	полуостров	Полуостров
28	8	одоздола	татум	тантум
32	12	одоздола	сомативчи	смаптвчои
45	9	одозгора	јавке	јавке
67	1	одозгора	позелја	позелја
85	13	одозгора	шертини	шертини
89	2	одозгора	Otkuščikov papliques	Otkupščikov applicées